SLOVENSKÁ REČ

časopis Ústavu slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied
pre výskum a kultúru slovenského jazyka

Hlavný redaktor: prof. dr. Eugen Jóna
Výkonný redaktor: dr. Ladislav Dvonč
Redakčná rada: doc. dr. V. Blanár, dr. L. Dvonč, dr. G. Horák, dr. J. Horecký, prof. dr. E. Jóna, dr. F. Miko, doc. dr. Š. Ondruš, univ. prof. dr. E. Pauliny, dr. Š. Peciar, doc. dr. J. Ružička
Redakcia: Bratislava, Klemensova 27

OBSAH

Peciar Š., K formálnej stránke opakovania výrazu — — — — — — — 193
Dvonč L., Trpné príčastie slovies vzorov *biť, vidieť, česať* a *držať* — — — — 205
Mihál J., Príslovky času a vid slovies — — — — — — — — — 212
Keder A., Gen. sg. niektorých substantív typu *prézent* — — — — — — 217

Diskusie

Ondrus P., Číslovky v slovenčine — — — — — — — — — — — 223
Meliš-Čuga Ľ., O písaní čestných titulov — — — — — — — — — 234
Rybák J., K významu neurčitých zámen so *-si* a *nie-* — — — — — — 236

Zprávy a posudky

Nové vydanie Pravidiel slovenského pravopisu. Š. Peciar — — — — — — 243
Sborník prací filosofické fakulty brněnské university X, A 9, 1961. J. Ružička 246
J. Jelínek — J. Bečka — M. Těšitelová, Frekvence slov, slovních druhů a tvarů v českém jazyce. O. Kajanová — — — — — — — — — — — 249

Rozličnosti

O menách typu *Maróthy-Šoltésová*. L. Dvonč — — — — — — — — — 252
Don Giovanni a *Cosi fan tutte*. L. Dvonč — — — — — — — — — — 253
Postavenie mimo hry — mimo hru? E. Tvrdoň — — — — — — — — 254

Odpovede na listy

Veľký a *veliký* — — — — — — — — — — — — — — — — 255
Výslovnosť v tanečných piesňach. G. Horák — — — — — — — — — 255
Oprava — — — — — — — — — — — — — — — — — — 256

SLOVENSKÁ REČ

ROČNÍK 27 1962 ČÍSLO 4

K FORMÁLNEJ STRÁNKE OPAKOVANIA VÝRAZU

Štefan Peciar

I

Viacerí jazykovedci už poukázali na to, že opakovanie výrazu je častým prostriedkom zosilnenia (intenzifikácie) alebo dôrazu (emfázy). Z československých jazykovedcov najsústavnejšie osvetlil tento jazykový jav V. Mathesius.[1] Z hľadiska stavby vety skúmal opakovanie slov F. Trávníček.[2] Primeranú pozornosť venuje opakovaniu výrazov aj V. Šmilauer.[3] Dôkladná je konfrontačná štúdia H. Křížkovej.[3a]

Zo slovenských autorov zozbieral bohatý dokladový materiál na opakovanie výrazu J. Bystričan.[4] Všímal si pritom štylistické funkcie jednoduchého opakovania slova vo vete. Formálnej, t. j. gramatickej a grafickej stránky tohto výrazového prostriedku sa dotkol len veľmi všeobecne v úvode svojho príspevku, a to bez akéhokoľvek hodnotenia.

S opačným zámerom ako Bystričan a zo širšieho hľadiska pristupoval k svojmu materiálu G. Horák. V rámci štúdie o slovných spojeniach so spojovníkom[5] zaznamenal a bohato doložil niekoľko typov slovných spojení s opakovaným výrazom, a to nielen typy jednoduchého opakovania výrazu, ako *hľadí-hľadí, celkom-celkom, naveľa-naveľa, veru-veru, už-už, len-len,* ale aj typy zložitejšie, pri ktorých sa opakuje základ slova,

[1] V. Mathesius, *Zesílení a zdůraznění jako jevy jazykové.* Čeština a obecný jazykozpyt, Praha 1947, 203—223. Pôvodne publikované v časopise Slovo a slovesnost IV, 1938, 193—202.

[2] F. Trávníček, *Opakování slov ve větě,* Slovo a slovesnost VIII, 1942, 176 n. — Porov. i jeho dielo *Mluvnice spisovné češtiny II.* Skladba, Praha 1951, § 525, ods. 4, 802—803 — *Opakované větné části* (funkcie opakovania) a § 538, ods. 1—4, 827—829 — *Opakované části věty* (typy opakovania).

[3] V. Šmilauer, *Novočeská skladba,* Praha 1947, 375—7.

[3a] H. Křížková, *Opakování slov jako prostředek intenzifikace v ruštině a v češtině.* Rusko-české studie. Praha 1960, 309—323. — Túto štúdiu som mal k dispozícii až pri korektúre a nemohol som ju využiť.

[4] J. Bystričan, *Zdvojovanie a opakovanie výrazu u Kukučína,* SR XIII, 1947—1948, 227—240.

[5] G. Horák, *Slovné spojenia so spojovníkom,* SR XXII, 1957, 20—30.

pričom sa však tento slovný základ rozmanitým spôsobom obmieňa. Horák uvádza tieto typy: a) *cesta-necesta, chci-nechci, chtiac-nechtiac, voľky-nevoľky, rád-nerád*; b) *dlhý-predlhý, dávno-predávno, veľmi-preveľmi, vyššie-prevysoko*; c) *div-divúci, jeden-jediný, chytro-chytručko, málo-máličko*; d) *hrá-vyhráva, chváli-vychvaľuje*; e) *denno-denný, denno-denne, sväto-svätý, sväto-sväte, čiro-čistý*[6] a g) *behúň-behúnik, Ďuro-Ďurko, Janíčko-Janko.*

Horák vo svojej štúdii úspešne zvládol dve zložky svojho zámeru: podrobne utriedil rozličné typy slovných spojení so spojovníkom a podal ich významovú a gramatickú charakteristiku. Avšak grafické, resp. ortografické problémy týchto spojení Horák nedoriešil. A práve tieto problémy budú východiskom a hlavným cieľom našich úvah v tomto príspevku. Horák síce správne konštatuje, že spôsob písania všetkých spojení so spojovníkom nemožno presne normovať, ale to neznamená, že máme používanie tohto interpunkčného znamienka ponechať na ľubovôľu autorov. Pre zvýšenie celkovej kultúry spisovného jazyka treba ustáliť spôsob písania najmä tých typov slovných spojení, ktoré sa často vyskytujú v krásnej literatúre, prípadne aj v iných písomných prejavoch. Pri všetkej zhovievavosti je Horák nútený konštatovať: „Domnievame sa, že Dominik Tatarka preťažil svoje diela týmto výrazným pomenovacím prostriedkom (rozumej: slovnými spojeniami so spojovníkom). Pre obsahový aj estetický dosah tohto jazykového prostriedku by bolo lepšie, keby ho bolo menej" (c. m. 39).

Nový typ slovného spojenia s opakovaním základu slova zaznamenal J. R u ž i č k a.[7] Ide o spojenie podst. mena s postponovaným príd. menom toho istého základu, používané najmä v nadávkach: *čudo čudácke, sprostaňa sprostá, potvora potvorská, katan katanský, špinavec špinavý.*[8] Podrobnejšiu klasifikáciu rôznych odtienkov tohto typu v nadávkach podal L. D v o n č.[9]

Osobitným typom opakovania výrazu je tzv. vytýčený čiže vysunutý prísudok. Ide o konštrukciu s dôrazovým (epanaleptickým) neurčitkom, ktorý sa vysúva pred jadro výpovede (v tomto prípade je to prísudok)

---

[6] Pod písmenom f) Horák zaznamenáva prípady *pršalo-lialo, horko-ťažko, pekne-krásne, silou-mocou, zle-nedobre,* kde nejde o opakovanie výrazu, ale o spojenie blízkych synoným.

[7] J. R u ž i č k a, *Poznámky o polohe zhodného prívlastku,* SR XXIII, 1958, 39.

[8] Podobný typ v češtine uvádza už V. M a t h e s i u s (c. d. 216): *pitomec pitomá, zloděj zlodějská, lakomec lakomá* ap. Rozdiel proti slovenčine je v tom, že v češtine sa tu zosilňuje expresívnosť výrazu odchýlkou v gramatickom rode príd. mena. Pozri aj u F. T r á v n í č k a, *Mluvnice spisovné češtiny II,* § 608, ods. 4, s. 967 a § 647, ods. 2, s. 1048 i u V. Š m i l a u e r a, *Novočeská skladba,* 66—7. — V slovenčine sa takáto odchýlka v gramatickom rode adjektíva nevyskytuje.

[9] L. D v o n č, *Zhodný postpozitívny prívlastok v nadávkach,* SR XXIV, 1959, 213 n.

a tým ho zdôrazňuje: *Ujsť im neujde. — Báť sa nebojí. — Ale kúpiť im ho kúpi.*[10]

II

Teraz si bližšie povšimneme jednotlivé typy opakovania výrazu, a to najmä z formálnej stránky.

1. **Jednoduché opakovanie.**

Ten istý výraz, prípadne i spojenie slov sa môže opakovať raz, dva razy, zriedka i viackrát bezprostredne za sebou. Medzi opakovanými výrazmi sa píše čiarka alebo pomlčka, zriedka tri bodky, pri časticiach i spojovník, alebo sa spájajú spojkou *a*, prípadne časticou *ale*. Rozlišujeme teda bezspojkové a spojkové spojenie opakovaných výrazov, podobne ako pri viacnásobných vetných členoch.

Z hľadiska syntagmatických vzťahov možno opakované výrazy, pokiaľ nejde o celé vety alebo vetné ekvivalenty, pokladať za istý typ viacnásobného vetného člena.[11]

Opakovať sa môže v zásade akékoľvek slovo, akýkoľvek slovný druh v hocktorom tvare, teda akýkoľvek vetný člen. Opakovaním sa najčastejšie zdôrazňuje istý výraz alebo sa zosilňuje význam slova. Opakované sloveso niekedy naznačuje dlhé trvanie deja. Opakovanie výrazu často vyjadruje rozličné city hovoriaceho. Opakovanie je výrazovým prostriedkom citového zaujatia, vzrušenia hovoriaceho,[12] vyjadruje rozličné citové odtienky.[13]

---

[10] Príklady sú prevzaté (v skrátenej podobe) zo štúdie J. Ružičku *Vytýčený vetný člen*, SR XIX, 1954, 269—275. K pojmu „vytýčeného vetného člena" pozri aj E. Pauliny, *Vysunutý vetný člen*, SR XX, 1955, 107—109. — Z hľadiska aktuálneho členenia výpovede treba vysunutý infinitív hodnotiť ako východisko, ktoré signalizuje, o čom bude reč v jadre výpovede. Rovnaké stanovisko zastáva aj J. Ružička, ale nehovorí o tom celkom jednoznačne: „Touto konštrukciou sa dosahuje osobitné zdôraznenie výrazu (deja), ktorý je jadrom i východiskom výpovede." A ďalej: „...v tomto prípade ide o zdôraznenie východiska výpovede, ktoré je súčasne aj jadrom výpovede" (c. m. 274). Jednoznačne formuluje Ružička svoj názor v práci *Skladba neurčitku v slovenskom spisovnom jazyku*, Bratislava 1956, 173: „V takomto prípade východisko výpovede sa vyjadruje neurčitkom a jadro výpovede určitým slovesným tvarom." Porov. k tomu poznámku E. Paulinyho (c. m. 109) a vývody J. Mistríka v štúdii *K realizácii aktuálneho členenia*, SR XXIV, 1959, 193—212, najmä 207.

[11] Pozri J. Ružička, *Viacnásobný vetný člen*, Jazykovedné štúdie I, Bratislava 1956, 168 n. — K Ružičkovmu stanovisku sa priklonil i J. Hrbáček v štúdii *K stylistickému využití tzv. několikanásobných větných členů*, Bulletin Vysoké školy ruského jazyka a literatury III, Praha 1959, 101. Predtým (Bulletin VŠRJL I, 1959, 49 a 56) sa Hrbáček pridržal názoru F. Trávníčka, ktorý opakovanie slov odlišuje od viacnásobných vetných členov (pozri jeho *Mluvnicu spisovné češtiny II*, 802).

[12] Pozri F. Trávníček, c. d. 802.

[13] Pozri J. Bystričan, c. m., SR XIII, 232 n. — Výpočet funkcií opakovania, ktorý sa uvádza v gramatikách alebo v inej literatúre, napr. u Trávníčka (c. d. 802—803

a) Opakovanie slov bez spojky.

Najprv niekoľko príkladov z Kukučína.[14]

Hej, ***Krt, Krt,*** pozri na rohy! — ***Nešťastie, nešťastie*** tvoje, aj iných! — ***Na more, na more,*** deti námorníkov a kupcov. — Máš ***dlhú, dlhú*** žinku? — Aký ***milý, milý*** dar! — Oh, svet je ***mrcha, mrcha,*** môj šor Niko... — ***Ty, ty, ty...*** slepaňa! — *Vy, vy* — čo ste ju privábili mamonou... — ***Mňa, mňa!*** Čo by ste mali viazať mňa? — ***„Moja, moja!"*** pritiahol ju k sebe mocne. — Ale ***tej, tej*** — iba ju ostrihať dohola, to! — ***„O čom, o čom?"*** I dupla nohou. — Iba pri takejto ohromnej strate, keď ***všetko, všetko, všetko*** padlo v jednu chvíľu. — ***Nechoď, nechoď*** mi ešte! — *Viem, viem,* dosť sa naň nažaloval môj nebohý. — Jej veľké oči ho ***volali, volali.*** — Bolo mu ***ťažko, ťažko.*** — Ja ***nikdy, nikdy*** nezabudnem na ňu. — A na dne srdca, ***ďaleko, ďaleko*** pod tajným záhybom skrýva sa čosi trpkého. — A pod vaším kožuchom je teplo, ***ani, ani...*** — Nedotkni sa tej sekery, ***lebo, lebo...*** — ***„Tak, tak,"*** prisviedčal mu Krt. — A ona sa mi prizná... ***hm, hm...*** — Nadhadzúval [dcéru] na kolene a volal: ***„Hop, hop!"*** — Ale také, no... na ňom sa tak robí: ***túúú, túúú, túúúú!***

Vo všetkých uvedených príkladoch sa píše medzi opakovanými výrazmi čiarka, podobne ako pri bezspojkovom spojení iných typov viacnásobných vetných členov. Čiarka sa často píše i pri opakovaní viacslovných spojení, prípadne i celých viet. Uvedieme zasa niekoľko príkladov z Kukučína.

Čertovský chlap, čertovský chlap. — A kde je, kde je? — Len to nie, len to nie! — Len kde vás dať, len kde vás dať! — Ako sa tak pokazili, ako sa tak pokazili! — Pôjdem do Zvolena, pôjdem do Zvolena!

Pravda, pri opakovaní celých viet možno použiť aj iné interpunkčné znamienka ako čiarku, najmä výkričník a otáznik, podľa povahy vety. Pri použití výkričníka alebo otáznika sa však spätosť oboch viet, resp. výrazov uvoľňuje, nie je taká tesná ako pri použití čiarky. Vety tu tvoria aj intonačne uzavreté celky.

---

a 827—829), u Šmilauera (c. d. 375—377) a podľa neho u Ružičku (Jazykovedné štúdie I, 168—169), nie je úplný. Bystričan (c. m. 232) i Hrbáček (Bulletin VŠRJL I, 49 a III, 101) právom upozornili na rytmickú úlohu opakovania. Bolo by účelné podrobne preskúmať funkcie opakovania podľa jednotlivých významových typov slov.

Opakovanie ako rytmizačný prostriedok, prevzatý z ľudovej reči, hojne využíva napríklad Š. Žáry v zbierke *Aká to vôňa.* Porov. napr. báseň *Máje*: Hej, už sa / zelená / okolo Zvolena, / hej, už sa zelená / háj! / Staviame, / sadíme, / hradíme, / zdobíme / máj. // Máj, máj zelený, / pod oblôčkom sadený! // Hej, už sa / ozýva, / povyše Ozdína / hej, už sa ozýva / kraj!

Podobne je to v básni *Drevorubači* a v iných básňach tejto zbierky.

[14] V tejto štúdii používam predovšetkým materiál z cit. príspevku J. Bystričana i z iných citovaných príspevkov. Doklady, pri ktorých nie je uvedený autor, sú z Kukučína. Vzhľadom na cieľ štúdie skracujem všetky doklady na minimum a obmedzujem aj ich počet. Väčší počet dokladov nájde čitateľ v citovaných prácach. Doklady na bezspojkové spojenie opakovaných slov sú zväčša z priamej alebo polopriamej reči.

„Nik sa ti nesmeje — nie!" ... Jano vypukol v zúfalý smiech. „Ha-ha-ha! *Vraj nesmeje! Vraj nesmeje!* Tebe dobre povedať, *nesmeje,* keď sa ani neukážeš medzi svetom — *nesmeje* ..." — Dedina zmizla, ... už vidno len vežu s krížom, vždy menej a menej, len bod z kríža a — všetko zakryl vŕšteк. *Zbohom! Zbohom!* — *„Jeleň! Jeleň!"* oslovil ho gazda a poškrabal medzi rohmi.

Často sa medzi opakovanými výrazmi alebo vetami miesto čiarky používa pomlčka. Autori ňou naznačujú dlhšiu prestávku alebo pomalé tempo v reči.

Ba *my — my,* že sme Vám nepovedali ... — Ó, to je veru *ďaleko — ďaleko! — „Nie — nie!"* krútila prudko hlavou. — *„Ako — ako?"* prezvedal sa pán Kolčić. — Zadíval sa naňho a poklepal ho po pleci: *„Na veľko — na veľko* —, mladý priateľ!" — *„Ja nie som vina — ja nie som vina!"* opakuje si jednostaj. *„Ona* je vina — *ona:* prečo vzbudila hnus, protiveň? *Nie som vina — nie som vina ..." — „Už nemám otca — už nemám otca!"* zakvílil úpenlivo. — „Ja teba naučím, či budeš dobrý! *Budeš — budeš — budeš?"* A pri každom „budeš" zdunel môj chrbát a hlava mi buchla o stenu. — Barbora prehlasovala husle i dupot tancujúcich svojím *dúdú — dúdú — dúdú — dúdú. — „Ó — ó — ó!"* zazíval.

Zriedkavejšie sa medzi opakovanými výrazmi píšu tri bodky. Toto interpunkčné znamienko, podobne ako pomlčka, naznačuje dlhšiu prestávku v reči, najmä prerušovanej.

Žena prišla k nemu a chytiac ho za plece, budila ho: *„Jano ... Jano!" — Falošnica ... falošnica ... falošnica! —* „Keď mi *povedali ... povedali ..."* Začala sa zajakať. — Iba ak by sa jej rozum čistil, aby ona za *takým ... takým* — odľudom chodila. — Len potichu pískaj, píšťalôčka moja, *lebo ... lebo ...* nech ma pečená hus kopne ... nebude ...

Vo veľmi obmedzenej miere sa opakované výrazy píšu so spojovníkom. Spojovníkom sa pri niektorých slovných druhoch, najmä pri častiach, naznačuje splývavá výslovnosť opakovaného slova: *len-len, len-len že, už-už, veru-veru, ešte-ešte, ledva-ledva, tak-tak.*[15] Niektoré z týchto zdvojených častíc sa lexikalizovali: *len-len, len-len že, už-už, ešte-ešte, tak-tak* (vo význame „len-len, práve len"), t. j. majú iný význam, inú funkciu ako príslušné jednoduché častice.

Spojovník sa píše aj v niektorých onomatopoických výrazoch, v ktorých sa opakuje tá istá slabika: *ha-ha-ha, he-he-he* (napodobenie smiechu) a i. Tu však nejde o opakovanie výrazu, slova, ale iba o opakovanie slabiky, pričom až táto opakovaná slabika predstavuje istý zvukový celok, napodobňujúci obyčajne prírodné zvuky. Preto sa takéto onomatopoické

[15] Porov. písanie *jenjen, jižjiž, taktak* i *jen jen, již již, tak tak* v češtine. V slovenčine sa ustálilo písanie týchto výrazov so spojovníkom. Popri písaní *ešte-ešte* vo funkcii častice s významom prípustky vyskytuje sa však aj písanie s čiarkou a v podobe *ešte len ešte* písanie bez čiarky i bez spojovníka: *Ešte, ešte, keď ste na vychodenej ceste. — Ešte, ešte, kým má s deťmi robotu. — Bolo ešte len ešte, kým črieda nebola ďaleko od hôrok.* — Všetky tri doklady sú z Kukučína. Najčastejšia je však podoba *ešte-ešte.* (Pozri SR XIII, 239 a heslo *ešte* v Slovníku slovenského jazyka.)

výrazy píšu často aj dovedna, bez spojovníka: *hahaha, hehehe, hihihi, hohoho.* Celé tieto komplexy opakovaných slabík sa môžu, pravda, opakovať: *Hahaha, hahaha! — Ha-ha-ha, ha-ha-ha! — Ta-ta-ta, ta-ta-ta... — Túúú, túúú, túúúú!*

Použitie spojovníka miesto čiarky alebo pomlčky pri opakovaní plnovýznamových slov je nevhodné a v praxi sa vyskytuje len u niektorých autorov. Splývavá výslovnosť opakovaných plnovýznamových slov je totiž ťažko možná a bola by aj v rozpore so základnou funkciou opakovania: zintenzívňovať a zdôrazňovať. Preto spojenia ako *hľadí-hľadí, chodil-chodil, stavať-stavať, hore-hore, vysoko-vysoko, celkom-celkom, všetko-všetko, naveľa-naveľa, pomaly-pomaly,* ktoré uvádza G. Horák zväčša z Tatarkových próz,[16] treba pokladať za individuálne odchýlky od normy. Nedá sa súhlasiť ani s Horákovým tvrdením, že spojenia *naveľa-naveľa, teraz-teraz* sa lexikalizovali (tamže 28). V oboch prípadoch ide o zosilnenie významu prísloviek *naveľa,*[17] *teraz.* Pritom, pravda, pri *teraz-teraz* je možná splývavá výslovnosť a možno tu teda použiť spojovník. Pri nesplývavej výslovnosti treba použiť čiarku: *teraz, teraz; naveľa, naveľa.*

Bezspojkové spojenie opakovaného výrazu nemusí sa vždy realizovať tak, že výraz sa opakuje dvakrát alebo viackrát bezprostredne za sebou. Napríklad pri stupňovaní významu býva opakovaný výraz často zosilnený príslovkou alebo časticou: *mladé, celkom mladé dievča; všetko, bezvýhradne všetko; je to veru tak, celkom tak.*[18] Opakovaný výraz môže byť rozvitý a súčasne zosilnený prívlastkom: *deti, moje deti; Jana, drahá Jana* a pod.

Niekedy sa opakuje len najdôležitejšia časť, obsahové jadro výpovede.

Oh, *nešťastný* som ja tvor — *nešťastný...* — *Nevídaná* krása — *nevídaná...* — *Do poľa* ho vyhnať, *do poľa!*

Opakovaný výraz môže byť prerušený vsuvkou alebo uvádzacím slovom.

Keby prišiel, bože, *keby prišiel!* — Nepovedzte *nikomu,* prosím vás, *nikomu!* — „Tu je *pekne,*" povedal, „veľmi *pekne.*" (Bednár)

Pri opakovaní zvratného slovesa neopakuje sa zvratná častica *sa,* resp. *si: trasie sa, trasie; spieva si, spieva;*[19] *ale sa bojí, bojí; Veď sa na-*

[16] C. m. SR XXII, 27. — Podobné príklady uvádza z Tatarku aj J. Ružička, Jazykovedné štúdie I, 169: *Celý život som sa trápil-mordoval. — Celý čas bol namosúrený-zagánený.* Tu je síce miesto opakovaného výrazu použité synonymum, ale typ spojenia je rovnaký ako pri opakovaných slovách.

[17] Pozri heslo *naveľa* v *Slovníku slovenského jazyka II.*

[18] Pozri J. Ružička, Jazykovedné štúdie I, 170—171. — Aspoň jeden doklad z poézie: *Dubisko padá, vrcholec praská; zápasiť s drevom — to je vec chlapská, ej veru, chlapská!* (Žáry, Aká to vôňa)

[19] Pozri V. Šmilauer, c. d. 375 a J. Ružička, Jazykovedné štúdie I, 169, pozn. 19a.

hľadíme, nahľadíme.[20] Podobne sa pri opakovaní vynechávajú aj iné enklitiky:

Nie, *nemohla* by, *nemohla!* — *Ratujte* nás — *ratujte!* — *Povedzte* mi, *povedzte* — tak celkom úprimne. — *Chlipká* ju, *chlipká.* — *Prišiel* si mi, *prišiel* na hodný sobáš!

Ako ukazujú príklady, vo všetkých takýchto prípadoch sa píše medzi opakovanými výrazmi čiarka alebo pomlčka.

b) Opakovanie slov so spojkou alebo časticou.

Často sa opakované výrazy spájajú zlučovacou spojkou *a*. Takéto spojenie opakovaného slova môže mať — podobne ako bezspojkové spojenie — funkciu zdôrazňovaciu, resp. zosilňovaciu: *dosť a dosť, hneď a hneď, dlhé a dlhé hodiny, tisíce a tisíce, sám a sám* (= celkom sám), *hodiny a hodiny, roky a roky* (= veľa hodín, veľa rokov, t. j. veľmi dlho).[21] Takéto spojenia často vyjadrujú veľké množstvo, veľký počet, veľkú mieru niečoho.

Nikde stromka, nikde studničky, nikde odpočinku. *Púšť a púšť* ... — Ty vždy *o nej a o nej* (= stále len o nej hovoríš). — *bohatstvo a bohatstvo;* Nevideli nič inšie, len *vodu a vodu.* (Jančová) — Radili *čakať a čakať.*

Opakovaním komparatívu príd. mien alebo prísloviek so spojkou *a* vyjadrujeme postupné zosilňovanie, zväčšovanie alebo zoslabovanie, zmenšovanie, teda stupňovanie intenzity vlastnosti, stavu, okolnosti alebo deja:[22] *vždy menej a menej; povedomie vždy viac a viac sa tratilo; potiska métu žiadosti vyššie a vyššie; Čosi ho unáša, ťahá, vábi ďalej a ďalej; tak sa mu ukazovalo jasnejšie a jasnejšie.*[23] Rovnaký význam má aj opakovanie prísudkového slovesa odvodeného od komparatívu: *chodba, ktorá sa niži a niži.*

Osobitný typ predstavujú výrazy *taký a taký, ten a ten, to a to, tam a tam, toľko a toľko* (ide o ukazovacie zámená a zámenné príslovky). Používame ich miesto presného pomenovania vtedy, keď sa úmyselne vyjadrujeme všeobecne.[24]

Opakované základné číslovky typu *dvaja a dvaja, dve a dve* majú význam distributívnosti ako podielové číslovky s predložkou (časticou) *po: po dvaja, po dve, po päť (po dvoch).*

Keď sa výraz opakuje viackrát, môže sa opakovať i spojka *a* (poly-

[20] Keď sa však opakuje spojka, musí sa opakovať aj zvratná častica pri zvratnom slovese: *Jednostaj, že sa vrátila, že sa vrátila.*

[21] Príklady v širšom kontexte pozri u Ružičku, Jazykovedné štúdie I, 168—169, a u Bystričana, SR XIII, 237—239.

[22] V tomto prípade „silne prevláda stupňovanie nad zlučovaním". (J. Ružička, Jazykovedné štúdie I, 171, pozn. 22.)

[23] Širšie kontexty pozri v SR XIII, 238. Porov. i príklady u Ružičku (c. m.).

[24] Pozri V. Šmilauer, c. d. 377 a J. Ružička, Jazykovedné štúdie I, 169.

syndetické spojenie) alebo pripája len posledný člen: *a muzika bude, bude a bude.*

Keď chceme stupňovať význam opakovaného výrazu, pripájame ho časticou *ale.*

Nepovedal *nič, ale* celkom *nič.* — *Dobre, ale dobre pán kolega.* (Tatarka) — *Ty* sa opovažuješ takto s nami nakladať, nuž *ale ty?* (Kalinčiak)[25]

Celkom ojedinele sa vyskytuje pri opakovanom výraze častica *i.* Ide o tento doklad z Kukučína: *Veď to sú také tisíce, z ktorých sa môžu vyliahnuť i stá i stá tisícok.* — Tu však nejde o spájanie opakovaného výrazu spojkou *i,* ale o opakovanie výrazu *i stá,* kde *i* je častica.

2. Obmieňanie opakovaného výrazu.

Opakovaný výraz nemusí mať vždy presne tú istú podobu. Na dosiahnutie väčšej expresivity, na stupňovanie významu môže sa opakovaný výraz rozlične obmieňať. O syntaktickom obmieňaní opakovaného výrazu (*dobre, veľmi dobre; deti, milé deti*) sme sa už zmienili vyššie. Často sa však opakovaný výraz obmieňa aj slovotvorne. Obyčajne pritom ide o rozličné typy zdrobnených alebo zveličených slov. Pri adjektívach a adverbiách sa tu okrem toho využívajú aj formy stupňovania. Obyčajne sa slovotvorne obmieňa druhý člen opakovaného výrazu, ale v ľudovej poézii a v niektorých ustálených spojeniach v hovorovej reči vôbec býva zdrobnenina aj na prvom mieste, kým základné slovo je na druhom mieste. Dosahuje sa tým neobyčajne vysoká expresivita výrazu.

Najprv niekoľko najjednoduchších príkladov.

Nuž *aj naša Eva, aj naša Evka* sa musí tak držať vo svete. (Gabaj) — A čo *tvoj syn, tvoj synáčik* Peter? (Gabaj) — No *baba, babečka* zavreští z prípecka. (Botto) — Keď som išla *po vodienku, po vodu* ľadovú ... (Žáry, Aká to vôňa) — Plávajú si húsky v *Oravienke, Orave* ... (Žáry, tamže).

Sem patrí aj Horákov typ g) so spojovníkom: *behúň-behúnik, Ďuro-Ďurko, Janíčko-Janko.* Horák sám však uvádza, že v týchto prípadoch možno (podľa našej mienky t r e b a) písať čiarku (SR XXII, 30).

a) Typ *celý celučký, celučičký celý; celkom celučičkom, celučičkom celkom.*

Spojenia tohto typu sú veľmi časté v expresívnej hovorovej reči. Využívajú sa hojne v ľudovej slovesnosti i v beletrii, najmä v priamej reči. Ide tu o bezspojkové spojenie adjektíva, adverbia i zámen *každý* a *všetok* so zdrobnenou alebo zveličenou formou toho istého základu.

Niekoľko príkladov na takéto spojenia uvádza G. H o r á k: *chytro-*

[25] Pozri heslo *ale* v *Slovníku slovenského jazyka I.*

chytručko, málo-máličko, rýchlo-rýchlučko.[26] Tatarka, ktorého Horák cituje, píše všetky tieto výrazy so spojovníkom. Pravda, z Horákovej štúdie nevidno, či je Tatarka v tomto spôsobe písania dôsledný. V praxi sa vyskytujú tri spôsoby písania týchto výrazov: bez akéhokoľvek interpunkčného znamienka, s čiarkou a so spojovníkom. Najmenej vhodné je tu práve písanie so spojovníkom. Spojovník by tu totiž mohol naznačovať buď splývavú výslovnosť, ako pri opakovaných časticiach typu *len-len, už-už,* alebo „ucelený význam" celého výrazu.[27] Avšak výrazy typu *celý celučičký* sa obyčajne nevyslovujú splývavo, ani nemajú ucelený význam, keďže vyjadrujú stupňovanie významu. Na podopretie tejto tézy možno uviesť dve skutočnosti: 1. Základné slovo a jeho zdrobnenina nemusia nasledovať bezprostredne za sebou, ale môžu byť medzi nimi rozličné výrazy.[28] 2. Výrazy typu *celý celučký, málo máličko* sú synonymné so spojeniami *celý, (celkom) celý; málo, (veľmi) málo,* pri ktorých je významová i formálna samostatnosť oboch členov evidentná. Uvedené dve skutočnosti, ako i nesplývavý spôsob výslovnosti spomenutých výrazov svedčia o relatívnej samostatnosti oboch členov týchto výrazov. To oprávňuje písať medzi oboma členmi čiarku: *celý, celučký; drobný, drobnučký; malý, malučký; bledulinká, bledá; chytro, chytručko; rýchlo, rýchlučko; blízko, blízučko; hrozný, hrozitánsky; veľký, velikánsky* a pod. Čiarka tu naznačuje väčšiu prestávku medzi oboma členmi vo výslovnosti. Avšak v niektorých ustálených prípadoch, kde je celkom bežné dvojaké poradie (*celý celučičký* i *celučičký celý, všetulinko všetko* i *všetko všetulinko*), ustálil sa aj spôsob písania bez čiarky.[29]

K tomuto typu možno priradiť aj spojenie *jeden jediný* alebo *jeden*

---

[26] *Slovné spojenia so spojovníkom,* SR XXII, 28.

[27] Porov. *Pravidlá slovenského pravopisu,* 3. vyd., 1962, § 146, bod 6, 120.

[28] Porov. doklad z Kukučína: *„Nepovedzte nikomu, prosím vás, nikomu!" — „Ani živej duši, živučičkej!"* Podobné príklady nie sú ojedinelé.

[29] *Slovník slovenského jazyka* zaznamenáva napr. v hesle *celý* písanie bez čiarky i písanie s čiarkou: *celučký celý, celučičký celý, celulinký celý* i *celý, celučký.* Písanie so spojovníkom ako menej vhodné Slovník nezaznamenáva. V hesle *každučký* sa uvádza doklad na spojenie *každučičkú každú noc* (bez čiarky). Možné je však aj spojenie *každý, každučký* (s čiarkou). V hesle *istý* je spojenie *istý istotný* aj *istý istučký* bez čiarky; podobne *isto istučičko* i *istučičko isto* (v hesle *iste*). V hesle *novučičký* sa uvádzajú spojenia *nový novučičký, nový novučký, novučičký nový, novučký nový* i *nový, novučičký* a pod. (s poznámkou „pri voľnom spojení").

Slovenská gramatika Paulinyho — Ružičku — Štolca (2. vyd., 1955, 180) zaznamenáva len písanie *celý celučičký, samý samučičký, každý každučký, pekný peknučký* bez čiarky. Pozri i doklad na *samý samučičký* (bez čiarky) a *malý, maličičký* (s čiarkou) u J. Ružičku (c. m. 170).

Spojenia so zveličenými formami (*hrozný, hrozitánsky*) sa píšu obyčajne s čiarkou, lebo tu ide o stupňovanie významu.

K tomuto typu patrí aj ojedinelé spojenie *pravdučička pravda,* synonymné so spojeniami *pravda pravdivá, pravda pravdúca.*

jedinký. Píše sa obyčajne bez čiarky i bez spojovníka. Tak ho zaznamenáva aj *Slovník slovenského jazyka.* Písanie *jeden-jediný,* ktoré uvádza Horák (SR XXII, 28) z Kultúrneho života (bez udania autora), nie je korektné.

b) Typ *veľký, preveľký; veľa, preveľa.*

Tento typ zdvojovania výrazu je príbuzný s predchádzajúcim typom. Stupňovanie významu je tu však výraznejšie vyjadrené zveličujúcou predponou *pre-.* Preto sa tu jednoznačne vyžaduje písanie čiarky. G. Horák (SR XXII, 28) uvádza väčší počet príkladov tohto typu so spojovníkom. Všetky okrem jedného sú z Tatarku. Horák sa o tomto spôsobe písania nevyslovuje. V III. diele *Slovníka slovenského jazyka* (je v tlači) sa zaznamenáva veľký počet adjektív a adverbií s predponou *pre-.* Pri mnohých z nich sú doklady na spojenia typu *veľký, preveľký; veľa, preveľa.* V zásade je takéto spojenie možné pri každom adjektíve alebo adverbiu s predponou *pre-* so zveličujúcim významom. V prevažnej väčšine dokladov píšu sa tieto spojenia s čiarkou, zriedkavejšie so spojovníkom. Slovník zaznamenáva iba spojenia s čiarkou ako vhodnejšie.

Uvedieme aspoň dva doklady, v ktorých sú oba členy rozpojené: *Ťažko to, preťažko lúčke bez dáždička...* (J. Kráľ) — *Vďačná by bola, prevďačná...* (Moric) — Takéto doklady svedčia o relatívnej samostatnosti oboch členov a sú argumentom proti písaniu spojovníka. Za spôsob písania s čiarkou a nie so spojovníkom hovorí aj tá skutočnosť, že spojenia typu *veľký, preveľký; mnoho, premnoho* sú paralelné a synonymické so spojeniami *veľký, veľmi veľký; mnoho, veľmi mnoho.*

K tomuto typu patria aj citoslovcia *beda, prebeda* a *bože, prebože* a vetná príslovka *škoda, preškoda. Slovník slovenského jazyka* i posledné vydanie Pravidiel i v týchto prípadoch ustálili písanie s čiarkou (Pravidlá zaznamenávajú len výraz *bože, prebože*).

c) Typ *div divúci.*

Ide tu o ustálené spojenie podstatného mena s postponovaným prídavným menom rovnakého základu. Takýmto spojením sa zosilňuje význam podstatného mena. G. Horák (c. m.) neprávom zaraďuje tento typ k spojeniam typu *málo, máličko* a spája s ním aj typ *somár somársky.* Blízky je iba tento druhý typ, a to spôsobom tvorenia i syntagmaticky. Typ *málo, máličko* je celkom iný (náš typ *celý celučký*).

Horák píše spojenie *div divúci* so spojovníkom (doklad z Tatarku). Bežnejšie a skladobne odôvodnené je tu písanie bez spojovníka. Takéto písanie ustaľuje i *Slovník slovenského jazyka* (pozri heslo *divúci*). Patria sem ešte ustálené spojenia *pravda pravdivá, pravda pravdúca.*

d) Typ *luhár luhársky.*

O tomto type spojenia písali podrobne J. Ružička a L. Dvonč. Ich práce sme citovali vyššie v pozn. 7 a 9. Syntagmatický vzťah v tomto spojení je jasný, a preto aj spôsob písania je tu ustálený.

K Dvončovým vývodom možno dodať túto poznámku: Spojenia podst. mena so zhodným postponovaným prívlastkom sa neobmedzujú na nadávky, ale sa vyskytujú, pravda, zriedkavejšie, aj ako výraz a) súcitu, sústrasti, náklonnosti, lásky, radosti, b) rozhorčenia, pohŕdania, výsmechu, vzrušenia (podľa Trávníčka, c. d. 1048); spojenia tohto druhu majú citový odtienok maznavosti, zhovievavosti, dôvernosti (podľa Šmilauera, c. d. 66—67). Z toho vyplýva, že aj pri type *potvora potvorská* sú možné uvedené citové odtienky (napr. *ty môj maznáčik maznavý* ap.).

Treba sa ešte zmieniť o tom, že v niektorých nárečiach popri tomto type jestvuje aj spojenie *luhár aj s luhárom, somár aj so somárom.* V doterajšej literatúre nie je tento typ zaznamenaný. Doklady z literatúry sa mi nepodarilo získať.

e) Typ *dennodenný, dennodenne.*

Ide o adjektívne alebo adverbiálne zloženiny so spojovacou samohláskou *-o-*, v ktorých sa opakuje ten istý základ. Tieto zloženiny zosilňujú význam príslušného základu.

Spôsob písania takýchto výrazov nie je v slovenčine dosiaľ ustálený. Horák (c. m. 29) zaznamenáva výrazy *denno-denný, denno-denne, svätosvätý, sväto-sväte, číro-čistý* so spojovníkom. Slovník slovenského jazyka uvádza heslá *dennodenný (dennodenne), čiročiry, čiročistý (čiročisto), istoiste* i *isto-iste.* Najnovšie vydanie Pravidiel uvádza slová *dennodenne, čiročistý, čiročiry, svätosvätý, svätosväte,* ale *isto-iste.* Vidno, že tu prevláda tendencia písať tieto výrazy dovedna, bez spojovníka. Tento spôsob písania je plne odôvodnený typom zloženiny. I Horák (c. m. 29) uvádza, že tieto „spojenia" (má byť „výrazy") treba písať bez spojovníka.

f) Typ *cesta-necesta, voľky-nevoľky.*

Ide tu o spojenie kladného výrazu so záporným výrazom toho istého základu i rovnakého gramatického tvaru. Zvláštnosťou týchto spojení je to, že sa vyskytujú u viacerých slovných druhov, najmä u podst. mien, slovies a prísloviek, zriedkavejšie aj u iných plnovýznamových slovných druhov aj u citosloviec.

G. Horák nazýva tieto spojenia eventualitnými (SR XXII, 21). V skutočnosti tu nejde o eventualitný syntaktický vzťah v tom zmysle, aký tomuto termínu dáva F. Kopečný.[30] I keď je syntaktický vzťah oboch

[30] F. Kopečný, *Základy české skladby,* Praha 1958, 265.

zložiek v týchto spojeniach zastretý, prevláda tu najskôr zlučovací vzťah. Spojenie *cestou-necestou* nemá význam „cestou alebo necestou", ale „cestou i necestou", t. j. po dobrej i zlej ceste. Spojenie *chtiac-nechtiac* je síce synonymné so zdanlivo eventualitným spojením *či chce, či nechce*, ale jeho skutočný význam je „i keď chce, i keď nechce". Ide tu o obrazné vyjadrenie istého druhu zovšeobecnenia formou protikladu. V rámci vety vyjadrujú tieto spojenia obyčajne nejakú okolnosť.

Niektoré z týchto spojení sa lexikalizovali a stali sa ustálenými spojeniami: *cesta-necesta, cestou-necestou, hlava-nehlava, chtiac-nechtiac, chci-nechci, chcej-nechcej, chceš-nechceš, chcel-nechcel, voľky-nevoľky.* Ustálil sa aj spôsob ich písania so spojovníkom. Preto všetky nové spojenia tohto typu (napr. *pán-nepán, komunista-nekomunista, príde-nepríde)* píšeme tiež so spojovníkom.

g) Typ *hrá, vyhráva.*

V tomto type ide o spojenie blízkych synoným rovnakého základu, obyčajne základného a predponového slovesa: *chválil, vychvaľoval; fúka, pofukuje; skáče, poskakuje; píska, vypiskuje* a pod.

Takýmito spojeniami sa vyjadruje postupné zintenzívňovanie, zriedkavejšie aj postupné oslabovanie deja.

O spôsobe písania týchto spojení Horák hovorí: „Písanie spojovníka v týchto prípadoch norma nevyžaduje" (c. m. 29). V skutočnosti písanie spojovníka tu vôbec nie je odôvodnené a treba ho pokladať za individuálnu odchýlku od normy. Ide tu totiž o stupňovací vzťah, ktorý možno vyjadriť aj synonymami rôznych základov: *pršalo, lialo* ap. A pri stupňovacom vzťahu oddeľujeme členy spojenia čiarkou (porov. typy *veľký, preveľký; dobrý, veľmi dobrý).*[31]

h) Typ *ujsť neujde, báť sa nebojí.*

Tento typ bohato doložil a dobre osvetlil z významovej i formálnej stránky J. Ružička v prácach citovaných vyššie v pozn. 10. Pre ciele našej štúdie nie je preto potrebné týmto typom sa podrobnejšie zaoberať. Opakujeme len Ružičkovo konštatovanie o spôsobe písania týchto konštrukcií v slovenčine: „Vytýčený neurčitok sa neoddeľuje od vety čiarkou ani pomlčkou a vo vete niet odkazovacieho zámena."[32]

[31] Spojovník píšeme iba pri takých ustálených synonymických spojeniach, ktoré sa lexikalizovali a pri ktorých nejestvuje stupňovací vzťah, ako napr.: *trma-vrma, pekne-krásne, pekne-rúče, nasilu-namoc, silou-mocou, krížom-krážom, zle-nedobre.* Na spôsob písania tohto posledného spojenia pôsobí aj typ *cesta-necesta.* Rovnakým spôsobom sa píšu aj také ustálené spojenia, pri ktorých nejde o skutočné synonymá, ale ktoré sú z významovej stránky nerozložiteľné, majú „ucelený význam", ako napr.: *rukami-nohami, zubami-nechtami, kde-tu, kedy-tedy, horko-ťažko, dnes-zajtra, tenktorý, cupi-dupi* i *cupy-dupy.* (Pozri *Pravidlá slovenského pravopisu,* 3. vyd., 120.)

[32] J. Ružička, *Skladba neurčitku,* 175.

V tomto príspevku sme venovali pozornosť rozličným typom opakovania výrazu v slovenčine. Náš prehľad ukázal, že v slovenčine, najmä v hovorovej reči, je opakovanie výrazu veľmi častý vyjadrovací prostriedok, a to tak jednoduché opakovanie výrazu, ako aj opakovanie s rozličnými typmi obmieňania výrazu. Opakovanie je výrazový prostriedok, ktorý slúži predovšetkým na zosilňovanie, stupňovanie významu slova alebo na zdôrazňovanie výrazu vo výpovedi.

Hlavnú pozornosť sme sústredili na formálnu stránku, najmä na spôsob písania rozličných typov opakovania. To preto, lebo spôsob písania rozličných typov spojení, ktoré vznikajú pri opakovaní, nie je v slovenčine dosiaľ pevne ustálený a v doterajšej literatúre sa tejto stránke spojenia opakovaných výrazov nevenovala primeraná pozornosť. Pri všetkých typoch spojení sme sa usilovali odôvodniť spôsob písania jednak syntaktickými vzťahmi, jednak obsahom spojenia. Takto sme sa usilovali prispieť k ustáleniu písania vyjadrovacích prostriedkov, ktoré sa v hojnej miere používajú najmä v beletrii, a poskytnúť tak pomoc redaktorskej praxi.

TRPNÉ PRÍČASTIE SLOVIES VZOROV *BIŤ, VIDIEŤ, ČESAŤ* A *DRŽAŤ*

Ladislav Dvonč

I

Po štúdiu trpného príčastia slovies vzorov *volať, rozumieť, brať* a *trieť*[1] venujeme sa teraz otázke trpného príčastia pri slovesách vzorov *biť, vidieť, česať* a *držať*.[2]

Podľa *Pravidiel slovenského pravopisu*[3] pri slovesách vzoru *biť* je trpné príčastie s príponou *-tý*, rovnako aj pri slovesách vzoru *siať* (v Slovenskej gramatike sa tieto slovesá zaraďujú do vzoru *biť*). Slovesá vzorov *vidieť, česať* a *držať* sa v Pravidlách zaraďujú medzi „ostatné slovesá" s trpným príčastím na *-ný* (resp. *-ený*).

[1] L. Dvonč, *Trpné príčastie slovies vzoru volať a rozumieť*, SR 26, 1961, 6—17; *Trpné príčastie slovies vzoru brať*, tamže, 354—371; *Trpné príčastie slovies vzoru trieť*, SR 27, 1962, 129—144.

[2] Vo vymedzení *Slovenskej gramatiky* E. Paulinyho — J. Ružičku — J. Štolca, 3. vyd., Martin 1955, 241—243.

[3] *Pravidlá slovenského pravopisu*, Bratislava 1953, 95; zrevid. vyd., Bratislava 1957, 101.

Stav v doterajšej jazykovednej literatúre však naznačuje, že tu je niekedy odlišná situácia pri jednotlivých slovesách.

Pri slovesách vzoru *biť* J. Damborský[4] uvádza pri jednotlivých slovesách, ktoré do tohto vzoru patria (Damborský má vzor *piť*), tvary trpného príčastia na *-tý*. Odchyľuje sa však pri slovese *chvieť sa*, pri ktorom síce uvádza na prvom mieste tvar *chvetý* v zhode s ostatnými trpnými príčastiami slovies vzoru *biť*, ale v zátvorke za tvarom *chvetý* má aj tvar *chvený*. Rovnako aj pri slovesnom podstatnom mene Damborský na prvom mieste uvádza tvar *chvetie* a v zátvorke za ním tvar *chvenie*. Prvé *Pravidlá slovenského pravopisu*[5] okrem tvarov *hriaty* a *vyliaty* nespomínajú ďalšie tvary. Ďalšie Pravidlá[6] uvádzajú, že od slovies I. tr. sú tvary trpného príčastia na *-ný* aj na *-tý*. Z tvarov trpného príčastia slovies vzoru *biť* sú tu len tvary *opitý, zhnitý, vyžitý* a *ukrytý*. J. Orlovský a L. Arany[7] spomínajú príčastie *hriaty* (pri slovesách vzoru *hriať*), ináč však nič nehovoria o prípone *-ný*. E. Pauliny[8] má dva osobitné slovesné vzory (typy) *biť* a *hriať*. Hovorí, že príponou *-tý* tvorí trpné príčastie prevažná väčšina slovies typu *hriať*. Podľa Paulinyho je tu teda možná aj prípona *-ný*. Pauliny však nehovorí výslovne, pri ktorých slovesách môže byť tvar trpného príčastia s touto príponou. B. Letz[9] sa pri slovesách vzoru *biť* nezmieňuje o prípone trpného príčastia. Spomína jedine tvar slovesného podstatného mena *chvetie* a v zátvorke pripája tvar *chvenie*. Vzorom tu bol zrejme Damborský. J. Ružička[10] uvádza výslovne tvar *rozochvetý*. Tak je to aj v cit. Slovenskej gramatike.[11]

Pri slovesách vzoru *vidieť* sa podľa doterajších príručiek vyskytuje len tvar trpného príčastia na *-ný*. Napr. E. Pauliny[12] po výpočte slovesných vzorov, pri ktorých je tvar trpného príčastia na *-tý*, a po výpočte slovies vzoru *brať*, pri ktorých sú dvojtvary na *-ný* a *-tý*, uvádza, že ostatné slovesá tvoria tvar trpného príčastia príponou *-ný*. Podľa toho aj tvar trpného príčastia slovies vzoru *vidieť* je na *-ný*. J. Ružička[13] hovorí, že slovesá s neurčitkovou kmeňotvornou príponou *-ie-* majú trpné príčastie na *-ný*. Pritom však zo slovies s neurčitkovou kmeňotvornou príponou výslovne spomína len slovesá vzoru *rozumieť*, kým slovesá vzoru *vidieť* nespomína. Aj v Slovenskej gramatike[14] sa hovorí, že príponu *-ný* majú slovesá, ktoré majú neurčitkovú kmeňotvornú príponu *-ie-*, pričom v zátvorke sa hovorí, že ide o vzor *rozumieť*. Aj v príklade je len tvar trpného príčastia slovies vzoru *rozumieť: porozumený*. Ani tu sa slovesá vzoru *vidieť* nespomínajú. Ako vidieť z prehľadu literatúry, pri slovesách vzoru *vidieť* sa hovorí len o trpnom príčastí na *-ný*, resp. sa nehovorí výslovne, že by tu boli tvary aj na *-tý*. Konkrétny jazykový materiál, ktorý máme poruke, ukazuje

---

[4] J. Damborský, *Slovenská mluvnica pre stredné školy a učiteľské ústavy I*, 5. vyd., Nitra 1930, 293.
[5] *Pravidlá slovenského pravopisu*, Martin 1931, 68.
[6] *Pravidlá slovenského pravopisu*, Martin 1940, 104.
[7] J. Orlovský — L. Arany, *Gramatika jazyka slovenského*, Bratislava 1946, 207.
[8] E. Pauliny, *Slovenské časovanie*, Bratislava 1949, 51.
[9] B. Letz, *Gramatika slovenského jazyka*, Bratislava 1950, 347.
[10] J. Ružička, *O tvorení trpného príčastia*, SR 18, 1952/53, 177.
[11] C. d., 257.
[12] C. d., 51.
[13] C. m., 178.
[14] C. d., 257.

však na sporadický výskyt tvarov na *-tý*. Preto sa treba zaoberať aj otázkou trpného príčastia tohto vzoru.

Rovnako pri slovesách vzoru *česať* sa v doterajšej literatúre hovorí pri trpnom príčastí len o prípone *-ný*. Slovesá tohto vzoru sa u Paulinyho, J. Ružičku, v Slovenskej gramatike a v Pravidlách slovenského pravopisu nespomínajú ani pri vzoroch, ktoré majú tvar trpného príčastia na *-tý*, ani pri vzoroch, ktoré majú dvojtvary na *-tý* a *-ný*, ale vždy len pri tzv. „ostatných slovesách", t. j. slovesách, ktoré majú tvar trpného príčastia na *-ný*. Materiál zasa ukazuje na niektoré špeciálne prípady s príponou *-tý*.

To isté platí vcelku aj o slovesách vzoru *držať*. E. Pauliny pri slovesách tohto vzoru (u neho typu *bežať*) hovorí len o prípone *-ný* (pri tzv. „ostatných slovesách"). Pri slovese *spať*, ktoré zaraďuje do tohto vzoru, však výslovne spomína tvar *rozospatý*, takže je tu aj prípona *-tý*.[15] J. Ružička[16] má príklady *spať — spaný/spatý* a *vyspať sa — vyspatý*. Aj Slovenská gramatika[17] má príklad *(vy-)spaný/spatý*. Tvar *vyspatý* sa spomína aj na str. 258 v rámci výkladu, že trpné príčastie zvratných slovies nemá zvratné zámeno: *vyspať sa — vyspatý*.

Prehľad literatúry naznačuje, že treba preskúmať otázku tvorenia trpného príčastia niektorých slovies uvedených slovesných vzorov. Pôjde nielen o zistenie, ktorý z uvedených dvojtvarov sa v skutočnosti vyskytuje (napr. či sa vyskytuje *rozochvený* aj *rozochvetý*), ale aj o zistenie vzájomného pomeru tvarov na *-ný* a *-tý*, t. j. treba preskúmať, ktorý z uvedených tvarov — ak sa naozaj vyskytujú dvojtvary — je častejší, bežnejší, ako sa ktorý z nich používa atď. Prehľad literatúry ako aj náš materiál naznačuje, že tu ide len o spresnenie poznatkov pri jednotlivých slovesách, nie o výskum tvorenia trpného príčastia všetkých slovies, ktoré patria do vymedzených slovesných vzorov.

V ďalšom preberieme podrobne tvary trpného príčastia jednotlivých sporných prípadov. Zachovávame pritom postup z predošlých štúdií o trpnom príčastí.

II

c h v i e ť

chvetý (i *chvený*) D5 293 — *rozochvený* P53 317, P57 335, *rozochvetý* SG3 257; Ružička 177

Oproti jazykovednej literatúre, v ktorej sa uvádza tvar *rozochvetý*, treba konštatovať, že v našom materiáli je doložený jedine tvar *rozochvený* (ide o materiál z ÚSJ SAV a vlastný materiál), teda ten tvar, ktorý uvádzajú Pravidlá slovenského pravopisu z r. 1953 a 1957.

Ukazujú to ponajprv doklady zo starších i novších slovenských spisovateľov.

---

[15] C. d., 51.
[16] C. m., 178.
[17] C. d., 257.

bol rozochvený Kukučín, *zvolal hlasom r-ým* Kukučín, *jeho duša bola r-á* Vajanský, *bol trochu i r.* Timrava, *chodí po izbe r.* Jesenský, *bol r.* Jesenský, *hľadela v najvyššej miere r-á* Jégé, *stíšila sa duša r-á* Roy, *bol som r.* Stodola, *r-é reči* Alexy, *kráča r.* Martinka, *r-í sedeli na dele* Nežatický, *r-é listy* Figuliová, *r-ých rúk* Volanská, *r-ým hláskom* Prášilová

Tak aj v dennej tlači, týždenníkoch a mesačníkoch.

r-é kolená Kultúrny život, *r-ou rečou* Slovenské pohľady, *r. ded* Slovensko, *chňapla po liste celá r-á* Nová žena, *r. artikulačný prúd* Slovenská reč

Potvrdzujú to aj preklady krásnej literatúry.

odišiel som r. Chmelová, *r-ým hlasom* Ponická, *r. drôt* Javor, *r-ých hrudí* Sitniansky, *r. zobliekol si šaty* Bednár, *bola r-á* Májeková, *r-ým hlasom* Kýška, *r-ou rukou* Zúbek, *r-á zastala* Turňa, *r. hlas* Sedlák, *r-á úzkosť* Zálupský

Znovu poznamenávame, že na tvar *rozochvetý* sme nenašli nijaký doklad, takže môžeme uzavrieť, že pri slovese *rozochvieť* je len tvar trpného príčastia s príponou *-ný*.

Doklady na tvar trpného príčastia slovesa *chvieť* nemáme. Predpokladáme tu však podľa trpného príčastia slovesa *rozochvieť* ako aj podľa stavu pri iných slovesách, že je tu len tvar na *-ný*.

o d i e ť

odetý SSJ II 485

Pravidlá slovenského pravopisu z r. 1953 (str. 256) a vydanie z r. 1957 (str. 271) uvádzajú k slovesu *odieť* tvar *odiaty*. Bežne sa tu však používa tvar *odetý*, uvedený v Slovníku slovenského jazyka. Tento tvar uvádza aj J. S t a n i s l a v v *Dejinách slovenského jazyka II*, Bratislava 1958, 410.

v nohaviciach o-í paholci Jégé, *o-á v sedliackom* Jilemnický, *o. do čerkeského kroja* Jaďuďová prekl., *o. bol v deravej košeli* Kocián prekl., *bol o. ako cudzinec* Pažítka prekl., *sekretár, o. do kaftana* Hušková prekl., *o-ého ľudu* Ciger prekl., *o-ých žien* Javor prekl., *bola o-á v bledosivom, v dlhej sukni* Kot prekl., *o. je do parádneho šatu* Zálupský prekl., *čierno o-ého popa* Kultúrny život, *boli o-é v rúchu národných povestí* Slovenská literatúra

Podobne je to aj pri trpnom príčastí predponových slovies.

bol zaodetý krásnym žltým chvostom Vilikovský prekl., *bol tiež priodetý zeleným listím* Takáčová, *naodetých v také dlhé čierne kabáty* Tatarka prekl.

Zo staršieho spisovného jazyka je ojedinele doložená aj prípona *-ný*.

pestroodených synov Tálie Tomášik

s a ť

nasatý P53 240, P57 254; SSJ II 282 — *vsatý* P31 325, P40 437, P53 374, P57 395

Podľa príručiek je tu len tvar na *-tý*. Táto prípona sa skutočne používa takmer výhradne. V našom materiáli je v absolútnej prevahe.

kúsok látky nasatej krvou hrdinu Škamla, *je n. jeho názormi* Chorváth, *n. vzduch* Sedláček, *n-ej zmesi* Mašek, *n-ú horúčavu* Šrobár, *odsatého vzduchu* Klatt, *prisatý zrakom drobným ku okienkam* Plávka, *p-í sú chlapi ku skalnatej zemi* Plávka, *p-í ku skalám* Plávka, *očami p. v zelené detstvo žit* Rúfus, *ostal p. k národným a ľudovým tradíciám* Kultúrny život, *p-é na teplý prsník života* Slovensko, *boli na ňom p-é zelené franforce* Choluj prekl., *s mliekom materským vsatým* Rapant, *vysatého mlieka* Poľnohospodárska výstava v knihe

Zriedkavejšie sa tu vyskytuje tvar trpného príčastia na *-ný*. Máme naň dva doklady.

zloba vysaná Slovenské pohľady, *vsaná magnetickým pólom* Sedlák prekl.

Výskyt prípony *-ný* pri týchto slovesách neprekvapuje. Pôvodne sa časovalo sloveso *sať* podľa vzoru *brať*,[18] kým teraz patrí k vzoru *biť*. Ako vieme, pri slovesách vzoru *brať* sú tvary trpného príčastia na *-ný* alebo *-tý*, takže trpné príčastie slovesa *sať* má celkom oprávnene popri prípone *-tý* aj príponu *-ný*.

horieť

obhorené trámy; dlhý drúčik na konci o.; kúsky o-ých sviec; o-ú cigaretu SSJ II 414 — *ohorený* P40 290, P57 274; *ohorený človek; o-á tvár; o. ako zem; o. do kávova* SSJ II 534 — *(z-)horený* L 355

V našom dokladovom materiáli máme doložený tvar na *-tý* pri slovesách *obhorieť* a *dohorieť* najmä u Zúbka, a to jednak z jeho románu o Kupeckom a jednak z jeho prekladu Schultzovho románu Kameň a bolesť.

dohoretým knotom Zúbek, *obhoretého obrazu* Zúbek prekl., *o. kus Botticelliho maľby* tamže, *o-ých obrazov* tamže, *vešali na spôsob turenský, s pätami o-ými* tamže, *o-é trámy* Roháč

O tom, že Ľ. Zúbek s obľubou používa tvary trpného príčastia na *-tý*, zmienili sme sa už v štúdii o trpnom príčastí slovies vzoru *brať*.[19]

Inak sa v trpnom príčastí predponových slovies odvodených od slovesa *horieť* bežne používajú tvary na *-ný*.

Ukazujú na to doklady zo starších slovenských spisovateľov, ako aj novších a súčasných spisovateľov.

už hlásnik vytrúbil, vatra dohorená J. Kráľ, *d-ú dýmku* Zechenter-Laskomerský, *ohorený Sedmohradčan* Kalinčiak, *o-ú ruku* Kukučín, *ramená boli o-é* Vajanský, *o-á kožka* Tajovský, *o. krk* Timrava, *tvár jeho bola o-á* Šoltésová, *o-ú tvár* Vansová, *bol dobre o.* Kukučín, *obhorenú cigaru* Timrava, *ohorené ramená* Jesenský, *o-ého tielka* Hrušovský, *o-é pahýly* F. Kráľ, *o-ému stĺpu* Jilemnický, *o-ej tváre* Ondrejov, *o-é koštiale* Hečko, *o. je a zaprášený* Alexy, *o-ú pleť* Figuliová, *o-ej tvári* Zelinová, *bol pekne o.* Bednár, *o-é nôžky* Lazarová, *ledva som*

---

[18] Damborský, c. d., 314.
[19] *Trpné príčastie slovies vzoru brať*, 370.

jeden zjedla — také obhorené Jesenský, *boli o-é* Jilemnický, *o-ých sviec* Ondrejov, *o-ú cigaretu* Horák, *o-ého železa* Tomaščík

Iné doklady:

dlhý drúčik, na konci obhorený Felix prekl., *o-ému plotu* Hasičské listy, *o-é naftové nádrže* Brtáň, *o-é črepy* Varsik, *o-é pne* Sborník Matice slovenskej

k a p a ť

Pri slovese *zakapať* máme doložený tvar trpného príčastia na *-ný*.

na jej tvári zakapanej, biednej Timrava, *koľkože takýchto príhod ostalo z-ých* Plávka, *z-ých Matúškovciach* Alexy, *z-ej dedine* tamže, *z-é tri dcéry* Dobšinský, Povesti

Naproti tomu pri slovese *skapať* máme doložený len tvar trpného príčastia s príponou *-tý*. O tejto prípone sa pri slovesách vzoru *česať* dosiaľ nehovorilo.

skapatý mrož ABC pionierov, *s-ého potkana* Wolf, *s. pes* Krno, *s. balón* Vámoš, *je od istého času s-á* Rázus, *ja vášho anciáša, chamraď s-á* Plávka

s p a ť

spaný/spatý SG3 257; Ružička 178 — *rozospatý* P40 364, P53 317, P57 335; *rozospaný, rozospatý* T2 535; Pauliny 51 — *vyspaný/vyspatý* SG 184, SG3 257; Ružička 178 — *nevyspatý* SSJ II 369

Tvar trpného príčastia samotného slovesa *spať* nemáme doložený. Zdá sa, že sa ani nepoužíva.

Pri predponových odvodeninách slovesa *spať* býva tvar trpného príčastia na *-tý*.

Tvary na *-tý* upotrebúvajú starší aj novší slovenskí spisovatelia.

rozospatý rozum Kukučín, *r-á Eva* tamže, *r-í ľudia* tamže, *r-é očká* Vajanský, *r. som ani nevedel, čo robím* Timrava, *hoci r-á, schytí sa i ona z postele* Timrava, *som r-á* Šoltésová, *z r-ých nikto nevedel, kde sa podela* Jége, *som r.* Stodola, *r-í funkcionári* Hečko, *r-ým pohľadom* Ondrejov, *r-í ľudia* Kovalová, *r-é povetrie* Gráf, *r. ordonanc* Gráf, *robotníci, hoc r-í — ružolíci* Žáry, *r-ých očí* Bednár, *r-é oči* Zúbek, *bol r.* Krno, *r-ému colníkovi* Štefan, *r-é oči* Handzová, *som r.* Tomaščík, *r. zabudol som na hlavu* Chmelová, *prespatú dcéru* Bodenek, *ulica je akoby chloroformom uspatá* Alexy, *vyspatú tváričku* Kukučín, *v-ými očami* Šoltésová, *nevyspatých cigáňov* Kalinčiak, *plášte sú tu, človek nevyspatý* Kubáni, *bola n-á* Vajanský, *n-é oči* Timrava, *ostanem n-á* Šoltésová, *bol vyspatý* Jégé, *v. do ružova* Urban, *vstal pred chvíľkou, nedobre v.* Jilemnický, *v-ú tvár* Gráf, *v-ého decka* Zúbek, *v. všetko lepšie vníma* Bednár, *iba teraz pozeral Štefan už veselý, najedený a v.* Tomaščík, *nevyspatý vrátil sa domov* Jesenský, *bol n.* Urban, *n. ide kosiť* Kavec, *n-ými očami* F. Kráľ, *boli n-í* Branecký, *potom sme ráno vstávali n-é* Figuliová, *vyženieš neľútostne cudzích nevolaných pánov, n-ých po ráne* Reisel, *nocúval nikdy n.* Lazarová

Podobne aj v dennej tlači, týždenníkoch a mesačníkoch.

rozospaté oči Kultúrny život, *je veľmi r.* Slovenské pohľady, *r-é hlávky* tamže,

neprespatých nocí Roháč, *n-ej noci* tamže, *vstala nevyspatá* Slovenské pohľady, *n-ých nocí* Slovenský učiteľ

Tak je to aj v prekladoch.

rozospatá hlava Klačko, *vychodí r.* Gacek, *pomyslela si, že je Mária r-á* Fejďová, *r. hlas* Tatarka, *r. uháňal som cez les* Kýška, *r-é hlasy* Kaňová, *v sladkej tíši som uspatý* Smrek, *u. ľud* Pažítka, *nevyspatými dozorcami* Jesenská, *bol n.* Irmler, *n-é oči* Trachta

Podobne aj v odborných prácach.

rozospatý Fajnor — Záturecký, *uspaté indivíduá* Vršanský

Prípona *-ný* je tu zriedkavejšia. V našom dokladovom materiáli je len po jednom-dvoch dokladoch z každej oblasti používania spisovného jazyka.

zaspievajže mi, čis' rozospaná Sládkovič, *pýtam sa celý r.* Hrušovský, *som ešte r.* Tomaščík, *r-á hlava* Klačko prekl., *tíško uložil jakby uspaného* Horal, *u. mechanizmus* Vilikovský prekl., *nevyspaná otvárala Samkovi* Tajovský

Na základe nášho materiálu môžeme vcelku konštatovať, že pri predponových slovesách odvodených od slovesa *spať* býva tvar trpného príčastia najčastejšie s príponou *-tý*.

III

Náš rozbor ukazuje, že doterajšie gramatické príručky nepodávajú celkom presný obraz o používaní trpného príčastia na *-ný* a *-tý* pri slovesách uvedených vzorov. Pri jednotlivých slovesách týchto vzorov, ako napr. pri slovese *rozochvieť, skapať*, sú niektoré osobitnosti pri tvorení tvaru trpného príčastia. Presnejšie sme tiež vymedzili používanie dvojtvarov na *-ný* a *-tý* pri slovese *spať* a jeho predponových odvodeninách. Ukázali sme, že prípona *-tý* je tu častejšia, kým prípona *-ný* zreteľne zriedkavejšia.

Na záver tohto nášho rozboru tvarov trpného príčastia v spisovnej slovenčine chceli by sme sa ešte vrátiť k niektorým výkladom z predošlých štúdií a čiastočne ich opraviť alebo doplniť.

V štúdii o trpnom príčastí slovies vzoru *volať* a *rozumieť* sme konštatovali, že slovesá odvodené predponami od základných slovies *hrať* a *pchať* (napr. *nahrať, dohrať, odohrať, prehrať, napchať, prepchať* atď.) majú v trpnom príčastí nielen príponu *-ný*, ale aj príponu *-tý*. Ďalej sme konštatovali, že obidva tvary sa vyskytujú približne v rovnakej miere, pričom pri slovesách *napchať, prepchať* atď. prevažuje prípona *-tý*.[20] Na základe novšieho materiálu, ktorý získavame pri zbežnom čítaní najrozma-

[20] *Trpné príčastie slovies vzoru volať a rozumieť*, 14.

nitejších jazykových prejavov (diel slovenských spisovateľov, dennej tlače, týždenníkov a mesačníkov, prekladov atď.), treba konštatovať, že používanie tvarov na *-tý* začína výrazne prevažovať aj pri slovesách *nahrať, dohrať, obohrať* atď., teda v trpnom príčastí slovies, ktoré sú odvodené predponami od základného slovesa *hrať*. Takto teda z hľadiska frekvencie tvarov na *-ný* a *-tý* niet rozdielu medzi typom *hrať* a *pchať*.

Pri slovesách vzoru *rozumieť* sme zistili päť skupín slovies, v ktorých sa popri tvaroch na *-ný* používajú aj tvary na *-tý*. Druhú skupinu predponových slovies odvodených od slovies, ktoré súvisia s adjektívami vyjadrujúcimi farby, môžeme rozšíriť o sloveso *osinieť*, ktoré má tiež trpné príčastie na *-tý*.

osinetú tvár Zúbek prekl., *o-é tváre* tamže, *o-é telo* tamže

K uvedeným piatim skupinám môžeme pridať ako šiestu skupinu slovesá *stlieť* a *zotlieť*.

stletým pňom Turčány prekl., *s-é drevo* tamže, *zotletému trámu* tamže, *z-ých rohoží* Takáčová prekl.

Tieto doklady na trpné príčastie s príponou *-tý* ukazujú, že táto prípona je pri tvorení tvarov trpného príčastia slovies vzoru *rozumieť* veľmi produktívna. Rovnako stretávame sa tu stále s novými a novými dokladmi na tvary *očervenetý, očernetý* atď., ktoré sme doložili v cit. štúdii.

Vyskytol sa náhľad, že v spisovnom jazyku nemožno nájsť pravidlo, podľa ktorého by sa spravovalo použitie prípony *-ný* alebo *-tý* pri tvorení trpného príčastia.[21] Nazdávame sa, že tento skeptický náhľad nie je odôvodnený. Myslíme, že sa nám podarilo pomerne presne, resp. presnejšie, než to bolo dosiaľ, určiť používanie jednej alebo druhej prípony. Novší kompletnejší materiál umožní v budúcnosti prípadné ďalšie spresnenia. Netreba zabúdať, že aj výskyt a používanie tvarov sa v jazyku vyvíja a mení.

PRÍSLOVKY ČASU A VID SLOVIES

Ján Mihál

Ak preskúmame používanie prísloviek času vo vete v úlohe príslovkového určenia, zistíme, že niektorými príslovkami času nemožno rozvíjať sloveso v obidvoch vidoch, ba podaktorými príslovkami sa nerozvíjajú slovesá ani v každom čase. Sú také príslovky, ktoré pre svoj lexikálny

[21] G. Horák, *Nárečie Pohorelej*, Bratislava 1955, 105.

význam nemôžu rozvíjať slovesá dokonavého vidu, kým zas iné príslovky času môžu rozvíjať slovesá oboch vidov.

Podľa toho môžeme zadeliť príslovky času do dvoch skupín: do I. skupiny zadelíme príslovky času, ktorými môžeme rozvíjať slovesá oboch základných vidov, dokonavého aj nedokonavého, do II. skupiny zaradíme príslovky času, ktorými sa dajú rozvíjať len slovesá nedokonavého vidu. Veľká väčšina prísloviek času patrí do I. skupiny. Sú to napríklad tieto príslovky: *často, čochvíľa, čoskoro, dakedy, dávno, dlho, dnes, dodnes, dochvíľne, dokiaľ, dosiaľ, doteraz, dotiaľ, hneď, inokedy, jakživ, kedy, kedykoľvek, kedysi, kedy-tedy, kedy-netedy, medzitým, málokedy, naveky, nedávno, niekedy, odteraz, odvčera, odzajtra, onedlho, onehdy, pozajtra, predvčerom, raz, teraz, včas, včera, voľakedy, vždy, zavše, zajtra, zanedlho, zatiaľ, zriedka.* Do II. skupiny patrí týchto niekoľko prísloviek času: *jednostaj, jednostajky, jednostajne, neprestajne, podchvíľkou, podchvíľou, podchvíľu* a *ustavične.*

Niektoré príslovky času značia nevymedzený časový úsek, kým iné značia zasa vymedzený časový úsek. Nevymedzený časový úsek značia napríklad tieto príslovky času: *často, dakedy, dávno, dlho, inokedy, kedykoľvek, kedysi, medzitým, málokedy, naveky, niekedy, onehdy, raz, voľakedy, zanedlho, vždy, zavše, zatiaľ, zriedka.* Vymedzený časový úsek značia z povyše uvedených prísloviek všetky ostatné.

Prevažná väčšina prísloviek času podľa svojho lexikálneho významu môže rozvíjať slovesá vo všetkých troch hlavných gramatických časoch. Napríklad hovorievame a píšeme: *dnes ide, dnes príde, dnes prišiel; inokedy píše, inokedy bude písať, inokedy písal* atď. Ale už príslovky času *odzajtra, pozajtra, zajtra* rozvíjajú v dôsledku svojho lexikálneho významu len slovesá v budúcom čase. Zasa príslovky času *kedysi, nedávno, onehdy, predvčerom, včera* rozvíjajú slovesá len v minulom čase a prípadne v historickom prézente. Príslovka času *odteraz* rozvíja len slovesá v prítomnom a v budúcom čase. Príslovka *dávno* rozvíja zasa len slovesá v prítomnom a v minulom čase; v budúcom čase len v spojeniach tohto typu: *dávno bude ženatý;* ale nevraví a nepíše sa: ‚dávno napíše' alebo ‚dávno bude písať'. Príslovky času *(j)akživ, nikdy* rozvíjajú podľa svojho lexikálneho významu len slovesá v zápornom tvare.

Príslovkami času môžeme rozvíjať všetky druhy slovies. Uvedieme na ukážku aspoň niekoľko príkladov z literatúry:

D n e s ti slovo d á, z a j t r a ho z r u š í. (Kalinčiak) — Pán kapitán odo d n e s z a k á z a l vypúšťať hocikoho bez jeho dovolenia. (Jégé) — Je teda v záujme poistencovom, aby h n e ď o z n á m i l poisťovni, že ochorel. (Jesenský) — Poznal som vás hneď, čo ste sa t r o c h a i p r e m e n i l i. (Timrava) — Veľmi dobre oblečená, a v i e b y ť mimoriadne milá, d a k e d y až k o k e t n á. (Stodola) — Azda d a k e d y, až bude lepšie, p r í d e m. (Rázus)

Z uvedených prísloviek času I. skupiny len príslovka *teraz* môže rozvíjať slovesné tvary, ktoré vyslovujú aktuálny prítomný dej, kým príslovky času II. skupiny môžu všetky rozvíjať slovesné tvary, ktoré vyslovujú aktuálny prítomný dej.

Teraz sa učím. (úzus) — Teraz jeme. (úzus) — Ľudia jednostaj vchodia a vychodia, nemajú si kedy kľučku podávať. (Kukučín) — Zato mrví on ruky pod lavicou, jednostaj premŕva. (Rázus) — Neprestajne pije a vždy je triezvy a veselý. (Jesenský) — A táto predtucha obletuje ho neprestajne sťa bezočivá mucha. (Kukučín)

A teraz o niektorých zvláštnostiach prísloviek času I. skupiny. Príslovky *dnes, hneď, raz* nemôžu rozvíjať slovesá príznakovo násobené. Nevravíme a nepíšeme ‚dnes čítava', ‚hneď nocúva', ‚raz vozieva' a pod. Len ak príslovku *raz* použijeme vo význame „za oného času", „kedysi", môže rozvíjať i násobené slovesá.

Osobitne sa pýta prehovoriť o príslovke času *čochvíľa*. Podľa *Slovníka slovenského jazyka* má táto príslovka dva významy: 1. o krátky čas, o chvíľu, onedlho, čoskoro, hneď; 2. (zriedka) každú chvíľu, veľmi často. V slovníkovom materiáli ÚSJ SAV je na príslovku *čochvíľa* 63 dokladov, z ktorých v 42 prípadoch príslovka *čochvíľa* rozvíja slovesá v budúcom čase, v 16 prípadoch slovesá v minulom čase a v 4 prípadoch slovesá v prítomnom čase. Uvedieme niekoľko príkladov.

Čochvíľa budeme na mieste. (Jašík) — No veď čochvíľa skončíš prezenčku. (Žáry) — Čochvíľa nás mních omrzí. (Alexy) — Čochvíľa budú vilovými štvrťami veľkého závodu. (Tatarka) — Dostane čochvíľa takúto ozdobu. (Timrava) — Pani predsedníčka čochvíľa príde. (Stodola) — Náklad bol čochvíľa rozobraný. (Naše divadlo) — Handry čochvíľa rad-radom mizli. (Švantner) — Čochvíľa poskočil kúsok ďalej. (Moric) — Mitre sa vlieva čochvíľa do plesa. (Kukučín) — Čochvíľa osinievali najpôvabnejšie miesta jej tela. (Tatarka)

Na príslovku *čochvíľa* v druhom význame — ‚každú chvíľu, veľmi často' — z celkového počtu 63 dokladov našlo sa len 8, a to v piatich prípadoch rozvíja príslovka *čochvíľa* sloveso v minulom čase, vo dvoch prípadoch v budúcom čase a raz v prítomnom čase. Uvedieme niekoľko dokladov.

Dosť sme vôkol neho čochvíľa chodili. (Pišút) — Čochvíľa zúrivo šermovali nožíkmi. (Smrčok) — Ako tovariš pozoroval, že sa čochvíľa ktosi z mäsiarskych robotníkov pri práci škaredo dorezal. (Tatarka) — Keď sme uháňali autom cez jej hrbolaté kraje, moji domorodí priatelia čochvíľa ma upozorňovali... (Slovenský týždenník) — Čochvíľa si pretieral plešivejúce temeno šatôčkou. (Mináč) — Čochvíľa tu bude červený komisár a tá ich agitkolóna. (Tatarka) — Čochvíľa vyjde ktosi na priedomie. (Chrobák) — Obráti sa ich čochvíľa veru dosť. (Rázus)

Ako z dokladov vysvitá, príslovka *čochvíľa* v oboch významoch rozvíja

tak dokonavé ako nedokonavé slovesá, no v prvom význame najčastejšie rozvíja slovesá, ktoré vyslovujú budúci dej, v druhom význame zasa slovesá v minulom čase. V prvom prípade zriedkavejšie rozvíja slovesá v minulom čase a v oboch významoch veľmi zriedka rozvíja slovesá v prítomnom čase, čo vyplýva z jej lexikálneho významu.

A teraz preberieme príslovky času II. skupiny: *jednostaj, jednostajky, jednostajne, neprestajne, podchvíľkou, podchvíľou, podchvíľu.*

Najprv o príslovke *jednostaj.* V ÚSJ SAV je 110 výpisov z veľkého počtu autorov na uvedenú príslovku a vo všetkých 110 dokladoch rozvíja príslovka *jednostaj* sloveso nedokonavého vidu. Okrem toho je iba jediný lístok s dokladom, v ktorom príslovka *jednostaj* rozvíja dokonavé sloveso. Doklad znie: *jednostaj sa pristihne pri úsmeve.* Jeho autorkou je N. Tanská (KŽ XI, č. 27). Na príslovku *jednostajky* je 5 dokladov, z čoho 4 od K. Lazarovej z Osieho hniezda a jeden z KŽ IX, č. 38. I v týchto dokladoch sa príslovka *jednostajky* viaže vždy len so slovesom nedokonavého vidu. Na príslovku *jednostajne* je 8 dokladov a vo všetkých dokladoch príslovka *jednostajne* rozvíja sloveso nedokonavého vidu. Uvedieme niekoľko príkladov.

Ľudia jednostaj vchodia a vychodia, nemajú si kedy kľučku podávať. (Kukučín) — Načo nabíjať jednostaj tú istú obruč, keď vlastne popúšťajú všetky. (Kukučín) — Zandome zmizol — no jeho slovo zvučí jednostaj okolo hlavy nášmu Nikovi. (Kukučín) — Psi jednostaj zavýjali tej noci. (Timrava) — Pršalo jednostaj. (Zúbek) — Mama jednostaj menila nôty plaču. (Gabaj) — Jakub vyobjímal Anku, ktorá bola jednostaj ako pahreba. (Rázus) — Paľo Opekancovie odkazuje mi jednostaj, že by si ma vzal. (Timrava) — Zato mrví on ruky pod lavicou, jednostaj premŕva. (Rázus) — Unikalo mi jednostaj pomedzi prsty. (Chrobák) — Jednostajky sa z nich sypal... (Lazarová) — Výskať a tancovať sa nám jednostajne chcelo. (Chmeľová) — Senát jednostajne zasadal. (Hurban)

Na základe toho, čo sme uviedli o príslovke času *jednostaj,* prípadne *jednostajky, jednostajne,* môžeme vyvodiť uzáver, že príslovky *jednostaj, jednostajky* a *jednostajne* rozvíjajú len slovesá nedokonavého vidu, lebo tak to vyžaduje ich lexikálny význam (nepretržité trvanie v čase).

Príslovky času *jednostajky* a *jednostajne* sa vyskytujú častejšie v nárečí alebo v hovorovej reči, preto je tak málo dokladov z literatúry.

Nie je to inakšie ani s príslovkou *neprestajne,* ktorá rozvíja tiež iba slovesá nedokonavého vidu, lebo jej lexikálny význam je ten istý ako príslovky *jednostaj.* V uvedenom materiáli som našiel na príslovku *neprestajne* 86 dokladov a vo všetkých dokladoch rozvíja len slovesá nedokonavého vidu. Uvedieme niekoľko z nich.

Gróf sedel na kozle a švihal neprestajne do koní. (Vajanský) —

Neprestajne pije a vždy je triezvy a veselý. (Jesenský) — Huty neprestajne dymili a stupy neprestajne klepotali. (Horák) — Zandome zmizol, no jeho slovo zvučí jednostaj okolo hlavy nášmu Nikovi; dolieha neprestajne, prosebne a hrozivo; nemôže sa ubrániť, nemôže sa vymaniť spod jeho čarovnej moci. (Kukučín) — Neprestajne hľadela v tú stranu. (Škultéty) — Neprestajne na prštekoch chodila pozerať. (Tajovský)

Príslovka času *neprestajne* je synonymom príslovky *jednostaj* a príslovky *ustavične*. Všetky tieto tri príslovky — *jednostaj, neprestajne* a *ustavične* — rozvíjajú len slovesá nedokonavého vidu, čo je dôsledkom ich lexikálneho významu.

Už trocha inakšie je to s príslovkou času *podchvíľou*, prípadne *podchvíľkou* alebo *podchvíľu*. Na túto príslovku je 52 dokladov, z čoho v 42 prípadoch príslovka *podchvíľou* viaže sa so slovesom nedokonavého vidu a v 10 prípadoch so slovesom dokonavého vidu. Najprv uvedieme niekoľko dokladov so slovesami nedokonavého vidu.

Predné čelo družstva sme podchvíľou dobiehali. (Tomaščík) — *Podchvíľou chodil* k obloku. (Zguriška) — Podchvíľou ich bolo treba okrikovať. (Zguriška) — Vybiehala podchvíľou na priedom. (Rázusová) — Podchvíľou ragatuje, volá. (Rázusová) — Podchvíľou sa prikrádal k oblôčku. (Ondrejov) — Obzerá sa podchvíľou. (Timrava) — Guľomet podchvíľou pral do našich polien. (Plávka) — Podchvíľou plakala za nič, pre nič. (Letz) — A za ním hneď podchvíľou skáľa vybuchuje. (Plávka) — podchvíľou vybehúvali z radu. (Zúbek) — Keď sa podchvíľu znepokojuje. (Ondrejov) — Zvonivý smiech sa podchvíľu ozýval. (Zguriška) — Podchvíľu kašlal. (Jančová)

A teraz niekoľko dokladov, v ktorých príslovka *podchvíľou* rozvíja sloveso dokonavého vidu.

Len podchvíľou pozrel na hovoriaceho Košela. (Tomaščík) — Skupina svatov podchvíľou vrhla sa na ženícha bakuľou. (Bagár) — Prekladal často to, čo ho podchvíľou nadlho očarilo. (Števček) — Tetka Lipničanovie podchvíľou pribehla k našej matke a božekala. (Figuli) — Podchvíľou vyšiel z kancelárie sekretár. (Zúbek) — Nuž podchvíľou sa mi z neho ušlo. (Hečko) — Ako sa kedysi podchvíľou roztrhol cvendžiaci potok. (Gráf)

Z uvedených oboch skupín dokladov vysvitá, že príslovka *podchvíľou (podchvíľkou, podchvíľu)* má tri lexikálne významy: 1. je synonymom príslovky *často*, prípadne *jednostaj, neprestajne;* 2. značí toľko ako „za veľmi krátky čas", „o chvíľu", prípadne „za chvíľu"; 3. je synonymom prísloviek *zavše, dakedy, niekedy*. Druhý a tretí význam príslovky *podchvíľou* sa uplatňuje v prípadoch, kde rozvíja sloveso dokonavého vidu. Uvedieme doklady na druhý význam:

Haluznatý vrchovec podchvíľou bol pretvorený v úhľadnú ha-

barku. (Kukučín) — P o d c h v í ľ o u v y š i e l z kancelárie sekretár a zapísal si mená nových návštevníkov. (Zúbek) — Skupina svatov p o d c h v í ľ o u v r h l a s a na ženícha bakuľou. (Bagár)

V citovaných vetách môžeme príslovku *podchvíľou* bez narušenia zmyslu nahradiť výrazom *o chvíľu.*

Doklady na tretí význam:

(Alexej) pozoroval zisteného, len p o d c h v í ľ o u p o z r e l na hovoriaceho Košela. (Tomaščík) — Prekladal často to, čo ho p o d c h v í ľ o u nadlho o č a r i l o. (Števček) — Tetka Lipničanovie p o d c h v í ľ o u p r i b e h l a k našej mame a božekala. (Figuli) — Nuž p o d c h v í ľ o u s a mi z neho u š l o. (Hečko)

V uvedených vetách zasa môžeme príslovku *podchvíľou* bez porušenia zmyslu nahradiť príslovkami *zavše, niekedy, dakedy, občas.*

Ako z dokladov vidíme, príslovka *podchvíľou* nie je jednoznačná najmä vtedy, keď sa viaže so slovesom dokonavého vidu. Napr. vo vetách *Tetka Lipničanovie p o d c h v í ľ o u p r i b e h l a k našej mame a božekala* (Figuli), *Nuž p o d c h v í ľ o u sa mi z neho u š l o* (Hečko) môžeme príslovku *podchvíľou* nahradiť jednak príslovkou *často* a jednak príslovkou *zavše.* Môžeme povedať: *Tetka Lipničanovie často pribehla k našej mame a božekala* a môžeme povedať i *Tetka Lipničanovie zavše pribehla k našej mame a božekala.* Takisto i vetu *Nuž podchvíľou sa mi z nej ušlo* môžeme chápať buď „Nuž často sa mi z nej ušlo", buď „Nuž zavše sa mi z nej ušlo". V takomto prípade vysvitne jej skutočný zmysel iba zo širšieho kontextu. Z toho potom vyplýva, že príslovku *podchvíľou* s dokonavým slovesom treba používať obozretne, alebo používať radšej jednoznačnú synonymnú príslovku času, ktorá rozvíja dokonavé sloveso.

GEN. SG. NIEKTORÝCH SUBSTANTÍV TYPU *PRÉZENT*

Andrej K e d e r

V gen. sg. neživotných podstatných mien mužského rodu, ktoré sa skloňujú podľa vzoru *dub,* je pádová prípona *-a* alebo prípona *-u,* napr. *lejak — lejaka, november — novembra, komín — komína, zub — zuba, preklad — prekladu, pluh — pluhu, záujem — záujmu, sväz — svä̈zu.* Pri niektorých slovách sú obidve prípony (dvojtvary *-a/-u*), napr. *armáles — armálesa/armálesu, barok — baroka/baroku, prúžok — prúžka/prúžku, rok — roka/roku* atď. Otázka používania jednej alebo druhej pádovej prípony nie je doteraz v spisovnej slovenčine uspokojivo vyriešená.

V *Slovenskej gramatike*[1] sa podrobne vypočítavajú jednotlivé podstatné mená, ktoré majú pádovú príponu *-a* a príponu *-u*. Pádovú príponu *-a* majú podľa tejto príručky mená na *-ák, -ak, -ček, -štek, -iak, -ík, -ik* (mená na *-ak, -ik* majú však pádovú príponu *-u*, ak koncové *-ak, -ik* nie je odvodzovacou príponou), ďalej mená mesiacov bez rozdielu v zakončení, mená stromov, kusov dreva a nástrojov z dreva, miestne mená na *-ov, -ev* a mená na *-ín, -ýn*. Pádovú príponu *-u* majú mená zakončené na spoluhlásku *-m*, mená zakončené na *-x, -ot*, miestne mená na *-hrad, -grad, -horod, -gorod*, miestne a zemepisné mená na *-z*, ako aj mená niektorých rastlín. Hovorí sa tiež, že mená zakončené na dve spoluhlásky majú prevažne príponu *-u*. Po tomto výpočte jednotlivých prípadov sa však uvádza, že „presné a prehľadné pravidlá tu nie je možné určiť. Najlepším vodidlom je jazykový cit. Pádovú príponu *-a* majú najmä domáce konkrétne mená, a to hlavne také, ktoré existujú ako jednotliviny. Pádovú príponu *-u* majú cudzie a abstraktné podstatné mená, ďalej látkové konkrétne mená, ktoré neexistujú ako samostatné jednotliviny".[2] Ďalej sa ešte hovorí, že „niektoré mená majú obidve prípony bez rozdielu významu, napr.: *roka — roku, utorka — utorku, štvrtka — štvrtku, boka — boku*".[3]

K výkladu, že o pádovej prípone *-a* alebo *-u* pri substantívach muž. rodu podľa vzoru *dub* rozhoduje konkrétnosť alebo abstraktnosť substantíva, vyslovil isté výhrady J. Ružička.[4]

Podobne aj v *Pravidlách slovenského pravopisu* z r. 1953, resp. v zrevid. vydaniach z r. 1957 a 1962[5] sa stručne a z praktických príčin zjednodušene konštatuje, že „mužské neživotné podstatné mená vzoru *dub* majú v 2. p. jedn. č. koncovku *-a* alebo *-u*. Presné pravidlo o používaní jednej alebo druhej koncovky nejestvuje." Prirodzene, takéto tvrdenie obstojí viac-menej len v praktickej príručke; „presné pravidlo" o používaní pádovej prípony v tomto prípade nebolo totiž ešte zistené na základe výskumu väčšieho konkrétneho jazykového materiálu. Takisto iba v praktickej príručke obstojí odporúčanie, že pre používanie jednej, či druhej tejto pádovej prípony „najlepším vodidlom je jazykový cit".

V minulosti sa pri výklade prípon *-a* a *-u* uplatňovalo viac fonologické hľadisko (na akú spoluhlásku sa končí základ slova),[6] kým dnes sa za základ berie významový rozdiel medzi substantívami vzoru *dub*.[7]

[1] E. Pauliny — J. Štolc — J. Ružička, *Slovenská gramatika*, 3. vyd., Martin 1955, 158—159.

[2] Toto určenie sa opiera o výklad, ktorý podal E. Pauliny v štúdii *Genitív sg. vzoru dub*, Slovo a tvar 3, 1949, 41—43. E. Pauliny je v Slovenskej gramatike autorom partie o skloňovaní podstatných mien. Pozri aj J. Oravec, *Zdôrazňujme pravidelnosti vo vyučovaní gramatiky*, Slovenský jazyk a literatúra v škole 7, 1961, 281—285.

[3] Jednotlivé prípady dajú sa však niekedy presnejšie vymedziť. O genitívnych tvaroch *roka* a *roku* písal L. Dvonč, *Rok, gen. sing. roka/roku*, SR 20, 1955, 384—385. Dôležité je pripomenúť, že v slovenčine podoby *roka — roku, papiera — papieru* atď. sú rovnocenné dvojtvary v porovnaní napr. s ruštinou, kde sa obidve pádové prípony prísne diferencujú. Porov. A. V. Isačenko, *Grammatičeskij stroj russkogo jazyka v sopostavlenii s slovackim I, Morfologija*, Bratislava 1954, 157 n.; tam aj bližší výklad.

[4] Pozri J. Ružička, *Výskum gramatickej stavby po roku 1945*, SR 25, 1960, 219.

[5] *Pravidlá slovenského pravopisu*, Bratislava 1953, 66; zrevid. vyd. 1957, 72; 3. zrevid. vyd. 1962, tamže.

[6] Pozri napr. B. Letz, *Genitív jednotného čísla vzoru dub*, SR 4, 1935/36, 4 n.; J. Orlovský — L. Arany, *Gramatika jazyka slovenského*, Bratislava 1946, 124 n.

[7] Pozri Pauliny, c. m., 43 a Oravec, c. m., 282 n.

Otázka pádových prípon v gen. sg. podstatných mien vzoru *dub* je stále aktuálna, pretože vývoj v tomto mieste systému spisovného jazyka ešte trvá, čo sa odráža aj v ťažkostiach pri niektorých substantívach. Pritom však úzus a norma sú tu pomerne značne ustálené.

My si v tomto článku chceme povšimnúť používanie pádovej prípony v gen. sg. podstatných mien typu *prézent* (t. j. niektorých mužských neživotných podstatných mien cudzieho pôvodu na *-nt*), kde stav nie je dosiaľ naprosto ustálený.

Podstatné meno *prézent* ‚prítomný čas, prítomník'[8] má v gen. sg. — ako sa to uvádza v normatívnych príručkách — pádovú príponu *-u: prézent — prézentu.*[9] Od vydania Pravidiel slovenského pravopisu z r. 1931 má toto slovo v gen. sg. normovanú príponu *-u*, a to pravdepodobne preto, že po zmene *-ns* > *-nt*, t. j. *prézens* > *prézent* (spoluhláska *t* v nom. sg. je vyrovnaním podľa ostatných pádov) zaraďovalo sa paradigmaticky do skupiny maskulín na *-nt*, ktoré majú v gen. sg. výlučne pádovú príponu *-u*, napr. *experiment — experimentu, sediment — sedimentu, incident — incidentu, cement — cementu* ap. (slovo *cent* má však gen. sg. *centa*).

Ak sa však pozrieme do materiálu, čerpaného najmä z tohto časopisu, presvedčíme sa, že toto slovo má v gen. sg. najčastejšie príponu *-a*. To je preukazné najmä vtedy, ak sú obidva členy spojenia v gen. sg. Uvedieme príklady zo štúdií J. Ružičku v Slovenskej reči a z jeho štúdie v sborníku K historickosrovnávacímu studiu slovanských jazyků (Praha 1958), ako aj zo Slovenskej gramatiky.

Systém imperatívnych tvarov p r é z e n t a skladá sa z lexikálneho základu a formantu p r é z e n t a. — V obidvoch modálnych spojeniach používa sa pomocné sloveso aj v tvare je pri vyjadrovaní p r é z e n t a. — Prézentný kmeň je spoločným základom prézentných tvarov: indikatívu p r é z e n t a, imperatívu, prechodníka i činného príčastia prítomného. — Tieto tvary tvoria užšie zomknutý čiastkový systém, podobne ako tvary indikatívu p r é z e n t a. — Táto podoba prézentného kmeňa je napr. v 3. os. pl. indikatívu p r é z e n t a. — Aj

[8] Názov *prítomník* ‚prítomný čas, prézent' ako termín neuvádza sa v *Základnej jazykovednej terminológii*, Bratislava 1952, 23. Používa sa však vo všetkých gramatických príručkách (napr. v cit. Slovenskej gramatike, 243 a inde) a v školskej praxi. Jeho výhoda je aj v tom, že od neho — podobne ako od názvu *prechodník* — možno tvoriť prídavné meno, napr. *p r í t o m n í k o v á kmeňotvorná prípona*, čo nie je možné pri názvoch *prítomný čas, minulý čas, budúci čas* (jednoslovnými sú cudzie formy: *préteritum, futúrum*).

[9] Pozri Pravidlá z r. 1953, 299; tak aj v zrevid. vyd. z r. 1957, 316 a v 3. zrevid. vyd. z r. 1962, tamže. Pravidlá z r. 1940 (resp. 1949), 342, uvádzali *prézens — prézensu;* Pravidlá z r. 1931, 244, mali *prézens — prézentu* (podľa lat. *praesens, -tis* ‚prítomný'). S. C z a m b e l (*Rukoväť spisovnej reči slovenskej*, 3. vyd., Martin 1919, 90 a i.) písal *präsens*. V češtine je *présens* (s výslovnosťou *prézens*) i *prézens* m. (pozri *Pravidla českého pravopisu*, Praha 1957, 302). Je paradoxné, že práve tvar jazykovedného termínu si v normatívnych príručkách takto pomaly nachádza náležitú podobu pri skloňovaní.

v systéme osobných prípon v indikatíve prézenta počítame s osobnou príponou. — Tzv. druhá podoba prézentného kmeňa sa získa z tvaru 3. os. pl. indikatívu prézenta. — Spojitosť s tvarmi indikatívu prézenta. — V slovenčine je len imperatív prézenta. — Vo fínčine sú bežné tvary ollaan (= ind. prézenta), oltiin (= ind. imperfekta). — Získaný z tvaru 3. os. množ. čísla indikatívu prézenta. — Prítomník (indikatív prézenta).

Príklady na genitívnu príponu *-u* môžeme uviesť zo školských učebníc J. Špaňára a J. Horeckého *(Gramatika latinského jazyka,* Bratislava 1960) a E. Kettnera a J. Špaňára *(Cvičebnica latinského jazyka pre 9.—10. postup. ročník všeobecnovzdelávacích škôl,* Bratislava 1957), napr. *indikatív prézentu, konjunktív prézentu, participium prézentu, infinitív prézentu.* Tieto príklady však skôr vznikli z uprílišnenej apretorskej horlivosti a sú vcelku málo početné, pričom prípady, ako napr. „na základe indikatívu prézentu", „z konjunktívu prézentu" ap. vyznievajú celkom umele a kakofonicky.

Ukazuje sa, že vedľa normovanej podoby *prézentu* treba za správny pokladať aj bežný tvar *prézenta.* Tento tvar možno vysvetliť tým, že k základu *prézens* znel gen. sg. *prézenta*[10] a tento genitív na *-a* si v jazykovom vedomí uvedomujeme aj teraz, keď nom. sg. (podľa ostatných pádov) je *prézent.* Pravdepodobne tu pôsobí aj tlak tvaru gen. sg. podstatného mena *prítomník* ‚prítomný čas' (podobne: *súčiniteľa — koeficienta, prijímateľa — recipienta* atď.). Ďalej príponou *-a* sa tento tvar zaraďuje do sústavy jazykovedných termínov pre slovesné časy, ktoré majú v gen. sg. pádovú príponu *-a,* hoci sú stredného rodu:[11] *(ante)préteritum, -ta; futúrum, -ra; imperfektum, -ta; (pluskvam)perfektum, -ta.* Iste tu pôsobí aj mocná významová súvislosť medzi osobnými a neosobnými podstatnými menami mužského rodu, aká je v type *exponent, -a* (vo význame ‚splnomocnenec') a *exponent, -a/-u* (mat. ‚mocniteľ'). Takýchto prípadov na dvojtvary pri neživotných podstatných menách mužského rodu vzoru *dub* zakončených na *-nt* je viac; porov. termíny: *recipient, -a/-u, koeficient -u/-a, kvocient -u/-a, komponent, -u/-a* a i.[12] Ak tieto termíny

[10] Podobne ako *agens, -a* ‚pôsobiaca sila alebo príčina; činiteľ, pôvodca; gram. pôvodca deja' (pozri *Slovník slovenského jazyka I,* Bratislava 1959, 11) na rozdiel od *agent, -a* ‚obchodný zástupca, sprostredkovateľ' alebo *paciens, -a* gram. ‚zásah', vlastne ‚trpiteľ deja' na rozdiel od *pacient, -a* ‚chorý'. Nenáležitá je podoba gen. sg. *agensu* (E. Paulíny, *Štruktúra slovenského slovesa,* Bratislava 1945, 19 a inde); podoba ak sg. je na str. 20 *agensa,* ale viackrát je tamže nesprávna podoba *agens: hovoriaci nevyslovuje agens.* Porov. tiež tvary chem. a lek. termínu *reagent (reagens)* „činidlo".

[11] Vyložene chybné je použitie slova *prézent (prézens)* v strednom rode (pravdepodobne analógiou podľa *perfektum, futúrum,* alebo podľa staršieho čes. *praesens* str.). Napr. *Prézens jazykových prejavov v dramatickom diele je indikované (!) nie skutočnosťami básnickej štruktúry, lež vzťahom medzi slovesnou zložkou a ostatnými zložkami* (P. Karvaš, *K charakteru dramatického textu,* Slovo a tvar 1, 1947, 111). Porov. tiež SR 15, 1949/50, 105.

[12] Podľa Pravidiel slovenského pravopisu z r. 1957, resp. 1962.

neberieme izolovane, ale v patričných slovných spojeniach (lebo iba tak sa skutočne v reči používajú, čo sme ukázali pri slove *prézent*), ľahko sa presvedčíme, že aj tu sú len tvary na *-a*. Povie sa napr.: *podľa tohto exponenta* (nie „exponentu") *zlomku, spod skleneného recipienta* (nie „recipientu") *pokusu* ap. Badáme, že v týchto prípadoch sémanticko-syntaktické činitele ovplyvňujú výber morfémy v jazykovom vedomí hovoriaceho.

Genitív *exponent, -a/-u* ‚mocniteľ' na rozdiel od *exponent, -a* ‚splnomocnenec', *koeficient, -u/-a* ‚súčiniteľ' atď. sú prechodnými podobami medzi genitívmi osobných činiteľských názvov typu *študent* (z lat. *studens, -tis*, ‚študujúci', spodstatnené činné príčastie prítomné), ktoré majú v gen. sg. pádovú príponu *-a*, a medzi genitívmi neživotných podstatných mien mužského rodu typu *experiment*, ktoré majú v gen. sg. pádovú príponu vždy *-u*.

Treba uviesť, že okrem slova *prézent, -a* ‚prítomný čas' máme v našom slovníku dnes už málo používané slovo *prezent, -u* (s krátkym *e*) vo význame ‚dar'.[13] Napr. *Keby bol našiel na ceste, bol by im doniesol palmový prútik do prezentu — ratolesť pokoja.* (Kukučín)

Pri ostatných slovách, ktoré sme spomenuli na začiatku, je stav pádových prípon v gen. sg. v normatívnych príručkách (Pravidlá slovenského pravopisu z r. 1931, 1940, 1953, 1957 a 1962 = PSP a rok vydania, Slovník slovenskeho jazyka I, II = SSJ), vo vlastnom materiáli a v dokladovom materiáli Ústavu slovenského jazyka SAV takýto:

exponent: *-a* PSP 1940 (bez udania živ., resp. neživ.); *-a/-u* neživ. PSP 1953, 1957, 1962, SSJ; *-u* neživ. A. Jánošík — E. Jóna, Slovník spisovného jazyka slovenského I, Martin 1946—49 (PSP 1931 a Tvrdý, c. d., neuvádzajú) — takmer rovnako sa používajú obe prípony;

recipient: *-a* ‚príjemca, prijímateľ' PSP 1931, *-a* ‚prijímateľ' PSP 1940; *-a/-u* PSP 1957, 1962 (Tvrdý neuvádza, PSP 1953 neuvádzajú gen. sg.) — prevláda pádová prípona *-a;*

koeficient: *-u* ‚súčiniteľ' PSP 1931, 1940; *-u/-a* PSP 1953, 1957, 1962, SSJ; *-a* Tvrdý; *Namiesto nedefinovateľného koeficientu zavedieme koeficient...* (Matematicko-fyzikálny časopis IX), *zväčšenie koeficientu* (tamže); v dokladoch ÚSJ SAV iba *-u* — značne prevláda prípona *-u;*

kvocient: *-u* PSP 1940; *-u/-a* PSP 1953, 1957, 1962, SSJ; *-u* Tvrdý (PSP 1931 neuvádzajú); v dokladoch ÚSJ iba prípona *-u* — značne prevláda prípona *-u;*

komponent: *-u/-a* PSP 1953, 1957, 1962, SSJ (PSP 1931, 1940 a Tvrdý neuvádzajú) — takmer rovnako sa používajú obidve prípony;

gradient: *-u* ‚rozdiel dvoch veličín' SSJ; *gradient týchto veličín závisí od gradienta nečistoty* (Matematicko-fyzikálny časopis IX), *užívanie veličín,*

---

[13] Uvádza ho napr. P. Tvrdý, *Slovenský frazeologický slovník*, 2. vyd., Praha—Prešov 1933, 489. Neodporúča sa v príručke A. Zaunera *Praktická príručka slovenského pravopisu*, 2. vyd., Martin 1958, 338: *prezent*, lepšie *dar, -u.*

ktoré sú analógiami g r a d i e n t u (Ilkovič, Vektorový počet) — prevláda prípona *-u*.

Ako z prehľadu vyplýva, v gen. sg. pri týchto slovách prevláda prípona *-u* (okrem slov *recipient*, kde je to vysvetliteľné významovou blízkosťou k činiteľským názvom, a *exponent*, kde ide pravdepodobne o vplyv významu ‚splnomocnenec'), čiže kodifikácia prípony *-u* v týchto prípadoch odráža normu dnešného spisovného jazyka. Pravda, použitie tej-ktorej prípony, najmä v technickej literatúre, často nie je vecou autorov, ale redaktorov, apretorov a korektorov.

Podoba gen. sg. *prézentu* je viac-menej umelá. Živý je tu tvar *prézenta*. Preto ho treba pokladať za správny a uviesť v najbližšom vydaní Pravidiel slovenského pravopisu, ako aj v pripravovanom III. diele Slovníka slovenského jazyka. Nateraz si ešte tvary *prézenta* a *prézentu* konkurujú, v budúcnosti akiste zvíťazí tvar *prézenta*.

DISKUSIE

ČÍSLOVKY V SLOVENČINE

Pavel Ondrus

Doterajšia klasifikácia čísloviek na určité a neurčité je výsledkom tradičného určovania čísloviek ako slovného druhu. Typickým príkladom na takéto určovanie a klasifikáciu čísloviek je definícia a klasifikácia čísloviek v *Slovenskej gramatike* z r. 1955.

Definícia čísloviek je tu takáto:

„Číslovky sú slová, ktoré majú číselný význam a označujú počet osôb alebo vecí, násobnosť deja. Ich základným významom je význam množstva (kvantity).

Číslovky vo vete bývajú zhodným prívlastkom alebo príslovkovým určením miery (množstva). Podľa toho majú tvar príslovkový (neohybný) alebo tvar schopný vyjadrovať gramatickú zhodu podobne ako prídavné mená a rodové zámená."

Len ďalej sa určenie čísloviek spresňuje takto:

„Číslovky určujú počet jedincov (kusov) alebo počet uzavretých celkov (druhov) určitým číslom alebo ho udávajú len všeobecne, neurčito."[1]

Ale i tak základným nedostatkom tejto definície čísloviek je najprv to, že sa v nej vychádza nielen z číselnej určitosti, ale aj jej neurčitosti, a ďalej to, že sa pri určovaní čísloviek vyzdvihujú také vlastnosti, ktoré nie sú pre ne najtypickejšie.

Podľa našej mienky za číslovky možno pokladať iba také slová a výrazy, ktoré pomenúvajú presné číselné pojmy a ktoré sa spájajú len s podstatnými menami.[2]

Pravda, číselná presnosť a schopnosť tvoriť slovné spojenia len s podstatnými menami sú iba hlavné, najtypickejšie vlastnosti čísloviek. Pri detailnom určovaní, najmä však pri zatrieďovaní každého kvantitatívneho slova, ktoré sa v uvedenej Slovenskej gramatike zaraďuje medzi číslovky, s týmito dvoma dôležitými momentmi nebudeme môcť vystačiť.

[1] E. Pauliny — J. Štolc — J. Ružička, *Slovenská gramatika*, Martin 1955, 202—203. Časť o číslovkách spracoval J. Štolc.

[2] V podstate tak definuje číslovky na materiáli z ruštiny N. M. Šanskij v knihe E. M. Galkina-Fedoruková — K. V. Gorškova — N. M. Šanskij, *Sovremennyj russkij jazyk. Leksikologija. Fonetika. Morfologija*, Moskva 1957, 296.

Pri zaraďovaní kvantitatívnych slov do slovných druhov bude treba prizerať aj na ostatné momenty brané do úvahy pri rozbore slovných druhov z hľadiska sémantického, gramatického a slovotvorného. Na detailné určenie a zatriedenie každého kvantitatívneho slova do slovného druhu bude teda treba uplatniť komplexné hľadisko.[3]

Toto komplexné hľadisko použijeme v ďalšej časti nášho príspevku pri analýze jednotlivých druhov číslovíek, uvádzaných v spomenutej Slovenskej gramatike.

Základné číslovky.

Z hľadiska nášho určenia číslovíek ako takých slov, ktoré označujú presný počet vecí a môžu sa spájať len s podstatnými menami, za základné číslovky treba pokladať iba základné číslovky určité: *jeden, dva, tri, štyri, desať, dvadsať, dvadsaťjeden, dvadsaťdva, deväťdesiat, sto, miliόn, miliarda.*

Tzv. základné číslovky neurčité, uvedené v Slovenskej gramatike, nezodpovedajú našim hľadiskám. Na základe komplexného rozboru zadeľujeme ich do iných slovných druhov. Ide o tieto skupiny slov: 1. *mnoho, málo, viac, najviac, veľa, moc;* 2. *hodne;* 3. *koľko, toľko, niekoľko, dakoľko, pár, máločo.*

Kvantitatívne slová *mnoho, málo*[4] sa síce spájajú s podstatnými menami a tým sa ich gramatické vlastnosti zhodujú s gramatickými vlastnosťami číslovíek *päť, sto.*[5] Ale predsa je medzi nimi rozdiel: kým číslovky *päť, sto* sa spájajú len so singulatívami, napr. *päť listov, sto kníh,* kvantitatívne slová *mnoho, málo* sa spájajú nielen so singulatívami, napr. *mnoho listov, málo kníh,* ale aj s hromadnými podstatnými menami, napr. *mnoho lístia, málo prútia,* látkovými podstatnými menami, napr. *mnoho mäsa, málo syra,* a abstraktnými podstatnými menami, napr. *mnoho lásky, málo trpezlivosti.*

Medzi číslovkami *päť, sto* a slovami *mnoho, málo* je ďalej tá odlišnosť, že kým slová *mnoho, málo* sa môžu spájať so slovesami, napr. *mnoho čítal, málo písal,* číslovky *päť, sto* sa môžu spájať len so singulatívami.

---

[3] Za širšie hľadisko sa prihovára vlastne aj J. R u ž i č k a, ktorý v štúdii *Zo základnej problematiky slovných druhov,* Slovenská reč XXVI, 1961, 83, uvádza, že „morfologická stránka nemá pre slovný druh podstatný význam. Preto napr. zoskupovanie slovných druhov na základe nejakej morfologickej črty nevystihuje podstatu veci a nie je správne ani metodologicky. Preto slovný druh nie je morfologickou kategóriou a ani rozdelenie slovných druhov na ohybné a neohybné nemá väčší vedecký význam". Predtým (str. 78) píše, že „slovné druhy treba vyčleňovať komplexne, t. j. na základe všetkých vlastností slov".

[4] Formy *viac, najviac* predstavujú druhý a tretí stupeň od slova *mnoho* a podoby *veľa, moc* sú synonymá slova *mnoho.*

[5] Namiesto termínu *základné číslovky určité* budeme ďalej v texte uvádzať iba slová *päť, sto.*

Schopnosťou spájať sa so slovesom blížia sa slová *mnoho, málo* príslovke, ktorá sa tiež spojuje so slovesom, napr. *pekne čítal, dobre písal.*

Medzi číslovkami *päť, sto* a slovami *mnoho, málo* je ešte tá odlišnosť, že kým slová *mnoho, málo* sa stupňujú (*viac, menej*), číslovky *päť, sto* stupňovanie nemajú. Možnosťou tvoriť stupne *viac, menej* blížia sa slová *mnoho, málo* príslovkám *pekne, dobre,* ktoré takisto tvoria stupne.

Slová *mnoho, málo* môžu stupeň kvantity vyjadriť nielen synteticky, prefixálno-sufixálne, napr. *menej, najmenej, viac, najviac, primnoho, primálo,* ale aj analyticky, v spojení s príslovkami miery, napr. *veľmi mnoho, veľmi málo, hrozne mnoho, hrozne málo.* Číslovky *päť, sto,* pravdaže, nemôžu tvoriť stupne kvantity ani analyticky. Tým, že sa slová *mnoho, málo* môžu bližšie určovať príslovkami miery *veľmi, hrozne,* blížia sa príslovkám typu *pekne, dobre,* ktoré sa tiež môžu určovať príslovkami miery, napr. *veľmi pekne, hrozne dobre.*

Ďalšia odlišnosť medzi slovami *mnoho, málo* a číslovkami *päť, sto* je v tom, že kým číslovky *päť, sto* majú kategóriu pádu, skloňujú sa, kvantitatívne slová *mnoho, málo* kategóriu pádu nemajú, neskloňujú sa.[6] Slová *mnoho, málo* blížia sa touto vlastnosťou príslovkám typu *pekne, dobre,* ktoré sú tiež neohybné.

Rozbor a porovnanie lexikálno-gramatických vlastností slov *mnoho, málo* s lexikálno-gramatickými vlastnosťami číslovieк *päť, sto* jasne ukazuje, že nad črtami, ktorými sa slová *mnoho, málo* zhodujú s vlastnosťami číslovieк *päť, sto,* ďaleko prevládajú črty, ktorými sa slová *mnoho, málo* od číslovieк *päť, sto* odlišujú. Najmä schopnosť slov *mnoho, málo* spájať sa so slovesami, vyjadrovať kategóriu stupňovania nielen synteticky, ale aj analyticky, ako aj neexistencia kategórie pádu, skloňovania pri nich, to všetko zaraďuje slová *mnoho, málo* do príslovieк ako samostatnú skupinu.[7]

Slovám *mnoho, málo* významove blízka je príslovka *hodne.* Lexikálno-gramatické vlastnosti príslovky *hodne* sú s lexikálno-gramatickými vlastnosťami slov *málo, mnoho* zhodné v tom, že sa spája so singulatívami, napr. *hodne listov, hodne korún,* s hromadnými podstatnými menami, napr. *hodne lístia, hodne prútia,* s látkovými podstatnými menami, napr. *hodne mäsa, hodne lieku,* a s abstraktnými podstatnými menami, napr. *hodne lásky, hodne trpezlivosti, hodne času,* a napokon že tvorí spojenia

---

[6] Tvary *mnohých, mnohým* nie sú od slova *mnoho,* ale od zámenných nominatívnych foriem *mnohí, mnohé.* Vzťah príslovky *mnoho* k zámennému tvaru *mnohí* (nom. pl.) je odlišný od vzťahu príslovky *málo* k zámenám: príslovka *málo* nemá v zámenách korešpondujúcu formu nom. pl. *máli.

[7] Porov. P. Ondrus, *Miesto slov málo, mnoho v gramatickej stavbe slovenského jazyka,* Jazykovedné štúdie IV, 1959, 231. — J. Ružička v štúdii *Zo základnej problematiky slovných druhov,* SR XXVI, 1961, 77, pokladá už slová *mnoho, málo* za číslovky.

so slovesami, napr. *hodne čítal, hodne písal.* Od slov *mnoho, málo* sa príslovka *hodne* odlišuje tým, že môže bližšie určovať prídavné mená, napr. *hodne veľký, hodne drahý* (spojenia *mnoho veľký, *málo veľký v slovenčine nejestvujú), že bližšie určuje príslovky, napr. *hodne silno, hodne široko, hodne zvysoka,* že nevyjadruje stupne ani synteticky (hodnejšie), ani analyticky (povedzme *veľmi hodne, *celkom hodne), a nakoniec že príslovka *hodne* je utvorená od prídavného mena *hodný,* zatiaľ čo slová *mnoho, málo* nemajú zodpovedajúce prídavné mená.

Je nesporné, že slovo *hodne* patrí k príslovkám a prekonalo svojrázny vývin, odlišný od vývinu slov *mnoho, málo.*

Slovenská gramatika zaraďuje medzi tzv. neurčité číslovky aj slová: 1. *koľko, toľko*; 2. *niekoľko, dakoľko, pár*; 3. *máločo.*

Z významového hľadiska slová *koľko, toľko* sa zbližujú s číslovkami *päť, sto* v tom, že sa nimi vyjadruje kvantita. Súčasne sa však od seba odlišujú v tom, že slovom *koľko* sa iba opytujeme na počet vecí a slovom *toľko* len poukazujeme na počet vecí.

Slová *koľko, toľko* sa svojou neurčitosťou základne líšia od čísloviek *päť, sto,* ktoré presne označujú kvantitu vecí. Slovo *koľko,* ktorým sa pýtame na počet vecí, sa touto vlastnosťou blíži k opytovacím zámenám *aký, ktorý, čí,* ktorými sa pýtame na veci, na kvalitu veci, na vlastníka veci, napr. *ktorý otec, aká žena, čie dieťa.* Slovo *toľko* má úlohu poukazovať na počet vecí; touto vlastnosťou sa blíži tým zámenám, ktoré majú úlohu poukazovať na veci, napr. *ten chlap, tá žena, to dieťa,* na kvalitu vecí, napr. *taký veľký, taká veľká, také veľké* a pod.

Slová *koľko, toľko* sa môžu spájať s podstatnými menami rôzneho druhu: so singulatívami, napr. *koľko listov, toľko listov,* s hromadnými podstatnými menami, napr. *koľko lístia, toľko prútia,* s látkovými podstatnými menami, napr. *koľko mäsa, toľko vody,* a s abstraktnými podstatnými menami, napr. *koľko lásky, toľko nenávisti.* Schopnosťou spájať sa nielen so singulatívami, ale aj s hromadnými, látkovými a abstraktnými podstatnými menami blížia sa slová *koľko, toľko* príslovkám *mnoho, málo.* S príslovkami *mnoho, málo* spája slová *koľko, toľko* aj možnosť spájať ich so slovesami, napr. *koľko čítal, toľko čítal.* Slová *koľko, toľko* sa od prísloviek *mnoho, málo* líšia tým, že sa nedajú stupňovať: pomocou slova *koľko* sa možno len pýtať na stupeň kvantity a miery, ktorý je vyjadrený formami *mnoho — viac — najviac, málo — menej — najmenej,* a pomocou slova *toľko* možno len poukazovať na stupeň kvantity a miery, ktorý je vyjadrený formami *mnoho — viac — najviac, málo — menej — najmenej.*

Tým, že slovom *koľko* sa pýtame na počet vecí i stupeň kvantity a miery a slovom *toľko* poukazujeme na počet vecí i stupeň kvality a miery,

slová *koľko, toľko* sa zaraďujú medzi zámená, a to *koľko* k opytovacím a *toľko* k ukazovacím zámenám.[8]

Slovo *niekoľko* má kvantitatívny význam; tým sa blíži číslovkám *päť, sto*. Avšak súčasne sa od nich odlišuje svojou kvantitatívnou neurčitosťou. Slovo *niekoľko* má s číslovkami *päť, sto* zhodné vlastnosti v tom, že sa môže spájať len so singulatívami, napr. *niekoľko listov, niekoľko kníh,* podobne ako *päť listov, sto kníh.*

Slovo *niekoľko* má zhodné črty s príslovkami *mnoho, málo* v tom, že má význam neurčitého množstva. Líši sa však od nich v tom, že kým príslovky *mnoho, málo* sa môžu spájať so singulatívami, hromadnými, látkovými a abstraktnými podstatnými menami, slovo *niekoľko* sa môže spojovať len so singulatívami, napr. *niekoľko listov, niekoľko kníh.* Slovo *niekoľko* sa odlišuje od prísloviek *mnoho, málo* ešte tým, že kým príslovky *mnoho, málo* tvoria spojenia so slovesami, napr. *mnoho čítal, málo písal,* slovo *niekoľko* nemôže tvoriť spojenia so slovesami. Na rozdiel od prísloviek *mnoho, málo* slovo *niekoľko* sa nemôže stupňovať. Slovo *niekoľko* má však so slovom *mnoho* (no nie už s príslovkou *málo*) zhodnú črtu v tom, že sa môže skloňovať a má tvary *niekoľkých, niekoľkým, niekoľkými,* ktoré korešpondujú s tvarmi *mnohých, mnohým, mnohými.* Výskyt dvojtvarov *niekoľko* a *niekoľkí* v spojeniach *niekoľko chlapov, niekoľkí chlapi* zbližuje slovo *niekoľko* so zámennými dvojtvarmi *toľko chlapov, toľkí chlapi, koľko chlapov, koľkí chlapi,*[9] ale i s číslovkami *päť, desať* v spojeniach *piati chlapi, päť chlapov, päť stromov, päť žien, päť miest, desiati chlapi, desať chlapov, desať žien, desať detí.*

Slovo *niekoľko* má úlohu poukazovať na neurčitý počet vecí, napr. *niekoľko listov, niekoľko kníh.* Toto je jeho najdôležitejšia črta, ktorá slovo *niekoľko* zaraďuje medzi zámená majúce funkciu poukazovať na neurčitý počet vecí.[10]

Slovo *pár* vo význame ‚niekoľko' pokladá Slovenská gramatika tiež za neurčitú číslovku. Z nášho hľadiska treba však tzv. neurčitú číslovku *pár* podobne ako slovo *niekoľko* zaradiť medzi neurčité zámená.

Aj slovo *máločo* uvádza Slovenská gramatika medzi číslovkami. *Máločo* je však odvodené od zámena *čo* podobne ako neurčité zámená *niečo, voľačo, čosi.* No *máločo* sa od zámen *niečo, voľačo, čosi* odlišuje v tom, že sa nespája s prídavným menom, napr. *dobrý,* ani so zámenom, napr. *iný,* do spojení *máločo dobré, *máločo iné,* zatiaľ čo zámená *niečo, voľačo, čosi*

---

[8] J. Ružička v štúdii *Zo základnej problematiky slovných druhov,* SR XXVI, 1961, 77, slová *koľko, toľko* pokladá už za zámená. — Porov. k tomu moje skriptá *Súčasný slovenský spisovný jazyk. Morfológia,* Bratislava 1959, 41.

[9] Porov. ďalej tvar nom. pl. *niekoľkí* pri zámenách *toľkí, koľkí, mnohí.*

[10] Zámeno *dakoľko* je synonymom, resp. variantom slova *niekoľko.*

tvoria spojenia *niečo dobré, voľačo dobré, čosi dobré* a *niečo iné, voľačo iné, čosi iné.*

Neschopnosť tvoriť s uvedenými adjektívami a zámenami slovné spojenia hovorí o slabej zaradenosti slova *máločo* medzi neurčitými zámenami.

Násobné číslovky.

Násobné číslovky uvedené v Slovenskej gramatike sa členia na niekoľko skupín: 1. *dvojnásobný, trojnásobný, štvornásobný, mnohonásobný, viacnásobný*; 2. *päťnásobne, niekoľkonásobne*; 3. *raz, dva razy, päť ráz*; *jedenkrát, dvakrát, desaťkrát*; 4. *dvojmo, trojmo, štvormo.*

Číslovky vyjadrujú presný počet vecí a spájajú sa len s podstatnými menami. Slová *dvojnásobný, trojnásobný, štvornásobný* vyjadrujú presný počet, napr. *dvojnásobný majster, trojnásobný laureát*, a spájajú sa len s podstatnými menami. V tomto sa slová *dvojnásobný, trojnásobný* zhodujú s číslovkami *päť, sto.*

Pozorný rozbor a porovnanie slov *trojnásobný, štvornásobný* s číslovkami *päť, sto* ukáže, že sú medzi nimi značné rozdiely. Rozdiely sú najprv v tom, že zatiaľ čo slová *dvojnásobný, trojnásobný* v spojeniach *dvojnásobný majster, trojnásobný laureát* sú určeniami vo vlastnom zmysle slova, číslovky *päť, sto* v spojeniach *päť majstrov, sto laureátov* tvoria s podstatnými menami spojenia sui generis: číslovky *päť, sto* len označujú počet osôb, zatiaľ čo slová *dvojnásobný, trojnásobný* vyjadrujú vlastnosti, vzťah medzi počtom, násobkom a osobami, ktoré sú označené podstatnými menami *majster, laureát.*

Svojráznosť spojenia čísloviek *päť, sto* s podstatnými menami spočíva v tom, že zo spojenia *päť majstrov, sto laureátov* číslovky *päť, sto* ťažko môžu byť vydelené ako samostatný vetný člen, zatiaľ čo v spojení *dvojnásobný majster, trojnásobný laureát* obidva komponenty sa môžu vydeliť ako samostatné vetné členy. V tomto možno pozorovať základný rozdiel medzi slovami *dvojnásobný, trojnásobný* a číslovkami *päť, sto.*

Najdôležitejšou spomedzi všetkých čŕt pri slovách *dvojnásobný, trojnásobný* je však to, že označujú vzťah medzi počtom, násobkom a vecou. Pre tieto vlastnosti sa slová *dvojnásobný, trojnásobný* zatrieďujú medzi vzťahové prídavné mená ako samostatná skupina.[11]

Pokým ide o slová *päťnásobne, niekoľkonásobne*, spájajú sa s príslovkami práve tak ako príslovka *hodne;* popri spojeniach *o hodne viac, o hodne menej* sú spojenia *päťnásobne viac, niekoľkonásobne menej.* Na-

[11] Starší autori používali namiesto prídavného mena *dvojnásobný* podobu *dvojmý.* Napr.: V srdcovom rámci bolo jedno malé v prostriedku fialovej farby, ozúbkované cukrovými ozdôbkami. Ozaj vyparádené *dvojmé* srdce, srdiečko v prostriedku. (Kukučín) — Videl sa v jej očiach, ktoré zrosené slzami *dvojmým* leskom sa skveli. (Kukučín) — Divý plameň zúril *dvojmou* silou v jeho prsiach. (Vajanský) — *Dvojmým* rachotom zahrmela pod ním (kočom) silnica. (Vajanský)

proti tomu slová *raz, päť ráz, jedenkrát, päťkrát* sa spájajú nielen s príslovkami *viac, menej*, napr. *dva razy viac, päť ráz viac, dvakrát viac, päťkrát menej*, ale aj so slovesami, napr. *dva razy odprosil, päť ráz spadol, dvakrát odprosil, päťkrát spadol.* Aj slová *dvojmo, trojmo* sa spájajú so slovesami, napr. *dvojmo odpísal, trojmo odklepal.*

Už doterajší rozbor ukáže, že slová typu *päťnásobne, niekoľkonásobne, päť ráz, päťkrát, dvojmo, trojmo* patria do prísloviek označujúcich mieru, kvantitu.

Osobitné miesto medzi tzv. násobnými číslovkami má slovo *raz.* Používa sa pri vypočítavaní, napr. *raz, dva, tri, štyri.* Touto črtou sa radí k číslovkám. Používa sa ďalej vo význame ‚niekedy', ‚kedysi', napr. *žil raz jeden kráľ*; touto vlastnosťou sa zbližuje s príslovkami. Môže sa spájať so základnými číslovkami, napr. *dva razy, päť ráz*; touto črtou sa zhoduje s podstatnými menami. Môže sa spájať s prídavnými menami, napr. *prvý raz, druhý raz, piaty raz*; touto črtou sa zhoduje s podstatnými menami. Slovo *raz* v spojení s číslovkami a prídavnými menami, prípadne kvantitatívnymi slovami ako celok bližšie určuje sloveso, napr. *dva razy prosil, piaty raz prosil, mnoho ráz prosil:* týmito vlastnosťami sa blíži príslovkám.

Základný význam slova *raz* je význam príslovky.

Druhové číslovky.

V Slovenskej gramatike za druhové číslovky sa pokladajú tieto slová: 1. *jednaký, dvojaký, trojaký, desatoraký*; 2. *mnohoraký, koľkoraký, toľkoraký*; 3. *jednako, dvojako, trojako.*

Slová *jednaký, dvojaký, trojaký, desatoraký* bližšie určujú podstatné mená, napr. *dvojaký olej, trojaká cesta, desatoraké ovocie.* Tým sa zhodujú s prídavnými menami *trojnásobný, desaťnásobný*, ktoré tiež bližšie určujú podstatné mená.

Slová *dvojaký, trojaký, desatoraký* sa však aj líšia svojimi vlastnosťami od prídavných mien *dvojnásobný, trojnásobný, desaťnásobný.* Zatiaľ čo prídavné mená *dvojnásobný, trojnásobný, desaťnásobný* označujú vzťah medzi počtom, násobkom a vecou, slová *dvojaký, trojaký, desatoraký* vyjadrujú poukaz na kvalitu, druh veci. Poukazovaním na kvalitu, druh veci sa slová *dvojaký, trojaký, desatoraký* zhodujú so zámenami *taký, toľko*, ktoré takisto poukazujú na kvalitu a počet vecí.[12]

Slová *dvojaký, trojaký, desatoraký* vyjadrujú síce presné číselné pojmy

[12] Napr.: I hudba bola *dvojaká.* Jedna z mesta pre pánov, druhá dedinská národná. (Timrava) — Výskum humusu v pôde je *trojaký:* mechanický, chemický a biologický. (Randuška)

V jazyku starších autorov sa popri forme *dvojaký* vyskytuje ešte podoba *dvojí.* Napr.: Obvinený si u kráľa z *dvojej* zrady: najprv žes' stál v porozumení s Ebersdorfskými za čias obliehania, potom žes' sa usiloval kráľa usmrtiť. (Kalinčiak)

podobne ako číslovky *päť, desať*. Pre určenie a zaradenie slov *trojaký, desatoraký* hlavné a rozhodujúce je však to, že kým číslovky *päť, sto* vyjadrujú presný počet, slová *dvojaký, trojaký* poukazujú na kvalitu, druh vecí: preto sa tiež slová *dvojaký, trojaký, desatoraký* zaraďujú medzi ukazovacie zámená ako samostatná skupina.

K zámenám *jednaký, dvojaký, trojaký, desatoraký* sa organicky priraďujú slová *koľkoraký, toľkoraký, mnohoraký*, zaraďované tradične tiež medzi druhové číslovky. Zámenom *koľkoraký* sa pýtame na počet druhov z hľadiska kvality a zámenami *toľkoraký, mnohoraký* poukazujeme na počet druhov z hľadiska kvality. Pre tieto vlastnosti treba slová *koľkoraký, toľkoraký, mnohoraký* zadeliť medzi zámená.

Aj slová *jednako, dvojako, trojako* sa v Slovenskej gramatike zaraďujú medzi druhové číslovky. Podľa našich kritérií sa tieto slová nemôžu zaraďovať medzi číslovky. Slová *jednako, dvojako, trojako* sa spájajú so slovesami, napr. *jednako myslí* a *jednako cíti, dvojako si vysvetľuje, trojako si vykladá.*

Pre tieto vlastnosti treba slová *jednako, dvojako, trojako* zaradiť medzi príslovky.

Radové číslovky.

Slovenská gramatika medzi radovými číslovkami uvádza tieto skupiny slov: 1. *prvý, druhý, tretí, piaty, dvadsiaty*; 2. *koľký, toľký, mnohý.*

Slová *prvý, druhý, tretí, štvrtý, dvadsiaty* sa zaraďovali medzi číslovky na základe sémantického hľadiska, keďže vyjadrujú určitý počet, tak ako napr. základné číslovky *päť, sto.* Slová *prvý, druhý, tretí, štvrtý, piaty, dvadsiaty* sa však sémanticky líšia od čísloviek *päť, sto* tým, že číselne vyjadrujú miesto, ktoré vec zaujíma v počítanom rade, napr. *prvý dom, druhá lavica, tretia trieda, štvrté miesto.* Na základe tejto vlastnosti žiada sa zaradiť slová *prvý, druhý, tretí, štvrtý, dvadsiaty* medzi vzťahové prídavné mená ako osobitnú skupinu.[13] Vzťahové prídavné mená *prvý, druhý, tretí* majú kategóriu rodu, čísla a pádu. Z nich slovo *prvý* má dokonca kategóriu stupňovania vo formách *prvý — prvší — najprvší.*

V Slovenskej gramatike sa medzi radové číslovky zaraďujú aj tzv. neurčité číslovky *koľký, toľký, mnohý.*

Zaradenie tzv. neurčitých čísloviek *koľký, toľký, mnohý* medzi zámená už prestáva byť spornou otázkou. Slovo *koľký* je opytovacím zámenom a slovo *toľký* je ukazovacím zámenom.[14] Otáznym zostáva však ešte zaradenie slova *mnohý* v rámci slovných druhov.

Slovo *mnohý* poukazuje na neurčitý počet osôb, zvierat, vecí a javov.

---

[13] Porov. k tomu na materiáli z ruského jazyka: V. V. Vinogradov, *Russkij jazyk*, Moskva 1947, 233.

[14] Porov. k tomu J. Ružička, *Zo základnej problematiky slovných druhov*, 77.

Touto svojou črtou sa slovo *mnohý* zaraďuje medzi ukazovacie zámená.

Zámeno *mnohý* sa najčastejšie vyskytuje v množnom čísle, napr. *mnohí ľudia, od mnohých žien, na mnohých miestach.*[15] Tou vlastnosťou, že sa tvary jednotného čísla pri zámene *mnohý* používajú v obmedzenej miere, blíži sa zámeno *mnohý* zámenu *niekoľkí*, ktoré vôbec nemá tvary jednotného čísla.

Zámená *mnohý* a *niekoľkí* sa zhodujú ešte v tom, že poukazovanie na neurčitý počet osôb mužského rodu životných na jednej strane a osôb ženského i stredného rodu, ako aj zvierat a vecí na druhej strane sa vyjadruje formou *mnohí chlapi, mnohí žiaci* a popritom *niekoľkí chlapi, niekoľkí žiaci;* naproti tomu poukaz na neurčitý počet osôb ženského a stredného rodu, vecí, javov i zvierat sa vyjadruje formou *mnoho žien, mnoho detí, mnoho stromov, mnoho kníh, mnoho miest, mnoho koní, mnoho kráv, mnoho stád* a popritom *niekoľko žien, niekoľko detí, niekoľko stromov, niekoľko kníh, niekoľko miest, niekoľko koní, niekoľko kráv, niekoľko stád.*[16]

Rozdiel je však v tom, že kým nominatívna forma pl. zámena *niekoľkí* má svoju korešpondujúcu formu v kvantitatívnom zámene *niekoľko*, nominatívna forma pl. zámena *mnohí* má svoju korešpondujúcu formu v kvantitatívnej príslovke *mnoho.*

Rozdielny výskyt charakteristických znakov vo formách nom. pl. zámen *mnohí* a *niekoľkí* odráža nielen odlišný vývin obidvoch zámenných foriem, ale aj rozdielny stupeň zaradenosti zámen *mnohý* a *niekoľkí* v systéme zámen.

Podielové číslovky.

V Slovenskej gramatike sa vyskytujú dve skupiny podielových číslovieok: 1. *po jednom, po dva, po dvaja, po tri, po štyri, po šesť*; 2. *po mnoho, po viac, po veľa, po koľko, po niekoľko.*

Z hľadiska našej koncepcie medzi číslovky patria tie slová, ktoré vy-

---

[15] Napr.: Dozaista boli medzi nimi *mnohí*, čo mysleli iba na seba. (Jilemnický) — Mate predbehol *mnohých* druhých težakov. (Kukučín) — O jej šikovnosti počula už od *mnohých* žien. (Timrava) — Ako sa dozvedáme, na *mnohých* miestach správne pochopili. (Národný pracovník IV) — Spozorovala som síce *mnohé* chyby. (Sokol VI)

Excerpovaný materiál ukazuje, že zámeno *mnohý* v jednotnom čísle sa vyskytuje v spojení s abstraktnými podstatnými menami a slovesnými podstatnými menami. Napr.: Našiel *mnohú* nesprávnosť v nich [knihách]. (Vansová) — No a v svätyni chrámu prežil *mnohú* hodinu, skoro omámený nádherou oblúkov, portálov, pilierov. (Vajanský) — Okrem toho od *mnohého* hovorenia i vysmädol. (Jégé)

Doklad na to, že sa zámeno *mnohý* vyskytuje v spojení s abstraktnými podstatnými menami, je aj v *Slovníku slovenského jazyka II*, 165.

[16] Stav v spisovnej slovenčine je zložitejší, pretože poukaz na neurčitý počet osôb mužského rodu životných sa môže vyjadriť aj formou „neosobnou", t. j. popri *niekoľkí chlapi, niekoľkí žiaci, mnohí chlapi, mnohí žiaci* môže sa použiť aj forma *niekoľko žiakov, mnoho žiakov, niekoľko chlapov, mnoho chlapov.*

jadrujú presný počet a spájajú sa len s podstatnými menami. Tradične ponímané podielové číslovky *po mnoho, po viac, po veľa, po koľko, po niekoľko* nielenže nezodpovedajú prvej požiadavke pri určovaní čísloviek, ale sa ani v excerpovaných dokladoch, ktoré máme nateraz naporúdzi, ako podielové číslovky nevyskytujú. Napr. v spojeniach *po niekoľko dní, po niekoľko mesiacov*[17] konštrukcia *po niekoľko* nevyjadruje delenie po čiastkach.

Význam hromadenia, rozkladania, delenia celku po čiastkach sa, pravda, môže vyjadriť nielen konštrukciou predložky (častice) *po* s číslovkou, napr. *po dvaja, po tri,* ale aj spojením predložky *po* s podstatným menom, označujúcim presnú mieru alebo váhu, napr. *po litre,* prípadne so substantivizovaným slovom, napr. *po troche.*[18] Podielovými číslovkami sú však len tie konštrukcie s predložkou (časticou) *po,* v ktorých je číslovka označujúca presný počet. Spojenia *po* s kvantitatívnymi slovami, napr. s podstatnými menami *kúsok, hŕba, liter* atď., nepredstavujú podielové číslovky.[19]

Ďalej je známe, že nie každé spojenie predložky (častice) *po* s číslovkou má distributívny význam. Napr.: v spojeniach *po dva dni, po dve noci, po tri roky, po dva-tri dni, po päť-šesť večerov* je vyjadrený význam časového rozpätia.

Treba ešte poznamenať, že podielové číslovky sa tvoria nielen od základných čísloviek, ale aj od rozčleňovacích; napr. *po dvoje, po pätoro, po dvanástoro.*[20] Na túto skupinu podielových čísloviek autori našich gramatík spravidla zabúdajú.

[17] Doklady: Keď Nemcom v meste nedalo *nijako* spať, prečo sa už po niekoľko dní nevracajú ich patroly. (Jilemnický) — Lietadlá už po *niekoľko* mesiacov poletovali nad našimi hlavami... (Jilemnický)

[18] Doklady: Odchádzajú *po jednom* i po hŕbach. (Kukučín) — To všetkého *po kúsku, po troške,* nuž sa to nazbiera. (Tajovský) — Špina, kde jej je všade *po troche.* (Kukučín) — Všetkého *po troche,* pani kmotra. (Kukučín) — Potrafí každého *po troche.* (Kukučín) — Vypijeme *po pollitre* a pôjdeme. (Kukučín)

[19] Slovo *raz* sa vyskytuje v spojení s predložkou *po* v prípadoch: Zato nám dovolil *po raze,* po dva jeho pastierskym korbáčom plesnúť. (Tajovský) — Čítajú aj *po tri razy* zlaté písmená na kríži. (Tajovský) Slovo *raz* tu vystupuje v úlohe podstatného mena, preto spojenia *po raze, po tri razy* nie sú podielovými číslovkami, ale osobitným vyjadrením násobnosti deja.

[20] Doklady z diel slovenských spisovateľov: Šlo z roka na rok, a nejavili sa deti... Záhonka si zvykla, keď ju mladé panie alebo mužovi kamaráti doberali, že jej dajú za „svoje" aj *po dvoje.* (Tajovský) — Dievčatá mali dostať *po dvoje* topánok. (Tomaščík) — Z tých počerných obličajov civelo na rozohneného rečníka *po dvoje* chladných očí. (Kráľ) — V každom kúte vreští *po pätoro* detí. (Kukučín) — Rok po rok vyviedla *po dvanástoro* ... (Kukučín) — Tá vyvedie *po dvanástoro* z roka na rok. (Kukučín)

Spojenie typu *po viacero rokov* nie je len dokladom na existenciu tzv. neurčitej podielovej číslovky. Vo výraze *po viacero rokov* ide o vyjadrenie neurčitého časového rozpätia. Okrem toho samotné slovo *viacero* je neurčitým zámenom, s ktorým korešponduje forma nom. pl. živ. *viacerí.* Porov. pri zámenách paralelné používanie formy nom. pl. *niekoľkí* s tvarom *niekoľko.*

Zlomkové číslovky.

Podľa Slovenskej gramatiky sa medzi základné číslovky zaraďujú i tzv. zlomkové číslovky *pol, polovica, štvrtina, šestina, stotina, tisícina.*

Slová *polovica, štvrtina, šestina, stotina, tisícina* majú kategóriu rodu, čísia a pádu. Spájajú sa so singulatívami, napr. *polovica majetku, štvrtina dedičstva, tisícina metra,* s prídavnými menami, napr. *druhá polovica, štvrtá štvrtina, prvá stotina,* so základnými číslovkami, napr. *dve polovice, tri štvrtiny, tri tisíciny.*

Slová *polovica, šestina, stotina, tisícina* majú také isté gramatické vlastnosti ako podstatné mená. Patria teda k podstatným menám a nie medzi číslovky.

Zlomkovými číslovkami sú iba slová *štvrť, pol.*

V zhode s našimi kritériami pre určovanie a klasifikáciu čísloviek vydeľujú sa v rámci čísloviek tieto skupiny:

1. základné, napr. *jeden, dva, tri, päť, desať, sto, tisíc;*
2. rozčleňovacie, napr. *dvoje, troje, štvoro, pätoro, desatoro;*
3. podielové, napr. *po jednom, po dvaja, po dve, po dvoch, po piatich, po päť; po dvoje, po troje;*
4. zlomkové, napr. *štvrť, pol.*[21]

Ostatné skupiny slov z tradične ponímaných čísloviek sa zaraďujú do týchto slovných druhov:

1. neurčité číslovky *mnoho, málo, hodne* medzi príslovky,
2. neurčité číslovky *koľko, toľko, niekoľko, pár, máločo* medzi zámená,
3. základné číslovky *štvorka, pätorka, stovka, tisícka* medzi podstatné mená,
4. násobné číslovky *päťnásobne, niekoľkonásobne, raz, dva razy, päť ráz, jedenkrát, päťkrát, dvojmo, trojmo* medzi príslovky,
5. násobné číslovky *dvojnásobný, mnohonásobný* medzi prídavné mená,
6. druhové číslovky *jednaký, dvojaký, trojaký, koľkoraký, toľkoraký, mnohoraký* medzi zámená,
7. druhové číslovky *jednako, dvojako, trojako* medzi príslovky,
8. radové číslovky *prvý, druhý, tretí, piaty, desiaty* medzi prídavné mená,
9. radové číslovky *koľký, toľký, mnohý* medzi zámená,
10. zlomkové číslovky *polovica, šestina, stotina, tisícina* medzi podstatné mená.

Systematický rozbor tradične chápaných čísloviek ukázal, aká veľmi

---

[21] Bude treba uvážiť, či je odôvodnené vydeľovať rozčleňovacie a podielové číslovky do samostatných skupín. Túto otázku nadhodil Š. Peciar v príspevku *Poznámky o niektorých druhoch čísloviek,* SR XXI, 1956, 48—51.

správna je požiadavka, že „slovné druhy treba vyčleňovať komplexne, t. j. na základe všetkých vlastností slov".[22]

Pravda, systematický rozbor tradične ponímaných číslovieok súčasne ukázal, aké je dôležité vedieť určiť, ktorá z vlastností konkrétne rozoberaného slova je hlavná, rozhodujúca pri triedení slov do slovných druhov a ich skupín a ktorá je vedľajšia.

Splnenie týchto dvoch požiadaviek zabráni aj tomu, že sa niektoré slová zaraďujú do dvoch slovných druhov.[23]

O PÍSANÍ ČESTNÝCH TITULOV

Ľudovít Meliš - Čuga

Problematike vlastných mien venujú veľa pozornosti naše gramatické príručky a posledné Pravidlá slovenského pravopisu. Otázkou písania vlastných mien sústavne sa zaoberá na stránkach Slovenskej reči Ladislav Dvonč.[1]

Spornou ostáva dosiaľ otázka písania čestných titulov udeľovaných v našom socialistickom zriadení: *majster športu, zaslúžilý majster športu, vzorný vojak, zaslúžilý učiteľ, zaslúžilý školský pracovník, hrdina socialistickej práce, priekopník socialistickej práce; brigáda socialistickej práce, vzorný exportný závod, vzorná jednotka* ap.

Tituly možno rozdeliť takto: a) akademické, napr. *doktor, inžinier, magister farmácie* (staršie tituly); *promovaný pedagóg, promovaný lekár, promovaný chemik, promovaný historik* ap. (novšie označenie absolventov vysokých škôl); *kandidát vied, doktor vied, akademik* (novšie vedecké hodnosti); b) iné čestné tituly, napr. *majster športu, zaslúžilý majster športu, vzorný učiteľ, hrdina socialistickej práce, hrdina Sovietskeho zväzu, laureát štátnej ceny, národný umelec; brigáda socialistickej práce, vzorný exportný závod, vzorná jednotka* ap.

Akademické tituly a vedecké hodnosti udeľujú vysoké školy a vedecké

[22] Porov. J. Ružička, *Zo základnej problematiky slovných druhov*, 78.

[23] Napr. *Slovenská gramatika* E. Paulinyho — J. Štolca — J. Ružičku zaraďuje *dvojmo, trojmo* aj do prísloviek (str. 275) aj do číslovieok (str. 203), slová *koľko, toľko* aj do prísloviek (str. 275) aj do číslovieok (str. 220). — Proti zaraďovaniu konkrétnych slov do dvoch slovných druhov je napr. A. J. Smirnickij vo svojej knihe *Morfologija anglijskogo jazyka*, Moskva 1959, 176.

[1] L. Dvonč, *K problematike vlastných mien*, SR 23, 1958, 137 n.; *Písanie veľkých písmen vo vlastných menách so zhodným adjektívnym prívlastkom*, tamže, 348 n.; *Zásady písania veľkých písmen vo vlastných menách*, tamže, 222 n.; *O zdomácnených a nezdomácnených cudzích vlastných menách v spisovnej slovenčine*, SR 25, 1960, 38 n.; *K otázke vlastných mien typu ulica Partizánov*, tamže, 296 n.

inštitúcie. Pri ich písaní niet kolísania; píšu sa s malým začiatočným písmenom. Len značky píšeme s veľkými písmenami, napr. *MUDr., PhDr., JUDr., RNDr., PhMr.* ap.

Čestné tituly udeľujú vyššie štátne orgány a orgány masových organizácií za vynikajúce výkony v práci, za príkladnú činnosť v organizáciách, za úspechy v umeleckej tvorbe ap. Rozoznávame individuálne tituly, udeľované jednotlivcom, a kolektívne tituly, udeľované pracovným kolektívom.

Pravopisná prax našej dennej i odbornej tlače je pri písaní týchto čestných titulov nejednotná, neustálená. Autori príspevkov (i korektori časopisov) sú na rozpakoch, ako ich písať. Treba teda tento problém riešiť; žiadajú si to neodkladne i zretele pedagogické. Načim nám vopred ukázať na faktický stav v novinárskej praxi a potom vyvodiť závery pre našu jazykovú (i pedagogickú) prax.

Na ilustráciu niekoľko ukážok z dennej tlače.

Sväzáčke Janke Vitečkovej z Náchoda udelili ako prvej titul „P r i e k o p n í k s o c i a l i s t i c k e j p r á c e". (Smena) — Vo dverách stojí muž v sivej rovnošate generálmajora. Na hrudi zlaté hviezdy H r d i n u S o v i e t s k e h o s v ä z u. (Pravda) — Osem sväzáckych kolektívov splnilo dané záväzky k 40. výročiu našej strany, keď dosiahli titul „V z o r n é j e d n o t k y". (Smena) — Súťažia o titul B r i g á d a s o c i a l i s t i c k e j p r á c e. (Pravda) — Hráme b r i g á d a m s o c i a l i s t i c k e j p r á c e. (Rozhlas a televízia) — V stavebníctve majú b r i g á d y s o c i a l i s t i c k e j p r á c e svoje osobitné problémy a úlohy. (Smena) — Naďalej zovšeobecňovať a propagovať treba skúsenosti z organizovania vyšších foriem socialistického súťaženia, najmä hnutia b r i g á d s o c i a l i s t i c k e j p r á c e. (Práca) — Za mimoriadne úspechy a príkladnú športovú činnosť ÚV ČSTV vyznamenal Jiřího Šveca titulom „Z a s l ú ž i l ý m a j s t e r š p o r t u". (Smena)

Učiteľské noviny zásadne uvádzajú autorov príspevkov, ktorí boli poctení titulom zaslúžilého učiteľa, takto: *X. Y., Zaslúžilý učiteľ.*

Ako vidieť z ukážok, vládne pri písaní niektorých titulov značná neistota a váhanie. Raz sa uvádzajú s veľkým začiatočným písmenom, inokedy s malým. Zrejmé je to napr. pri titule *brigáda socialistickej práce;* ak sa ním myslí pracovný kolektív, uplatňuje sa väčšinou písanie slova *brigáda* s malým začiatočným písmenom, avšak v spojení *titul Brigáda socialistickej práce* sa častejšie píše veľké *B.*

Pri písaní individuálnych čestných titulov vžíva sa správne písanie s malým začiatočným písmenom (napr. *zaslúžilý majster športu, hrdina socialistickej práce, laureát štátnej ceny, národný umelec* ap.).[2] Nejed-

[2] V ruštine sa tituly píšu s veľkým začiatočným písmenom, napr. *Geroj Sovetskogo Sojuza* (v spisovnej slovenčine *hrdina Sovietskeho sväzu*). O písaní individuálnych čestných titulov pozri príspevok Š. P e c i a r a *Tituly zaslúžilý učiteľ, zaslúžilý školský pracovník,* SR 25, 1960, 309 n.

notné je však práve písanie kolektívnych titulov. Aj tie treba v spisovnej slovenčine písať s malým začiatočným písmenom, čo zodpovedá princípom nášho pravopisu, teda napr. *brigáda socialistickej práce, vzorná jednotka, vzorný exportný závod* ap.

Ešte treba ukázať, ako sa používajú tieto čestné názvy po slove *titul*. Existuje tu dvojaký spôsob ich používania. Príslušný čestný názov sa používa v genitíve alebo v nominatíve: a) *titul majstra športu (zaslúžilého učiteľa, priekopníka socialistickej práce, brigády socialistickej práce, vzorného exportného závodu, vzornej jednotky* ap.), b) *titul majster športu (zaslúžilý učiteľ, priekopník socialistickej práce, brigáda socialistickej práce, vzorný exportný závod, vzorná jednotka* ap.). Podľa už vžitých prípadov typu *boje o titul majstra sveta, o titul šachového majstra sveta* ap. vývin smeruje k prvému riešeniu: *titul laureáta štátnej ceny, majstra športu, brigády socialistickej práce, posádky komunistickej práce* ap.

Záverom zhrnujeme: 1. nie je opodstatnené písať v slovenčine tituly, či akademické alebo čestné, s veľkým začiatočným písmenom. Treba teda písať: *X. Y., zaslúžilý majster športu (zaslúžilý učiteľ* ap.); priam tak píšeme kolektívne čestné tituly, napr. *brigáda socialistickej práce, vzorný exportný závod, vzorná jednotka* ap.; 2. pri spojení so slovom *titul* sa píše: *titul brigády socialistickej práce* alebo *titul brigáda socialistickej práce*. Vývin smeruje k vyjadreniu *titul brigády socialistickej práce*.

K VÝZNAMU NEURČITÝCH ZÁMEN SO *-SI* A *NIE-*

Július Rybák

Slovenská gramatika[1] uvádza viaceré „morfologické prvky s expresívnym významom", pomocou ktorých sa tvoria neurčité zámená v spisovnej slovenčine: *nie- (ne-), ni-, da-, hoci-, bár- (bárs-), voľa-, málo-, -si, -koľvek, -že, -to*. Spomedzi nich predstavujú z hľadiska významového a štylistického zaujímavú skupinu najmä neurčité zámená (i príslovky), tvorené pomocou nesamostatných častíc *nie- (ne-), da-, voľa-, -si*.[2] Sú totiž významovo veľmi blízke, ba až totožné, ale predsa sú prípady, kde napriek významovej blízkosti nemôžeme zameniť jedno neurčité zámeno

[1] E. Pauliny — J. Štolc — J. Ružička, *Slovenská gramatika*, 3. vyd., Martin 1955, 191.

[2] K časticiam ich zaraďujeme v zhode s bežným ponímaním v našej i sovietskej jazykovednej literatúre, vychádzajúc konkrétne z *Príručnej gramatiky pre ĽKR* od Ľ. Ďuroviča (Martin 1957).

druhým, alebo používanie niektorého z nich prevažuje v jednotlivých druhoch kontextu, príp. v jednotlivých štýloch.

Otázka významov týchto skupín neurčitých zámen a ich vzájomného vzťahu nie je v našej doterajšej jazykovednej literatúre podrobnejšie rozpracovaná. Až vyučovanie ruštiny ako príbuzného jazyka si vyžiadalo riešiť tento problém v slovensko-ruskom, resp. česko-ruskom porovnávacom pláne, čo našlo odraz vo viacerých článkoch.[3]

Praktická slovenská štylistika,[4] ktorá v osobitnej kapitole rozoberá vzájomný vzťah významov týchto radov zámen i ich štylistické využitie, dopĺňa našu jazykovednú literatúru obdobným spracovaním problematiky týchto zámen, aké pre češtinu nachádzame napr. v 2. diele Trávníčkovej *Mluvnice spisovné češtiny* a pre ruštinu v Gvozdevovej knihe *Očerki po stilistike russkogo jazyka.*

Tejto problematike sme v slovensko-ruskom porovnávacom pláne venovali obsiahlejšiu štúdiu,[5] ktorá vyšla súčasne s Mistríkovou knihou. Závery tejto štúdie chceme tu porovnať s výkladom Praktickej slovenskej štylistiky. Pôjde nám najmä o to, aby sme zreteľne odlíšili význam zámen so *-si* a *nie-*. K štylistickému využitiu týchto zámen zvláštnych poznámok nemáme.[6]

Príručka slovenskej štylistiky od J. Mistríka hovorí, že „v bežnej štylizátorskej praxi sa často nevhodne zamieňajú častice a prípony, ktoré význam zámena modifikujú. Najmä sa nerozlišuje medzi *-si* a *nie-*, *da-* a potom *voľa-*". Z tejto formulácie vyplýva, že snahou príručky je pomôcť používateľom slovenčiny práve pri voľbe toho-ktorého z uvádzaných neurčitých zámen.

Rozdiel medzi zámenami s časticou *-si* a *nie-*[7] autor vidí v tom, že neurčité zámená s časticou *-si* používa podávateľ jazykového prejavu vtedy, keď „nevie (podč. J. R.) označiť osobu, vec, alebo ich vlastnosť", kým neurčité zámená s časticou *nie-* (aj *da-*) používa vtedy, keď „nechce (podč. J. R.) označiť predmet alebo jeho vlastnosť." Tým sa určenie významu neurčitých zámen s časticami *-si* a *nie-* vyčerpáva.

Tieto formulácie pokladáme za zjednodušené a do značnej miery za

[3] Ani v ruskej jazykovednej literatúre nie je rozpracovaná otázka vzájomného vzťahu neurčitých zámen, zodpovedajúcich uvádzaným slovenským zámenám. Vyučovanie ruštiny na neruských školách SSSR tiež nastoľuje potrebu spracovať tieto otázky.

[4] J. Mistrík, *Praktická slovenská štylistika,* Bratislava 1961, 105—107.

[5] J. Rybák, *Vzájomný vzťah neurčitých zámen a prísloviek s časticami -то, -нибудь v ruštine a -si, nie- v slovenčine,* Sborník metodických statí z vyučovania v ĽKR I, Bratislava 1961, 48—93.

[6] Plne si pritom uvedomujeme, že predmetom Praktickej slovenskej štylistiky je práve táto druhá problematika. Sústreďujeme sa na prvý problém natoľko, nakoľko sa ho dotýka táto príručka.

[7] Zámená s časticou *da-* pokladá J. Mistrík správne za synonymné so zámenami s časticou *nie-*.

nesprávne. Porovnajme tieto formulácie s niektorými prípadmi použitia neurčitých zámen so *-si* a *nie-*, ktoré nájdeme hoci v 12. č. Slovenských pohľadov z r. 1961.

Poučke vyhovujú napr. tieto príklady, v ktorých je zámeno s časticou *-si:*

Tam k t o s i hovoril o zlepšovacích návrhoch. — Chce prejsť štubou, no č o s i ho neodolateľne pritiahne k oknu. — V noci zasa k t o s i išiel do drôtov.

Inak je to v tomto príklade:

Konečne som v jednom kútiku na 89. poschodí nášho ústredného obchodného domu objavil č o s i pekné, o čom som sa nazdával, že sa bude Gertrúde páčiť — krásne opracovaný prsteň s diamantom vo veľkosti holubieho vajca.

Slovo *čosi* sa má podľa Praktickej slovenskej štylistiky používať vtedy, keď podávateľ n e v i e označiť vec. Tu sa však vec presne pomenúva.

Na zámená s časticou *nie-* nájdeme tu takéto príklady:

Diamant mal nádherný lesk, o to nádhernejší, o čo viac si človek uvedomoval, že tento kameň je iba vedľajším produktom n e j a k e j molekulárnej premeny. — Potom odrazu prišla vlna poklesu; všetci sa snažili zbaviť svojich papierov; n i e k t o rozšíril zprávu, že komunisti hodili na trh červený kaviár s obrovským dumpingom. — Pobehúval po miestnosti, rozčuľoval sa, písal listy, odvolania, telefonoval, hľadal n i e č o v zásuvkách, diktoval listy. — Stalo sa to cestou domov, — povedal lekár vyšetrovateľovi VB, — uvidel n e j a k é decko na vozovke a vrhol sa za ním.

V prvom citovanom doklade zámenom *nejaký* podávateľ zrejme postihuje význam, že n e v i e, o aký druh molekulárnej premeny by tu mohlo ísť — ale časticu *nie-* používame pri zámenách podľa autora Praktickej slovenskej štylistiky vtedy, ak n e c h c e m e označiť v danom prípade vlastnosť predmetu. O to isté ide v ďalších cit. dokladoch.

I v nasledujúcich vetách by len za určitých okolností, ktoré tu (a spravidla) nezodpovedajú kontextu, mohlo ísť o vec, o ktorej podávateľ vie, ale nechce ju presne pomenovať.

Bude treba robiť n i e č o iné. — N i e č o si kúpim. — N i e k t o to musí urobiť! — Robte n i e č o! — Nájde si n e j a k ú strednú cestu. — Máte ešte n e j a k ú lepšiu kontrolu? — Lebo inak sotva n i e k t o uverí, že účasť Slovenska v dnešnom Československu je vo folklóre ...

Nájdeme tu aj vetu, ktorá vyhovuje formulácii, že zámenom *niekto* pomenúvame osobu, ktorú nechceme presne pomenovať. Ide o takýto kontext: Muž si predstavuje možný rozhovor s vydatou ženou, ktorej sa rozhodol dvoriť. Po tvrdení, že je „totálne otrávený, nič sa mu nedarí", a po jej otázke prečo? odpovedá:

— Je mi smutno za n i e k ý m.
— Smutno? Urobili ste niečo, aby vám smutno nebolo?

— Musíte mi pomôcť.
— Ako?
— Neviem. V tomto už pramatka Eva bola šikovnejšia ako jej partner.
— Nerozumiem vám.
— Tak to poviem inak. Mali by sme dojesť to jablko, čo sme načali.

Zámenom *niekto* tu hovoriaci jednoznačne myslí určitú ženu, s ktorou hovorí, ale nechce priamo povedať, že mu je smutno práve za ňou. Príklad súčasne ukazuje, že spomínanému pravidlu vyhovujú skôr „nepravidelné", výnimočné, zriedkavé prípady. Naprostej väčšine použitých príkladov formulácia nevyhovuje. Do určitej miery podobným príkladom je veta, v ktorej poručík začína rozhovor s väzňami o tom, že treba pochovať Pollyho, týmito slovami:

Treba d a č o urobiť, aby ľudia zase začali dúfať. Stoj čo stoj.

Tu však poručík dobre vie, čo treba urobiť.

Na druhej strane nájdeme v literatúre prípady, keď sú použité zámená s časticou *-si* na označenie osoby, ktorá je síce podávateľovi známa, ale podávateľ ju nechce priamo pomenovať. Ide napr. o takýto kontext: Obchodník Fedor sa naoko neadresne rozkrikuje pred svojím šiatrom, ale jeho slová patria obchodníkovi Šestákovi, ktorý má šiator oproti; kričí preto hodne silne:

— Ani deti neokrádam! Z cukríkov nikto nič nemá, len si zuby pokazí. Ani zlodej nie som, ako je k t o s i.
— Che-che, ľudia boží, ratujte! Juj, juj, Fedor vraví, že nekradne. Juj, juj, puknem! — Šesták si utieral obličaj. (Jašík)

Otázne je, ako vysvetliť použitie neurčitého zámena s časticou *nie-* v takýchto vetách:[8]

Štyria sme ostali... ako zázrakom... ľudia, v tom predsa musí byť n e j a k ý zmysel! — Vraj ten, koho doma n i e k t o veľmi-veľmi čaká, určite sa vráti. Je to pravda? — A predstav si, dievčatko, že by ku každému človeku v tých barakoch n i e k t o prišiel, chytil ho za plece a pošepol mu... — Stíha ťa to ako n e j a k ý lovecký pes. — Všetko o vás viem — keď n i e k o h o skryjete na revíri, keď n i e k o h o odsúdite na smrť, keď oslavujete ruské víťazstvo — všetko viem!

Vo všetkých týchto vetách (a ich počet by sa dal ľubovoľne rozmnožiť) nemožno vysvetliť použitie neurčitého zámena s časticou *nie-* tým, že podávateľ nechce presne pomenovať osobu, vec, vlastnosť.

Myslíme, že každá príručka, ktorá by chcela poskytnúť praktickú pomoc pri výbere z dvojích neurčitých zámen, tvorených pomocou častíc *-si* a *nie-*, by mala obsahovať takýto výklad (doložený príkladmi):[9]

---

[8] Príklady sú tiež z cit. č. Slov. pohľadov.
[9] Podrobnejší dokladový materiál i príslušná literatúra je v cit. našej štúdii.

1. Neurčité zámená s časticami *-si, nie-* (*ktosi — niekto, čosi — niečo, akýsi — nejaký* ap.) sú si v slovenčine významovo veľmi blízke a často môžeme použiť na tom istom mieste jedno alebo druhé zámeno bez zmeny významu.

Spravidla pritom ide vždy o použitie zámena s časticou *nie-* v prípadoch, kde sa najčastejšie používa *-si*. Napr. *Zástavy plieskali, k t o s i rečnil a Augustín Šerner hľadal slová* (Mináč). Prípady použitia zámena s časticou *-si* na miestach, kde sa spravidla používa zámeno s časticou *nie-*, sú zriedkavé a môžeme ich niekedy hodnotiť ako štylistickú, ba i vecnú chybu. Prípady použitia zámena s časticou *nie-* namiesto zámena s časticou *-si* nemožno však hodnotiť ako nesprávne.

O významovej blízkosti oboch radov zámen svedčí aj ten fakt, že v niektorých vedľajších významoch možno použiť jedno i druhé zámeno. Tak je to napr. pri zámenách *čosi* a *niečo* vo význame ‚málo, trochu, trošku'.

— Zaplatil? Č o s i zaplatil, č o s i len tak. — Čo? — nerozumel nahluchlý. — Že č o s i len tak, vravím. Trochu múky a krúp. (Jašík) — A koľko sa tam platí? — Nič! N i e č o za prijatie a potom nič. (tamže)

Zámená *čosi* a *niečo* majú spoločný i expresívny zveličujúci význam.[10]

Už sa č o s i nachodil po nej [= poľnej ceste]! (Jašík) — Ten sa n i e č o naprosil! (Slovník slovenského jazyka II)

Ak teda podľa Mistríka použitie zámena s časticou *nie-* namiesto zámena s časticou *-si* a opačne je chybou, podľa nášho názoru — a príklady to potvrdzujú dostatočne — takéto použitie nemožno pokladať za chybné vo všetkých prípadoch.[11]

2. V naprostej väčšine prípadov sa neurčité zámená s časticami *-si* a *nie-* používajú v samostatných, špecifických, do istej miery protichodných kontextoch, čo je podmienené jemným rozdielom vo významoch, ktoré pridáva zámenám častica *-si* alebo *nie-*.

Zámená s časticou *-si* pomenúvajú spravidla jeden, hovoriacemu neznámy, ním nepoznaný, ale reálne existujúci alebo za takýto pokladaný predmet, osobu, vlastnosť, jav, niekedy však aj známe predmety, osoby, vlastnosti a javy, ktoré podávateľ jazykového prejavu z rôznych príčin nechce presne pomenovať.

Zámená s časticou *nie-* majú spravidla význam ‚ľubovoľný z daného druhu predmetov, osôb', a preto umožňujúci výber. Dej vzťahujúci sa na ne je neuskutočnený, príp. „nevyplnený", nerealizovaný. Pri vykonanom deji označujú striedanie predmetov toho istého druhu.

3. Pretože význam dvojíc neurčitých zámen *ktosi — niekto* ap. je veľmi

[10] *Slovník slovenského jazyka I*, Bratislava 1959, 221 pri hesle *čosi* tento význam neuvádza, nájdeme ho len pri zámene *niečo* (v II. diele, Bratislava 1960, 377).

[11] Podrobnejšie zdôvodnenie v cit. našej práci na str. 90—91.

všeobecný a veľmi blízky, vyčerpávajúce vymedzenie ich použitia, platné pre každý prípad, nie je možné a i naše uvedené formulácie sú v niektorom ohľade len približné. Praktický význam pre voľbu toho-ktorého zámena bude mať skôr vymedzenie druhov viet, v ktorých sa spravidla zámeno s tou alebo onou časticou používa.

Zámená s časticou *-si* sa najčastejšie vyskytujú: 1. v oznamovacích vetách so slovesom v tvare minulého alebo prítomného času (alebo vo vetách, ktoré majú logický význam uskutočneného alebo realizujúceho sa deja), ak ide o jeden neznámy predmet, napr. *Primár č o s i nezrozumiteľne zamrmlal, ale nedal sa odradiť* (Mňačko); 2. vo vetách, v ktorých sa spravidla používa *nie-* (s obmedzením, ktoré sme uvádzali).

Pravidelný výskyt zámen s časticou *nie-* je vo vetách, ktorých význam osciluje na osi od vynucovaného, žiadaného, cez želané, možné, pripúšťané, pochybované a popierané k nereálnemu. Ide predovšetkým o vety s významom budúceho času, otázky, rozkazu, podmienky, logického záporu, porovnávania, s významom pochybovania, odhadu, želania alebo nutnosti. K nim pristupujú i vety s významom všeobecného konštatovania a oznamovacie vety so slovesom v tvare minulého a prítomného času, v ktorých ide o striedanie predmetu.

Diferencovanie neurčitých zámen s časticami *-si* a *nie-* v krásnej literatúre u jednotlivých autorov kolíše. D. Tatarka v Kohútikovi v agónii použil asi 65 neurčitých zámen a prísloviek. Z toho 57 prípadov použitia zodpovedá nášmu vymedzeniu významov neurčitých zámen i vymedzeniu viet, v ktorých sa používajú. V 8 prípadoch použil Tatarka zámeno s časticou *-si* na mieste, kde sa spravidla používa zámeno s *nie-*; ani raz nie je použité *nie-* v pozícii typickej pre *-si*.[12] Niekoľko príkladov:

— Katarínka, veď mi č o s i povedz. — Veď sa mi ozvi, povedz č o s i. — A akoby očami č o s i hľadala, spomínala, pohľadom hmatká po stenách. — Však ho k t o s i vychová. — Ak dáke mlyny č o s i melú, iba naše, ľudské mlyny.

Už napr. v Mináčovej poviedke Prokurátor z použitých asi 66 neurčitých zámen a prísloviek je použitých v pravidelných kontextoch 60 a v 6 vetách je použité *nie-* namiesto *-si*; opačný príklad sme nenašli. Napr.:

Ale predsa sa v ten nehybný deň n i e č o prihodilo. — Bol to n e j a k ý článoček. — Ale n e j a k o som nestihol, viete, ako to býva. — „Také n i e č o", povedal som.

Ešte poznámka k častici *voľa-*. Podľa Mistríka „časticou *voľa-* tvoríme neurčité zámená vtedy, keď n e c h c e m e (podč. J. R.) označiť osobu alebo vec". Táto formulácia nevystihuje použitie zámen s časticou *voľa-*. Podľa

[12] Odporuje to síce nášmu tvrdeniu, ale náš výklad sa zakladá na širšej excerpcii viacerých autorov.

nás sa táto častica môže voľne používať na mieste *-si* alebo *nie-*, nerozlišuje teda špecifické významové odtiene, ktoré pridávajú tieto častice zámenám. Líši sa od nich nepomerne menšou frekvenciou a štylistickou príznakovosťou; používa sa prevažne v hovorovom štýle. Niektoré príklady z Mňačku:

O v o ľ a č o ďalej starenka, taká zoschnutá, hladká vojačka. — Ľudia sa zhŕkli okolo..., chceli mi v o ľ a č o povedať. — Opíše „zaujímavý prípad" do v o ľ a j a k é h o odborného časopisu. — Veď keby zanechali službu, možno by v o ľ a k t o zomrel, a čo potom? — Koniec sa blíži a ja ti poviem v o ľ a č o veľmi smiešne. — Po celé dni striehol na v o ľ a j a k ý nemecký transport.

Zámeno *voľačo* vystupuje i vo vedľajšom význame ‚málo, trochu' a zveličujúcom význame, ktoré sú pre *čosi* a *niečo* spoločné. Príklad na zveličujúci význam zámena *voľačo: Ten sa v o ľ a č o nachodil za ňou, kým mu ju dali* (úzus).

NOVÉ VYDANIE PRAVIDIEL SLOVENSKÉHO PRAVOPISU

V marci 1962 vyšlo vo Vydavateľstve Slovenskej akadémie vied v novej vkusnej úprave tretie zrevidované vydanie Pravidiel slovenského pravopisu v náklade 52 000 výtlačkov. Tento vysoký náklad, ktorý sa nepochybne rýchle rozpredá tak ako predchádzajúce vydania, svedčí o stálom používaní tejto základnej príručky spisovnej slovenčiny a to je zase svedectvom, že stále pribúdajú noví aktívni používatelia nášho spisovného jazyka.

Toto vydanie sa pripravovalo najmä pre potreby škôl. Preto autori pri revízii predchádzajúceho vydania z r. 1957 dbali na to, aby sa v školách dali bez ťažkostí používať obe vydania. Zachovali staré stránkovanie a vo výkladovej časti pôvodné číslovanie paragrafov. V zásade nemenili formulácie poučiek. Pravda, nové vydanie normatívnej príručky sa neobišlo bez istých zmien, doplnkov a opráv. Autori sa pritom usilovali vyjsť v ústrety potrebám praxe. Preto doplnili v slovníkovej časti istý počet slov, gramatických tvarov alebo iných údajov, ktoré sa ukázali pre prax potrebné. Ďalej bolo treba prihliadať na to, aby sa nové vydanie Pravidiel nerozchádzalo so Slovníkom slovenského jazyka. A napokon bolo nevyhnutné opraviť niektoré nedopatrenia a tlačové chyby druhého vydania Pravidiel. Revíziu si vyžiadal aj ilustračný materiál k niektorým poučkám, predovšetkým v kapitolách o písaní veľkých písmen a o interpunkcii, medziiným i preto, lebo časť tohto materiálu bola poznačená kultom Stalinovej osobnosti.

Nedostatkom tohto nového vydania Pravidiel je to, že rozličné drobné zmeny, opravy a doplnky oproti druhému vydaniu nie sú nikde zachytené. Autori totiž vykonali prevažnú väčšinu týchto zmien pri korektúrach, keď už nebolo možno meniť rozsah publikácie a prípadne stránkovanie. Pri prípadnom štvrtom vydaní bude treba zhrnúť všetky podstatnejšie zmeny a úpravy aj v tomto treťom vydaní. Aby si čitatelia Slovenskej reči mohli urobiť predstavu, o aké zmeny, opravy a doplnky ide, zaznamenávame v tejto správe aspoň tie najdôležitejšie.

Zmeny.

V časti Pravopisné a gramatické pravidlá zmenila sa oproti predchádzajúcemu vydaniu iba jediná poučka, a to poučka o skloňovaní cudzích podst. mien na *-oa, -ua,* napr. *aloa, Goa, Nikaragua.* Podľa novej poučky neskloňujú sa tieto slová ako podst. mená typu *idea,* ale podľa vzoru *žena* okrem 2. p. mn. č., v ktorom majú koncovku *-í* (§ 108, ods. 3, s. 86). Ide prakticky o formy *aloe, Goe, Nikarague* v 3. a 6. p. miesto doteraz kodifikovaných tvarov *aloi, Goi, Nikaragui.*[1] Podľa tejto poučky sa upravili aj príslušné heslá v Pravopisnom a gramatickom slovníku.

Z jednotlivostí treba zaznamenať rozlišovanie slov *cigán, Cigán* (príslušník etnickej skupiny) a *cigáň* (luhár) v zhode so Slovníkom slovenského jazyka (§ 58, s. 63 i v slovníkovej časti). V slovníkovej časti sa opravilo znenie *Alsas* na *Al-*

[1] Podľa výskumu L. Dvončа, *Skloňovanie substantív na -ea, -oa, -ua,* SR 19, 1954, 142—144 a J. Ružičku, *Ako treba skloňovať vlastné meno Goa?,* SR 25, 1960, 353—356.

sasan a *Peruán* na *Peruánec* (obyvateľské mená), *predikatív* na *predikatívum*. Z variantov *bezzásadový/-ný* sa ponechala len podoba na *-ový* v zhode so SSJ. Pri slove *dietky* sa zmenil gramatický rod (ž. miesto str.) v zhode so SSJ. Znenie *pokatoličiť (sa), -čovať (sa)* sa zmenilo na *pokatoličtiť (sa), -čťovať (sa), Pekin* na *Peking*.

Z pravopisných zmien zaznamenávame písanie *Kominterna* v zhode so SSJ miesto doterajšieho *kominterna*, písanie *kompót, -ový* s dlhým *ó* v zhode so SSJ miesto doterajšieho *kompot, -ový*, ďalej písanie *bože, prebože* v zhode so SSJ miesto doterajšieho *bože-prebože*.

Doplnky a spresnenia.

V § 28 sa doplnila poučka o výskyte samohlásky *ó* v citoslovciach *ó, óvi*. V paragrafe o písaní veľkých písmen pod písm. CH (s. 59) sa doplnilo pomenovanie *brigáda socialistickej práce* (s malým *b*, pretože tu ide o apelatívum). V tom istom paragrafe v ods. IV (s. 60) sa doplnili skratky nových vedeckých hodností *C. Sc.* (= kandidát vied) a *Dr. Sc.* (= doktor vied, porov. i slovo *doktor* v slovníkovej časti) a zjednotila sa skratka *dr. techn.* Poučka o krátení dlhej korennej samohlásky pred príponou *-ár, -iar* sa spresnila pridaním slova „často" (§ 56, ods. 2, s. 63).

Najviac doplnkov je pochopiteľne v slovníkovej časti Pravidiel. Doplnilo sa niekoľko desiatok slov a ich tvarov. Ide o také slová, pri ktorých v praxi vznikali rozličné pochybnosti z hľadiska pravopisného, gramatického alebo vôbec z hľadiska ich správnosti. Prirodzene, že ani po tomto doplnení nemožno zoznam slov v Pravidlách ani zďaleka pokladať za úplný súpis slov používaných v dnešnej spisovnej slovenčine.

V treťom vydaní Pravidiel sa doplnili napríklad tieto slová, resp. pomenovania (zväčša ako nové heslá, niektoré v hniezde k príslušnému heslu): *aerotaxi, analeptikum, bezzákladný, béžový (béžovo), bojler/boiler* (v SSJ je nedopatrením *boyler*), *brázdič, bufetár (bufetárka), časove/-o* (k heslu *časový*), *dierkastý, dispečing, dobýjať* (k heslu *dobyť*), *egotizmus, endokrinológia, exaltácia, guľometník* (ako variant ku *guľometčík*), *guľovnica, hôľny* (od *hoľa*), *hypostazovať, chladne* (k heslu *chladný*), *chutno* (k heslu *chutný* ako variant k *chutne*), *jupka, kandizovať, kanonier, kapron (kapronový), kopovitý, kozmonaut, krôchať (sa), krôchňať (sa), krôšňať (sa), kybernetika, lačno* (k heslu *lačný* ako variant k *lačne*), *ladno* (k heslu *ladný* ako variant k *ladne*), *leptospiróza, lizanka, lokomócia, lopatovitý* (k heslu *lopata*), *maringotka, mater* (ako variant k heslu *mať, matere*), *mínometník* (ako variant k *mínometčík*), *nejasne/-no* (k heslu *nejasný*), *odostlať, ohlasovací, okrový, okrovožltý, okrskár* (k heslu *okrsok*), *osamotene, osamotenosť* (k heslu *osamotený*), *oskoruša, oslepiť (oslepený), ozokerit, ožiarovať* (k heslu *ožiariť* ako variant k *ožarovať*), *ôstie, Padova, Pakistan, paleocén, papilárny, papilózny, parietálny, parný* (od *para*), *párny* (od *pár*), *partenogenéza, patetický (patetickosť/patetičnosť), piezometer, ping-pong (pingpongový), pišinger (pišingerový), pivotman, placet, plastelína, platonický, pleistocén, plstnatý (plstnatosť), plutónium, plynojem, Pobrežie Slonoviny* (štát; *Zlatonosné pobrežie* — k heslu *pobrežie*), *počítací, poddimenzovať, polónium, používateľ, praktikum, pramatka* (k heslu *pramať*), *prašivý (prašivosť), pravák, predpažmo, preplietať* (k heslu *prepliesť* ako variant k *prepletať*), *presoľovať* (k heslu *presoliť* ako variant k *presáľať*), *príchov (prichovať), prisadnúť* (k heslu *prisadať*), *prísalnie, prisoľovať* (k heslu *prisoliť* ako

variant k *prisáľať*), *prokaín, prospechárstvo* (k heslu *prospechár*), *psychoneuróza, obratník Raka* (k heslu *rak*), *reaktor, rigorizmus, rovnobežnosten, rozvádzací, rubídium, ruténium, sarkóm, Sejm* (poľský snem), *sférolit, slaboprúdový, slovacistika, slowfox, spásny/spasný* (k heslu *spása*), *spínací, spínač, Split (splitský), Spojené národy; Organizácia Spojených národov (OSN), správny poradok* (k heslu *správa*), *spúšťadlo, srdcervúci, srkot, stabilizátor, stacionárny, stafylokokus (stafylokokový), Stáza (Stázka), sterilizátor, stomatológia, stopár, Komunistická strana Československa; komunistická strana* (k heslu *strana*), *stúpačka, sulfamid, Sväz sovietskych socialistických republík (SSSR,* k heslu *sväz*), *synagoga, šampionát, ševiot (ševiotový), špeh, taster, televízor, tetanus* (ako variant k *tetan*), *tetovať, tetraboritan, titanid, tornádo, trachyt, travestia, tremolo, trepanácia, tretra, triáda, tularémia, tuniak, Uganda (ugandský), Ulánbátar, únosca, upamätovať sa* (k heslu *upamätať sa*), *upomínací, Uppsala, uralit, ustaľovač, utilitárstvo, Venezuela, Vergílius* (v Pravidlách ostala tlačová chyba: „Virgílius"), *vyjedač, vykrvácať, záchytný, zasoľovať* (k heslu *zasoliť* ako variant k *zasáľať*), *zavoziť zdiskreditovať, žeh, žoržet* a iné.

Vynechalo sa umelé slovo „prašiak" (= prachový sneh) a spojenie „vzdať počesť niekomu" (pri hesle *počesť*). Vynechala sa forma *ožehať*, ktorú nezaznamenáva ani SSJ, a ponechala sa len forma nedokonavého vidu *ožehnúť*.

Pri mnohých slovách sa doplnili niektoré gramatické tvary alebo sa spresnili gramatické alebo iné údaje. Tak pri mnohých slovesách vzoru *padnúť* sa doplnil tvar minulého času, napr. *ovládnuť (sa), -ne, -nu, -dol; vtiahnuť, -ne, -nu, -hol; zmietnuť, -ne, -nu, -tol* ap. Pri početných podstatných menách, ktoré majú formu množ. čísla, sa doplnila skratka *mn. č.* alebo *pomn.*, napr. *Drážďany, -ďan, m. pomn.; plátenky, -niek, ž. pomn.; podkolienky, -nok, ž. mn. č.; perlonky, -niek, ž. mn. č.* ap. Pri viacerých podst. menách žen. rodu sa doplnil tvar 2. p. mn. č., napr. *bežkyňa, -ne, -kýň; krpka, -piek/-pôk; lamela, -y, -iel/-miel* ap. Pri viacerých zdrobneninách na *-čik* pre dôslednosť sa doplnil v 2. p. sg. variant *-čka*, pokiaľ nebol už v druhom vydaní Pravidiel, napr. *kriačik, -a/-čka, m.; neboráčik, -a/-čka, m.* ap. Pri podst. menách typu *lístie*, kde sa neskracujú koncovky, sa podopĺňala koncovka 6. p. *-í*. Pri zložených podst. menách na *-mer* typu *plynomer, polomer* sa dôsledne dopĺňal dvojtvar *-u/-a* v 2. p. sg., pokiaľ tento dvojtvar nebol už v druhom vydaní Pravidiel. Pri slove *hustomer* ostala však nedopatrením aj v treťom vydaní iba koncovka *-u*. Pri niektorých slovesách sa doplnil tvar rozk. spôsobu, príp. aj iné tvary, napr. *navlhčiť, navlhči/-vlhč; obľahčiť, -í, -ia, -či;* pri slovese *ondiet' (sa), ondiať (sa)* k rozk. spôsobu *ondej* sa doplnil variant *ondi* ap. Pri viacerých slovách sa spresnilo určenie slovného druhu, napr. *oboje/obidvoje*, čísl. druh. i zákl.; *naozaj*, prísl. i častica; *nuž*, častica a spoj. ap.

Opravy.

V poučke o písaní dvojbodky (§ 173, ods. 2) sa opravilo spojenie „uvádzacia reč" na *uvádzacia veta.*

V slovníkovej časti sa opravili napr. tieto tlačové chyby druhého vydania: *diferenciácia* miesto „diferencia" (str. 159), *diplomatika* m. „diplomatka" (160), *dokumentarista* m. „dokumentalista" (163), *halô* m. „halo" (183), *kapún, -a, mn. č. -y* miesto „kapúň, -a, mn. č. -ne" (207), *Laokoón, -oonta* m. „Laokoón, -oónta" (229), *nedeľňajší* m. „nedeľnajší" (275), *obvinovať* (pri hesle *obvinúť*) m. „obviňovať", *oposun* m. „opozun" (279), *poloplátenný* m. „poloplátený" (300)

a niektoré iné. Neopravené ostalo slovo „nákolenica" s jedným *n*. V SSJ je správne *nákolennica*.

V treťom vydaní Pravidiel autori v niektorých prípadoch zrušili hniezdovanie a zaradili príslušné slová podľa abecedy. Takto ich používatelia Pravidiel ľahšie nájdu. Ide napr. o slová *cvičebný, cvičný, dohoniť, priháňať, račí* a i.

Vcelku možno povedať, že tretie vydanie Pravidiel znamená opäť isté zlepšenie tejto príručky. Pritom možno však naďalej používať obe predchádzajúce vydania s príslušnými opravami.

Š. Peciar

SBORNÍK PRACÍ FILOSOFICKÉ FAKULTY BRNĚNSKÉ UNIVERSITY X, A 9, 1961, str. 218, Kčs 26,—.

Brno zostáva naďalej dôležitým centrom československej jazykovedy, ako to ukazuje aj fakultný sborník, ktorého jazykovedná časť vyšla už po deviaty raz. Svedčí to aj o sile jazykovedy v porovnaní s inými vednými odbormi tamojšej univerzity. Toto deviate číslo jazykovedného sborníka obsahuje okrem dobrých rozhľadov a podrobných recenzií vedno 14 štúdií z rozličných disciplín, od indoeuropeistiky až po moravskú dialektológiu. Najmä neslavistické príspevky ukazujú, že brnenská univerzita má dobrých bádateľov aj v moderných filológiách. V našom časopise sa však môžeme zaoberať iba štúdiami, ktoré majú väčší význam aj pre výskum slovenčiny.

V prvom rade si treba podrobnejšie všimnúť teoreticky dobre premyslenú štúdiu R. Mrázka o syntaktických vzťahoch a vetných členoch: *Sintaktičeskije otnošenija i členy predloženija.* Ide tu o nové riešenie doteraz sporných otázok zo stavby jednoduchej vety. Vychádza sa síce len z ruského materiálu, ale závery majú všeobecnú povahu.

Za základné syntaktické vzťahy pokladá R. Mrázek predikáciu, determináciu a koordináciu. Vyjadrujú sa tvarovou žiadanosťou alebo tvarovou voľnosťou (čiže nedostatkom tvarovej žiadanosti). Tvarová žiadanosť má dva varianty: zhodu a riadenosť.

Najzložitejšie pomery sú v oblasti determinácie. Tu sa vyčleňuje aj osobitný syntaktický vzťah — predikatívna determinácia čiže prísudkové určenie. Na základe tohto vzťahu sa vyčleňuje doplnok (čiže prísudkové určenie). Doplnok spája v sebe črty menného prísudku a prívlastku, takže je vlastne vyznačený neutralizáciou dvoch vzťahov. Toto konštatovanie je veľmi dôležité pre rusistiku, lebo v gramatikách ruštiny sa doplnok ako osobitný vetný člen doteraz neuvádza.

V rámci determinácie sa podobne vyčleňuje aj podmetové určenie. Je to teda závislý vetný člen, ktorým sa označuje subjekt prísudkového deja alebo stavu a ktorý sa podľa formy nachádza v oblasti tvarovej žiadanosti. Takto sa pod jeden pojem zhŕňajú sporné prípady, ktoré sa doteraz hodnotili ako nepriamy podmet, isté typy predmetu a príslovkového určenia. Zhruba sú to tieto sporné vetné členy: *otca niet doma, vody pribúda, nás bolo šesť; bolo (prišlo) nám odísť, je mu zle, netreba vám mlčať; zíva sa mi, sedí sa vám pohodlne;* rusky *vetrom otnosit golos, pišmo napisano mnoju.*

Podmetové určenie ako osobitný vetný člen sa charakterizuje týmito črtami: 1. Vyjadruje sa ním subjekt deja, a preto podmetovému určeniu často zodpovedá

gramatický podmet v synonymných konštrukciách. 2. Nedá sa chápať ani ako predmet, ani ako príslovkové určenie, keďže sa ním nevyjadruje ani objektový, ani okolnostný vzťah. 3. Patrí do oblasti tvarovej žiadanosti, i keď jeho tvar nezávisí od nijakého nadradeného slova, ale skôr vyplýva z charakteru vetnej konštrukcie ako celku. 4. Môže sa v ňom neutralizovať niekoľko rozličných vzťahov alebo smer vzťahov.

Tu treba osobitne pripomenúť, že R. Mrázek nehovorí o podmetovom určení pri hodnotení akuzatívu v konštrukciách typu *smädí ma, mrzí ma,* ani pri hodnotení výrazov rusky *u meňa* a pod. v konštrukciách ako *u meňa gripp, u nego jesť eta kniga, u meňa bolit golova, u nego glaza režet.* Akuzatív sa tu — myslím celkom odôvodnene — hodnotí ako predmet a výrazy typu *u meňa* zas ako príslovkové určenie.

Termín podmetové určenie však, zdá sa, nie je najvhodnejší. Zvádza totiž k falošnej predstave, že sa týmto vedľajším vetným členom bližšie určuje nejaký iný vetný člen, povedzme prísudok. Navádza na to aj paralelné chápanie prísudkového určenia (t. j. doplnku), ktorým sa bližšie určuje podmet, resp. predmet prostredníctvom prísudku. To však náš autor nemal na mysli, lebo aj on výslovne uvádza, že podmetové určenie závisí od konštrukcie ako celku. Azda mohli by sme ešte presnejšie povedať, podmetové určenie je pevnou súčasťou syntaktickej konštrukcie, vetnej konštrukcie; bez tejto súčasti uvedené konštrukcie nie sú úplné, resp. nemôžu existovať. Pravda, v každom prípade ide o vyjadrenie tzv. logického subjektu prísudkového deja, ale nie v základnej forme gramatického podmetu. Raz má formu predmetu — genitív, datív, raz zasa formu príslovkového určenia — inštrumentál.

Prípady genitívu sú však osobitné. Genitívom sa v našich prípadoch nevyjadruje závislosť od deja — *pokoja niet, vody ubúda, deti je veľa.* Týmto genitívom sa naznačuje kvantita veci, a preto v týchto prípadoch oprávnene hovoríme o podmete v genitíve, tak ako hovoríme o priamom predmete v genitíve, ak ide o partitívny alebo záporový genitívny predmet — *upiť si vína, priliať oleja, nemať pokoja...* Pri genitívnom podmete teda nejde o nijakú neutralizáciu subjektového a objektového vzťahu, ale o použitie osobitného tvaru na vyjadrenie kvantity.

Zaujímavý je aj článok J. Jiráčka o substantívnej slovotvornej prípone *-tor* v ruštine a češtine. Nachádzame tu niekoľko konštatácií, ktoré sú dôležité aj pre slovenčinu.

Na základe obsiahleho dokladového materiálu sa ukazuje, že v ruštine aj v češtine je táto slovotvorná prípona častá a že slovotvorný typ „cudzí základ + prípona *-tor*" je produktívny. Istý rozdiel sa ukazuje v názvoch osôb, lebo tých má ruština oveľa viac ako čeština. Naopak sú hybridné slová častejšie zas v češtine.

Okrem iného ukazuje J. Jiráček, že v ruštine sa takto utvorené názvy osôb neprechyľujú. To však nie je osobitná črta slov na *-tor,* ale je to spoločná črta všetkých cudzích názvov osôb. Pravda, aj v ruštine sa vyskytujú prechýlené tvary, ako *doktor — doktorša, agitator — agitatorša,* ale tieto prechýlené tvary nie sú neutrálne spisovné: pokladajú sa za hovorový prostriedok, takže vo verejnom styku sa nepoužívajú. Autor našej štúdie žiada pre češtinu len prechýlené formy pri pomenúvaní alebo oslovení žien: „V češtině je přechylování názvů osob na *-tor* běžné i ve spisovném a odborném jazyce, a to zpravidla pomocí přípony *-ka.*" (63) Ďalej uvádza ešte toto: „Je proto co nejrozhodněji odmítnout spojení typu *doktor Nováková, paní doktor,* která odporují duchu českého jazyka."

Ako vidieť, čeština a slovenčina sa v tomto bode zhodujú, lebo v slovenčine jednak máme niekoľko hybridných slov typu *synátor*, jednak názvy osôb na *-tor* zásadne prechyľujeme: *doktorka, redaktorka, agitátorka, konzervátorka, recitátorka, inšpektorka, novátorka, inštruktorka* ... Nedostatok prechyľovania — napr.: *pani doktor* — teda nemožno v žiadnom prípade pokladať za bohemizmus, ale tak isto ako v češtine iba za prvok žargónu istých odborníckych kruhov.

Pre porovnanie slovenčiny s češtinou má veľký význam aj monografická štúdia M. Jelínka o českom slovotvornom type *honěná* (str. 81—93). Ukazuje sa, že tento typ je v češtine síce dosť starý (prvý doklad je známy z roku 1504), ale živo produktívnym sa stal až v obrodenskom období. Je to výlučne český slovotvorný typ, ktorý vznikol elipsou substantíva (všeobecného významu) z atributívneho spojenia a potom substantivizáciou osamoteného adjektíva: *honěná hra* > *honěná*. Toto adjektívum je vždy slovesného základu. Po ustálení tohto typu netreba pre vznik novších slov už predpokladať dvojslovné východisko. Dnes sa takto priamo pomenúvajú športové hry a rozličné druhy lovu. V tomto okruhu je náš typ v češtine živo produktívny, napr.: *házená, kopaná, košíková, odbíjená, vybíjená, odrážená* ...; *čekaná, číhaná, předená, plavaná, ťukaná* ...

M. Jelínek výslovne uvádza: „Dokonce ani slovenština ho [t. j. tento slovotvorný typ] nemá v inventáři běžných substantivních slovotvorných prostředků, a jestliže se tu a tam v slovenské umělecké nebo publicistické literatuře přece jen objeví, pak to lze s velkou pravděpodobností přičíst vlivu češtiny." (90) Toto konštatovanie M. Jelínka je správne. Osobitne možno k nemu dodať, že iba športový termín *hádzaná* je zo slov tohto typu u nás pevný. Možno si to vysvetliť osobitnými okolnosťami, na základe ktorých sa rozlišuje *hádzaná* a *handbal*. Iné slová tohto typu, ako napr. športové termíny *kopaná, odbíjená* ..., ďalej slová *dovolená, volená, čekaná* ..., alebo slová používané len v istých spojeniach, ako *zavolaná, shledaná, posilněná*, majú slovenské ekvivalenty iného slovotvorného typu. V športe sa preferujú prispôsobené medzinárodné termíny ako *futbal, volejbal*, inde sa používajú slová iného slovotvorného zloženia, napr.: *dovolenka, volenka* (napr. *dámska volenka*), *zavolanie, posilnenie (prísť ako na zavolanie, vypiť na posilnenie, na shledanou = do videnia)* a pod. Ešte možno pripomenúť, že v športových rubrikách sem-tam sa používa aj slovo *kopaná*, ale vždy v ironickom vyjadrovaní *(to nebol futbal, ale kopaná, skutočná kopaná)*.

Pravda, postup, ako vznikol slovotvorný typ *honěná* v češtine, je známy aj v slovenčine. Napríklad ešte M. Kukučín písal *hradská cesta*, dnes však máme len *hradská*. Lenže v slovenčine sa neutvoril slovotvorný typ, ktorý by bol viazaný primárne na deverbatívne adjektíva (resp. na pôvodné trpné príčastia): *kopať — kopaný, kopaná hra* > *kopaná*. Podobný slovotvorný typ, ktorý však nie je spätý s deverbatívnymi adjektívami, máme aj v slovenčine pre názvy vecí a poplatkov: *pálené, jarmočné, nájomné, výchovné, vreckové* ...

Zo slavistických príspevkov treba spomenúť aspoň štúdiu R. Večerku *Ke konkurenci vztažných vět a participií v staroslověnštině* a štúdiu Jaroslava Bauera *K vývoji polských obsahových vět*. Obidve sú svedectvom, že brnenskí slavisti úspešne riešia problémy slovanskej syntaxe. To isté možno povedať aj o brnenských dialektológoch, ktorí dosahujú pekné výsledky práve vo výskume skladby moravských nárečí, ako to dokazujú aj štúdie J. Chloupka a V. Michálkovej.

Brnenskí slavisti a bohemisti vedome rozvíjajú domácu tradíciu. Pokračujú

priam jednotne v diele nebohého akademika Františka Trávníčka, ako o tom svedčia aj niektoré konštatácie v podrobnom nekrológu z pera Milana Jelínka. Aj recenzovaný sborník je v istom zmysle sborníkom na počesť nebohého učiteľa brnenských jazykovedcov.

J. Ružička

J. JELÍNEK — J. BEČKA — M. TĚŠITELOVÁ, FREKVENCE SLOV, SLOVNÍCH DRUHŮ A TVARŮ V ČESKÉM JAZYCE. Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1961, str. 587, brož. Kčs 40,50, viaz. 47,50.

Prvé frekvenčné slovníky vychádzali v cudzine už v období medzi r. 1930—1950. Po roku 1950 sa ich počet rozhojňuje. V tomto období vychádza napríklad slovník Morganov, Bakonyiho, Thorndickov, Hornov, Vander Bekov, Rachmanovov a iné. R. 1945 vyšiel zaujímavý slovník brazílskej portugalčiny, r. 1952 vydali v Puerto Ricu španielsky frekvenčný slovník, r. 1953 vyšiel v Detroite frekvenčný slovník Harryho Josselsona The russian word count a v Madride slovník Vocabulario usual, común y fundamental, ktorého autorom je Victor García Hoz. R. 1956 začal vychádzať v Moskve slovník Puškinov. Najmladšou a u nás prvou prácou tohto druhu je český slovník *Frekvence slov, slovních druhů a tvarů v českém jazyce.*

Napriek tomu, že všetky uvedené slovníky majú rovnaký cieľ — zachytiť frekvenciu slov určitého jazyka — líšia sa veľmi podstatne svojou štruktúrou.

Autori českého slovníka spracovali a do diela zahrnuli poradie slov podľa frekvencie, abecedný zoznam slov s označením frekvencie slova, index opakovania slov a frekvenciu slovných druhov a tvarov.

V kapitole *Poradie slov podľa frekvencie* je zo skúmaného súboru uvedených 10 000 slov. Na začiatku poradia sú heslá s najvyššou frekvenciou slov. Prvé z nich je spojka *a* s počtom 67 122 výskytov v ôsmich tematických skupinách, v 75 excerpovaných dielach. Na konci poradia sú heslá s najnižšou frekvenciou. Posledné, teda desaťtisíce je prídavné meno *nezapomenutelný* s celkovou frekvenciou 13 v šiestich tematických skupinách, v desiatich dielach. Heslá s nižšou frekvenciou ako 13 presahovali počet 10 000, do diela sa nedostali, sú však zachované v materiáli. Pri každom slove sa uvádza okrem čísla absolútnej frekvencie i počet výskytov v tematickej skupine i počet diel, v ktorých sa slovo vyskytuje.

Do abecedného zoznamu slov sú zaradené excerpované heslá s frekvenciou tri a vyššou. Jednotlivé heslá popri údajoch o absolútnej frekvencii sú i tu ešte doplnené údajmi o výskyte v jednotlivých skupinách. Napríklad heslo slova *noha* popri údaji o absolútnej frekvencii 638 v ôsmich tematických skupinách, v 65 dielach má absolútnu frekvenciu (638) rozpísanú takto: A = 326/15 B = 32/10 C = 203/10 D = 33/10 E = 5/3 F = 9/5 G = 19/4 H = 11/4 (A, B, C, ... = tematická skupina, ľavé číslo = počet výskytov v skupine, pravé číslo = počet diel, v ktorých sa slovo vyskytuje.)

V kapitole *Index opakovania* sa vysvetľuje výpočet priemerného opakovania slova v texte. Napríklad vo Fučíkovej knihe Reportáž spod šibenice je použitých 5006 rôznych slov (frekvencia hesiel), no dovedna všetkých slov kniha obsahuje 21 640 (frekvencia slov); každé slovo sa teda opakuje 4,3 krát. Toto číslo autori slovníka nazývajú index opakovania.

Samostatnú kapitolu diela tvoria údaje o frekvencii slovných druhov (substantív, adjektív, slovies ap.) a tvarov (pády, časy). Frekvencia je vyjadrená číselne a percentuálne a zakreslená do tabuliek.

Pre porovnanie uvedieme štruktúru už spomínaného slovníka Victora Garcíu Hoza a ruského frekvenčného slovníka od Harryho Josselsona.

Španielsky slovník Victora Garcíu Hoza neobsahuje údaje o frekvencii slovných druhov a tvarov. Jeho autor je pedagóg, ktorý dielo spracoval predovšetkým pre účely pedagogické, preto slovník obsahuje iba abecedné zoznamy hesiel s označením frekvencie každého z nich. (Jadrom diela sú tri základné abecedné zoznamy. Abecedný zoznam nazvaný Vocabulario usual zhŕňa slová aktívnej i pasívnej slovnej zásoby priemerného človeka, obsahuje 12 937 hesiel. Abecedný zoznam Vocabulario común zhŕňa slová, ktoré tvoria aktívnu slovnú zásobu priemerného Španiela. Má 2183 hesiel. V časti Vocabulario fundamental je 208 hesiel. Každé z nich sa v prameňoch vyskytuje najmenej 40-krát. Pri každom hesle, vo všetkých zoznamoch slov sú údaje o tom, koľkokrát sa ktoré slovo nachádza v jednotlivých skupinách prameňov, a v poslednej rubrike je číslica celkového výskytu slova. V závere slovníka autor udáva priemerný index opakovania slov v jednotlivých zoznamoch.)

V ruskom slovníku Harryho Josselsona sú štyri druhy abecedných zoznamov s udanou frekvenciou jednotlivých hesiel. (Prvý je abecedný zoznam hesiel s najväčšou frekvenciou. Obsahuje 240 hesiel vybraných zo 150 000 slov. Najnižšia frekvencia hesla v tomto zozname je 17. Ďalej sú v slovníku štyri abecedné zoznamy, z ktorých každý obsahuje okolo 500 hesiel, takže dovedna majú 2000 hesiel, a nakoniec jeden abecedný zoznam s počtom 3000 hesiel. Posledných päť zoznamov je z materiálu milióna slov. Uvedené zoznamy popri údajoch o frekvencii a poradí slov majú ešte triedenie chronologické — pri každom slove sú rubriky s označením frekvencie slova do r. 1900, do r. 1918 a od r. 1918 dodnes a triedenie žánrové, teda podľa typu literatúry, v ktorej sa slovo našlo. Frekvenčný údaj o výskyte v jednotlivých literárnych druhoch sa delí ešte na údaj o tom, či ide o frekvenciu v priamej alebo v nepriamej reči. Nakoniec v ruskom slovníku je ešte abecedný zoznam všetkých uvádzaných slov s údajom, v ktorom zo zoznamov sa ktoré slovo nachádza.)

Ak porovnáme štruktúru uvedených dvoch slovníkov s českým slovníkom, musíme konštatovať, že hoci je štruktúra českého slovníka v podstate jednoduchá, plne vyhovuje pre dielo podobného charakteru. Zoznamy sú prehľadné a podávajú jasný obraz o frekvencii jednotlivých slov. Významným prínosom slovníka je i rozpis absolútnej frekvencie na jednotlivé tematické skupiny, pretože ukazuje frekvenciu v jednotlivých štýloch, resp. slovných druhoch.

Čo sa týka rozsahu excerpovaného materiálu, autori slovníka pracovali s počtom 1 600 000 slov. Tento počet je však náhodný, môže skresliť údaj o výskyte slova. Osožnejšia by tu bola metóda štatistická. Využíva ju napríklad Josselson, ktorému štatistik zistil, že pre slovník a jeho výskumy už nie je zaujímavé také slovo, ktoré sa v množstve 100 000 slov nenachádza aspoň 1—2-krát.

Diskutabilné je i to, či autori českého slovníka postupovali správne, ak excerpovali z jedného diela 25 000—30 000 slov. Autor španielskeho slovníka zasa excerpoval z veľkých diel prvých 37 strán, z malých každú siedmu stranu. Pri práci na ruskom slovníku autor sa pridržal zistení štatistika. Podľa štatistických výskumov sa dostane ten istý obraz, či sa z materiálu excerpuje väčšie alebo menšie množstvo slov. Preto stačí vybrať iba 5000 slov. Bolo by bývalo osožné,

keby autori českého slovníka boli i v tomto prípade použili štatistické metódy výberu vzoriek.

S týmto problémom súvisí i výber a triedenie prameňov. Nazdávame sa, že autori slovníka uvádzajú zbytočne veľa tematických skupín. Osobitnú tematickú skupinu im tvorí próza, osobitnú detská literatúra. Do skupiny nazvanej próza by mohla byť zahrnutá popri próze pre dospelých i próza pre mládež, pretože medzi oboma skupinami sú skôr rozdiely tematické a štylistické ako lexikálne. Z podobných príčin nebolo treba oddeľovať do osobitnej skupiny literatúru odbornú a vedeckú. I tu by sa bolo vystačilo s jednou skupinou.

Autori slovníka v úvode spomínajú, že ako pramene využívali diela, vychádzajúce po roku 1930. Napriek tomu majú v slovníku neúmerne vysokú frekvenciu také slová (*pán, oltár*), ktoré dnes už takúto frekvenciu nemajú, za iaľ čo v súčasnosti veľmi časté slová, ako napríklad *brigáda, kombajn, nylonový* a iné, majú číslo absolútnej frekvencie pomerne veľmi nízke. Výber a „vek" excerpovanej literatúry zapríčinili i to, že také slová ako *antibiotiká, streptomycín, penicilín, plexisklo, radar, nukleárny, kybernetika, astronaut, kozmonaut, traktorista* a iné v slovníku vôbec nie sú. Táto skutočnosť ukazuje, že by bolo správnejšie sledovať a zaznačovať frekvencie slov z prameňov vychádzajúcich v kratšom časovom období. Niekoľko období by sa potom mohlo porovnávať a tým by sa získal prehľad o tom, ako sa mení frekvencia jednotlivých slov a tvarov.

Uvádzanie vlastných mien vo frekvenčnom slovníku je tiež zbytočné. Vlastné mená zvyčajne skresľujú obraz frekvencie. Tak napríklad, keby sa pre český frekvenčný slovník nebolo excerpovalo z Olbrachtovej rozprávky vlastné meno *Žak,* nebola by sa vyskytla pri tomto nezvyčajnom a zriedkavom mene číslica absolútnej frekvencie výskytu 176. Podobne je to i s vlastným menom *Gněvoš,* ktoré má frekvenciu až 184.

Nebolo by zaškodilo označiť poradovými číslami heslá v Abecednom zozname slov, aby čitateľ vedel, o koľko ich je viac ako v zozname najfrekventovanejších 10 000 hesiel.

Nazdávame sa, že v názvoch Abecedný zoznam slov a Poradie slov podľa frekvencie by malo byť pomenovanie „slovo" nahradené podstatným menom „heslo", nakoľko tu ide skutočne o heslá vyabstrahované z celkového množstva excerpovaných slov. Táto terminologická nepresnosť sa vyskytuje i vo výkladovej časti slovníka.

Mnohé nedostatky, ktoré uvádzame v našich pripomienkach, si uvedomili v priebehu práce a po dokončení diela i sami autori slovníka. Na niektoré z nich v úvode i upozorňujú. Sú to pripomienky, ktoré si budú musieť uvedomiť a vyriešiť autori ďalších slovníkov. No nie sú zasa také, aby znížili hodnotu diela.

O. Kajanová

O menách typu Maróthy-Šoltésová. — *Pravidlá slovenského pravopisu* z r. 1953 priniesli popri iných zmenách aj novú formuláciu poučky o tvorení ženských priezvisk od polatinčených alebo cudzích priezvisk na *-i, -y, -e, -ú, -ä, -ó, -ü* atď. Od takto zakončených mien sa dnes ženské priezvisko tvorí rovnako ako pri iných menách príponou *-ová*, ktorá sa však na rozdiel od mien na *-a* alebo *-o* a rumunských mien na *-u* pripája k celej forme mena, napr. *Škultéty — Škultétyová, Skladányi — Skladányiová, Fekete — Feketeová, Lassú — Lassúová, Szabó — Szabóová* atď. (ale: *Ryba — Rybová, Lacko — Lacková, Olteanu — Olteanová* ap.; pozri str. 61 vo vyd. Pravidiel z r. 1953 a dodatok o rumunských menách v zrevid. vyd. Pravidiel z r. 1957, str. 67).

V osobitnom článku (*Cudzie ženské priezviská*, SR 24, 1959, 98—102) sme ukázali, že mnohé cudzie priezviská ostávajú bez prípony *-ová*, ak ide o mená žien s istými zamestnaniami, istým postavením. Cudzie priezvisko bez prípony *-ová* sa používa aj na označenie ženy, ak ide o pomenovanie cudzej filmovej herečky, ďalej opernej alebo operetnej speváčky, šansoniérky ap., napr. *Sophia Loren, Greer Garson, Gina Lolobrigida, Isa Miranda, Greta Garbo* ap. Zakončenie príslušného mena tu nehrá nijakú rolu, takže rovnako sa používajú bez prípony *-ová* cudzie priezviská zakončené na samohlásku *a* (porov. *Gina Lolobrigida, Isa Miranda* atď.), na samohlásku *o* (napr. *Greta Garbo*), na spoluhlásku (napr. *Sophia Loren, Greer Garson*), samohlásku *i* (napr. *Alida Valli, Maria Cebotari*), samohlásku *e* (napr. *Caterina Valente*) atď. Ako vidieť, mená na *-i, -y, -e, -ú* atď. môžu byť aj dnes bez prípony *-ová*, pravda, len v tomto prísne vymedzenom prípade. To je prvý prípad používania cudzích priezvisk na *-i, -y, -e* atď. bez prípony *-ová* aj ako ženských priezvisk.

Treba upozorniť na ďalší osobitný prípad, keď ponechávame bez zmeny polatinčené alebo cudzie mužské priezvisko na *-i, -y, -e* atď. Ide o priezviská, ktoré sú členom tzv. podvojných vlastných mien (v Pravidlách sa takéto vlastné mená označujú ako zložené vlastné mená; porov. vyd. z r. 1957, str. 120). Niektoré spisovateľky, prekladateľky, umelkyne, vedecké pracovníčky atď. si ponechávajú priezvisko spred vydaja a k tomuto priezvisku pridávajú nové priezvisko nadobudnuté sobášom. Takto vznikajú podvojné vlastné mená žien, ktoré sa v našej pravopisnej praxi rovnako ako iné podvojné vlastné mená píšu so spojovníkom, napr. *Rázusová-Martáková, Kišoňová-Hubová, Valehrachová-Matulayová, Gašparíková-Horáková, Markovičová-Záturecká, Tučná-Lukešová, Frešová-Hudcová, Borodáčová-Országhová* ap. (tak ako mená *Gregor-Tajovský, Hurban-Vajanský* ap.). Pritom si jednotlivé členy podvojného vlastného mena ponechávajú voľnosť, ktorá sa prejavuje v tom, že sa každé meno používa rovnako, ako keď stojí samostatne, napr. *Rázusovej-Martákovej, Tučnej-Lukešovej, Markovičovej-Záturecke j, Frešovej-Hudcovej* ap. (porov. *Rázusovej, Martákovej, Tučnej, Lukešovej, Markovičovej* atď.). Mená *Rázusová, Lukešová, Markovičová* atď. majú podľa platných Pravidiel príponu *-ová*, pretože ide o ženské priezviská od mužských priezvisk, ktoré sa skloňujú ako podstatné mená, kým mená ako

Záturecká, Tučná ap. sa tu skloňujú ako prídavné mená ženského rodu, pretože sú utvorené od mužských priezvisk, ktoré majú tvar prídavného mena.

V rámci takýchto podvojných vlastných mien máme aj mená, ktorých prvým členom je ženské priezvisko utvorené od mužského priezviska na *-i, -y, -e* atď. (najčastejšie ide o mená na *-i, -y* alebo *-e*), napr. *Herényiová-Starostová.* Toto je pravidelný prípad v zhode s poučkou Pravidiel o tvorení ženských priezvisk od polatinčených a cudzích priezvisk na *-i, -y, -e* atď. Máme tu však jeden osobitný prípad v menách typu *Maróthy-Šoltésová,* kde aj dnes zachovávame mužské priezvisko na *-i, -y, -e* atď. nezmenené. Spomeňme tu popri mene *Maróthy-Šoltésová* ešte meno známej prekladateľky z angličtiny *Szathmáry-Vlčkovej.* Tieto mená používali sa už pred zavedením platných Pravidiel slovenského pravopisu v podobe, ktorú tu uvádzame, a sú v tejto podobe všeobecne známe a zaužívané. (Platí to, pravda, predovšetkým o priezvisku spisovateľky Maróthy-Šoltésovej; iné mená sú známe v užšom okruhu.) Vzhľadom na uvedenú okolnosť ponechávame ich bez zmeny aj dnes, takže sa neupravujú na dnešný spôsob používania ženských priezvisk od polatinčených a cudzích mužských priezvisk na *-i, -y, -e* atď.

Prípady typu *Maria Cebotari* alebo typu *Maróthy-Šoltésová* predstavujú v rámci celkového tvorenia ženských priezvisk od spomínaných mužských priezvisk mimoriadne prípady, používané v prísne vymedzených hraniciach. Bude však potrebné venovať im v normatívnych jazykových príručkách osobitnú pozornosť, aby sa dobre ozrejmilo toto ich mimoriadne postavenie na pozadí bežného tvorenia ženských priezvisk od polatinčených alebo cudzích mužských priezvisk na *-i, -y, -e* atď. príponou *-ová.* Z hľadiska týchto prípadov lepšie vyniká aj správnosť poučky Pravidiel, v ktorej sa hovorí, že „od polatinčených alebo cudzích priezvisk na *-y, -i* a od cudzích mužských priezvisk, ktoré sa končia na samohlásku *-e, -u* (aj na *-ä, -ó, -ü* a pod.), tvoríme ženské priezviská obyčajne (podč. L. D.) pridaním prípony *-ová.*"

L. Dvonč

Don Giovanni a Cosi fan tutte. — Mozartova opera *Don Juan* sa niekedy uvádza pod talianskym názvom *Don Giovanni.* Ďalšia Mozartova opera sa u nás tiež uvádza pod talianskym názvom *Cosi fan tutte.* Chceme tu riešiť otázku správnosti používania talianskych podôb v našom prostredí.

Používanie podoby *Don Giovanni* nám osvetľuje situáciu, aká bola v období, keď Mozart žil a tvoril. Ako je známe, už v jeho dobe (a hlavne v jeho dobe) a aj neskoršie mala v opere vedúce miesto talianska opera. Vôbec talianska hudba bola na čele hudobného vývinu, čo dokazuje výrečne najmä skutočnosť, že v hudbe sa u nás dosiaľ používa množstvo výrazov talianskeho pôvodu, napr. *passo doble, andante, allegro, vivace* ap. Týmto silným postavením taliančiny v oblasti hudby si ľahko vysvetlíme uvádzanie opier pod talianskymi názvami. Pri vtedajšej znalosti taliančiny u hudobníkov je celkom pochopiteľné nielen používanie jednotlivých slov, ale aj celých spojení a viet z taliančiny ako lexikálnych citátov. Podľa nášho náhľadu pri opere *Don Juan* nie je však potrebné pridržiavať sa talianskeho názvu *Don Giovanni.* Ako je známe, ústrednou postavou tejto opery je don Juan (po slovensky je to vlastne „pán Ján"), španielsky záletník „veľkého formátu", prototyp záletníka, ktorého meno aj zovšeobecnelo v podobe *donchuan* (píšeme ho v spisovnej slovenčine podľa vý-

slovnosti) a je synonymom slova *záletník* alebo *sukničkár* (*Slovník slovenského jazyka* uvádza: zaľúbený dobrodruh, záletník, sukničkár). Názov *Don Juan* teda celkom jednoznačne ukazuje, o akú postavu tu ide. V Slovníku slovenského jazyka sa okrem slova *donchuan* osobitne uvádza aj meno *Don Juan* s výkladom: hlavná postava povestí španielskeho ľudu a literárnych prác 17.—19. storočia; hrdina rovnomennej Mozartovej opery; typ zaľúbeného dobrodruha. Naproti tomu názov *Don Giovanni* nám nič nehovorí, pretože talianske znenie mena hrdinu opery, Španiela Dona Juana, nie je u nás známe, ani používané. Ukazuje sa takto celkom zreteľne, že je správnejšie uvádzať túto Mozartovu operu pod názvom *Don Juan.*

Aj ďalšia Mozartova opera *Così fan tutte* sa uvádza pod talianskym názvom. Nazdávame sa, že ani tento názov nie je potrebné zachovávať. Aj tu musíme konštatovať, že dnešná pomerne málo rozšírená znalosť taliančiny u nás je prekážkou porozumenia tohto názvu. Kto nevie po taliansky, tomu názov nič nehovorí. Preto je celkom pochopiteľné, že by tu viac povedal výstižný preklad tohto názvu. Doslovný preklad znie: *Tak robia všetky.* Tu je však lepšie siahnuť po voľnejšom preklade, ktorý by v skratke výstižne naznačoval, o čo v opere ide. A. H o s t o m s k á v knihe *Kouzelný svět* (Praha 1960, 80) uvádza pri názve *Così fan tutte* české znenie *Takové jsou ženy.* Tento voľný preklad je veľmi výstižný, pretože stručne naznačuje obsah opery: ide o stávku dvoch mladíkov a cynického svetáka, že žiadna žena nie je verná. Tento názov možno uplatniť aj v slovenčine (*Také sú ženy!*).

Do série opier, ktoré sa uvádzajú u nás pod talianskymi názvami, patrí aj názov známej opery G. V e r d i h o *Nabucco.* Ide o talianske meno slávneho panovníka novobabylonskej ríše Nabuchodonozora. O tomto názve sme písali v 25. roč. tohto časopisu (str. 61).

L. Dvonč

Postavenie mimo hry — mimo hru? — Predložka *mimo* — podobne ako aj iné tzv. druhotné predložky — viaže sa s 2. pádom, teda *mimo mesta, mimo školy, mimo domu* atď., a podľa toho i *mimo hry.* Predložka *mimo* vyjadruje vyňatie z nejakého miesta, okruhu, prostredia. Slovo *mimo* vo význame ‚vedľa' sa používa i ako príslovka, často v rozšírenej podobe *pomimo: zaťať, kročiť mimo, pomimo.*

V športových reportážach vyskytuje sa niekedy väzba „mimo hru". Nesprávnu väzbu „mimo hru" možno vysvetliť tak, že sa slovenská reportáž strieda obyčajne s českou. A v češtine je ustálená väzba predložky *mimo* so 4. pádom.

Spojenie predložky *mimo* so 4. pádom („mimo mesto", „mimo školu", „mimo hru") pociťuje sa ako nespisovné. Za spisovnú sa pokladá väzba s 2. pádom, teda *mimo hry* podobne ako *mimo školy, mimo domu, mimo mesta* ap.

E. Tvrdoň

ODPOVEDE NA LISTY

Veľký a veliký. — J. M-ová z Bratislavy: „V Pravidlách slovenského pravopisu som našla len prídavné meno veľký, tvar veliký v nich nie je. Ale už dlhší čas si všímam toto slovo a zbadala som, že sa často používa. Dieťaťu sa takmer vždy povie len Aký si ty už veliký! — Aká si ty už veliká!"

Odpoveď: Variant prídavného mena *veľký — veliký* býva v hovorovej reči pomerne často. Pozorovanie, že sa používa v konvenčnej povzbudzujúcej vete adresovanej menším deťom (*Aký si ty už veliký! Aká si ty už veliká*), je celkom správne.

Podoba *veliký* je staršia a dnes jestvuje popri neutrálnej podobe *veľký* ako jej expresívny (citový) variant. Treba si povšimnúť, že slovo *veliký* je o slabiku dlhšie ako *veľký*. Týmto predĺžením (zväčšením objemu) slova, akoby sa zdôraznila vlastnosť, ktorú ono označuje. Keď povieme chlapčekovi *Aký si ty veliký!*, akoby sme mu pridali na veľkosti a zvýšili svoj obdivný postoj k nej. Pri takomto ponímaní funkcie variantu *veliký* možno zostaviť tento vzostupný rad podľa intenzity vyjadrovanej vlastnosti: *veľký, veliký, velikánsky, veličizný.*

Vzhľadom na to, že citový variant *veliký* má o slabiku viac ako základný variant *veľký*, veľmi často ho stretávame aj v básnickej reči, a to tam, kde si ho vyžiadala potreba veršového rozmeru. Niečo podobné stretávame napríklad v druhom a štvrtom páde zámena *tento*. Možno povedať *tohto človeka* i *tohoto človeka*. O použití variantu *tohoto*, o ktorom Pravidlá slovenského pravopisu konštatujú, že je zriedkavejší, podobne rozhodujú okrem iných i rozmerové zretele (najmä v rečníckom štýle).

Na záver len toľkoto: Neutrálna nepríznaková podoba nášho prídavného mena znie *veľký*. Popri nej sa ako zriedkavejšia používa aj podoba *veliký*, ktorá je citovo dôraznejšia, príznaková — všimneme si ju v reči ako nepravidelnú. Ide tu o zaujímavý prípad, keď starší tvar slova nezanikne, ale sa ďalej používa na inej štylistickej rovine. Použitie variantu *veliký* vo vetách typu *Aký si ty veliký!* (pri ktorom sa neraz nadmerne predĺži posledná slabika *-kýýý!*) pokladáme za osobitné, no tu za štylisticky priliehavé.

Výslovnosť v tanečných piesňach. — M. S-ová z Banskej Bystrice: „Rada počúvam tanečné piesne, ale niekedy mám dojem, že speváci a speváčky si pri nich nedajú záležať na správnej výslovnosti. Napríklad vo foxtrote ‚Spustil sa mesiac' som počula vyslovovať ‚Hovorí krík, hovorí hríb, hovorí tichá mlčanlivosť rýb.' V slovách *hríb* a *rýb* vyrážal spevák koncové *b*. Podobne vyslovoval aj slovo *prúd* so znelou spoluhláskou *d* na konci vo vete ‚Počúvaj len, o čom vraví prúd.' — Alebo sa hádam v piesňach znelé spoluhlásky na konci slov nemenia na neznelé?"

Odpoveď: Slová *hríb, rýb, prúd,* ak sú pred výdychovou pauzou — napríklad na konci vety — vyslovujeme ako „hríp, ríp, prút", hoci povieme *hríba, rybu, do prúdu.* Podobne vyslovujeme aj iné slová, napríklad „holup, sut, hoť, povec, ňeháč, mozok, halus, ukáš, stoch", keď za nimi nasleduje pauza. Pravdaže, píšeme ich *holub, sud, hoď, povedz, nehádž, mozog, haluz, ukáž, stoh.* Máme tu do

činenia s takzvanými párovými znelými a neznelými spoluhláskami. Pri ich výslovnosti v plynulej reči platia pravidlá o asimilácii podľa znelosti. No uvedená otázka sa dotýka len ich výslovnosti na konci slova pred pauzou; všímame si teda ich výslovnosť len v tejto polohe.

Keď je na konci slova pred pauzou neznelá spoluhláska, medzi pravopisom a výslovnosťou slova je zhoda. Napíšeme i vyslovíme: *chlap, let, byť, letec, reč, hus, myš, bok, vrch.* Uvedené slová majú na konci neznelé spoluhlásky *p, t, ť, c, č, s, š, k, ch,* a tie sa na konci slova pred pauzou nemenia. Naproti tomu, keď na konci slova píšeme písmeno znelej spoluhlásky a za týmto slovom sa veta alebo časť vety (za ktorou nasleduje pauza) končí — namiesto znelej spoluhlásky vyslovíme jej príbuznú (párovú) spoluhlásku neznelú. Tu teda niet zhody medzi pravopisom a výslovnosťou. Píšeme *holub* — vyslovíme „holup"; píšeme *sud* — vyslovíme „sut"; píšeme *hoď* — vyslovíme „hoť"; píšeme *povedz* — vyslovíme „povec"; píšeme *hádž* — vyslovíme „háč"; píšeme *haluz* — vyslovíme „halus"; píšeme *lož* — vyslovíme „loš"; píšeme *mozog* — vyslovíme „mozok"; píšeme *stoh* — vyslovíme „stoch". Ešte treba podotknúť, že slová, v ktorých na konci píšeme písmená dvoch znelých spoluhlások, napr. *drozd, dážď, drobizg,* vyslovíme s oboma zodpovedajúcimi neznelými spoluhláskami; teda vyslovíme „drost, dášť, drobisk".

Slová *hríb, rýb* (2. pád množ. čís.), *prúd* mal spevák v tanečnej piesni vysloviť s neznelými spoluhláskami na konci („hríp, ríp, prút"), lebo sú na konci vety a na konci časti vety, za ktorou nasleduje pauza.

Pravidlo o výslovnosti znelých a neznelých spoluhlások na konci slov pred pauzou platí aj v piesňach. Ako ukazuje list, ani naša dopisovateľka o tom nepochybuje.

Ako vidieť, našim ľuďom už nie je jedno, či spevák vyslovuje správne, alebo chybne. — Nuž tým zo spevákov tanečných piesní, ktorí chcú mať plný úspech, treba poradiť, aby si pesničku vždy dobre nacvičili aj z výslovnostnej stránky. Tých, čo nebudú dbať na túto zložku piesne, zastihne oprávnená kritika. K peknej tanečnej piesni patrí aj bezchybná a pekná výslovnosť. Napokon k tejto našej odpovedi len toľko, že poučenie o spodobovaní spoluhlások podľa znelosti možno nájsť v každej učebnici slovenského jazyka.

Ak by sme nepobadali nápravu, povšimneme si výslovnosť v tanečných piesňach aj inokedy a dôkladnejšie.

G. Horák

Oprava

V 3. č. SR vyskytli sa viaceré tlačové chyby, z ktorých niektoré narúšajú zmysel textu (správne znenie uvádzame kurzívou po pomlčke):

str. 183, r. 7 zhora: má názov štylistika — *má názov štylistika a slovník;* tamže, r. 12 zhora: ruskej štylistike, že — *ruskej štylistike. No ukážeme; že;* tamže, r. 6 zdola: Slová štylisticky príznakové delí ďalej na spisovné — *Slová štylisticky príznakové delí ďalej na spisovné a nespisovné;* tamže, r. 5 zdola: kritérium spisovnosti či nespisovnosti tu možno použiť — *kritérium spisovnosti či nespisovnosti tu nemožno použiť;* str. 184, r. 9 zhora: emocionalnosti — *emocionálnosti;* tamže, r. 24 zhora: reduplikáciu — *reduplikáciou;* str. 185, r. 26 zhora: hlavne učiteľom a vyučujúcim materinský jazyk — *hlavne učiteľom vyučujúcim materinský jazyk.*

Prosíme čitateľov, aby si v tomto čísle opravili aj iné menšie nedopatrenia.

Z NOVÝCH KNÍH VYDAVATEĽSTVA SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED

Z DEJÍN ČESKOSLOVENSKO-SOVIETSKYCH VZŤAHOV SLOVANSKÉ ŠTÚDIE V

Slovanské štúdie V predstavujú zborník štúdií a článkov, venovaný významnej tematike našich najnovších dejín — otázkam československo-sovietskych vzťahov od roku 1945 po súčasnosť. Základnou charakteristickou črtou súčasných československo-sovietskych vzťahov je skutočnosť, že sa rozvíjajú v podmienkach rozvinutej socialistickej spoločnosti u nás a v podmienkach mocného nástupu k rozvinutej komunistickej spoločnosti v SSSR. Československo-sovietske vzťahy možno charakterizovať ako vzťahy dvoch krajín, ktoré idú spoločnou cestou k jednému cieľu — k vybudovaniu komunistickej spoločnosti.

Bohatosťou a mnohostrannosťou československo-sovietskych vzťahov od oslobodenia sa takmer vylučuje možnosť vložiť do jedného monotematického zborníka celú túto bohatú tematickú oblasť. Preto boli do zborníka zaradené štúdie a články z jednotlivých oblastí nášho života, na nich možno ukázať celú šírku a intenzitu československo-sovietskych vzťahov od oslobodenia po súčasnosť. Štúdie a články v zborníku sú rozčlenené do dvoch tematických skupín: problematika ekonomicko-politických vzťahov a problematika kultúrnych vzťahov.

Uvedené skutočnosti jasne svedčia o veľkom politickom význame publikácie Slovanské štúdie V, ktorú autori a zostavovatelia pripisujú ako príspevok k 40. výročiu KSČ. Publikácia je určená poslucháčom vysokých škôl, vedeckým a odborným pracovníkom, lektorom všetkých stupňov školenia a širokej čitateľskej verejnosti.

VSAV 1962, str. 224, viaz. Kčs 27,—.

František Bokes

DOKUMENTY K SLOVENSKÉMU NÁRODNÉMU HNUTIU V ROKOCH 1848—1914

Prvý zväzok Dokumentov obsahuje materiály, ktoré sa týkajú obdobia, charakterizovaného nevyriešenou národnostnou otázkou v Uhorsku a polovičato upraveným štátoprávnym vzťahom medzi Uhorskom a Rakúskom v rokoch 1848—1867, teda obdobím od vzniku buržoáznej revolúcie roku 1848 až po rakúsko-uhorské vyrovnanie r. 1867. Ide o dokumenty, ktoré formou i obsahom odrážajú v mnohoznačnej rozličnosti predstavy a programové prejavy predstaviteľov slovenského národného hnutia, sledujúcich potrebu vyriešenia národnostnej otázky v Uhorsku, a to primerane existenčným záujmom slovenskej národnosti, ktorá sa pretvárala v buržoázny národ. Dokumenty sú charakteristické nielen svojím obsahom, prezrádzajúcim triedne zaradenie ich tvorcov, ale aj formou. Vzhľadom na postavenie slovenského národa ako porobeného národa v Uhorsku majú tieto dokumenty — prejavy predstaviteľov jeho národného hnutia jednako aj pokrokovú náplň, i keď sú poznačené aj pečaťou tohto postavenia, prezrádzajúceho od roku 1848 postupne zostupnú tendenciu ich obsahovej náplne vzhľadom na reálne životné potreby spoločenského vývinu.

Dokumenty k slovenskému národnému hnutiu v rokoch 1848—1867 umožnia bližšie sa zoznámiť s minulosťou slovenského národa, ktorý práve pred 100 rokmi prežíval vzrušujúce obdobia svojho vývinu, čerpajúc pritom z odkazu revolučného roku 1848 a uskutočňujúc na ich podklade podujatia, ako bolo memorandové národné zhromaždenie r. 1861 alebo založenie a činnosť Matice slovenskej r. 1863, jubileá ktorých sme si pripomínali alebo budeme pripomínať.

Určené historikom, literárnym historikom, jazykovedcom, pedagogickým, kultúrnym a osvetovým pracovníkom, knižniciam.

VSAV 1962, str. 585, viaz. Kčs 52,—.

Kolektív

NEMECKÁ OTÁZKA A ČESKOSLOVENSKO

Podnetom pre vydanie tohto zborníka bola vedecká konferencia o nemeckej otázke a západonemeckom revanšizme, ktorú usporiadal Historický ústav SAV v októbri m. r. v Smoleniciach. Na prvom mieste v zborníku je významná štúdia V. Kráľa, Odsun Nemcov z Československa. Ďalších päť príspevkov (Lipták, Chreňo, Kropilák, Hornová, Vietor) je venovaných skúsenostiam našich národov s nemeckým imperializmom v rokoch 1938—1945, vývinu nemeckej otázky a miestu Slovenska v minulých i súčasných plánoch nemeckého imperializmu a úlohe nemeckej menšiny na Slovensku. Druhá časť zborníka osvetľuje nemeckú otázku po druhej svetovej vojne. Príspevok D. M. Krnu sa zaoberá historickým významom existencie NDR, A. Šnejdárka medzinárodnými aspektami nemeckej otázky a NSR ako centrom fašizmu v Európe; O. Berounská objasňuje vnútropolitický vývin v NSR, E. Friš úlohu ľudáckeho separatizmu v plánoch západonemeckého revanšizmu, J. Rozner a H. Hozalová sa zaoberajú vývojom revanšizmu vo vzťahu ku kultúre, B. Chropovský a J. Kožalka sa zamerali na vývin revanšizmu v archeológii a historiografii.

Zborník podáva obraz o stave bádania nemeckej otázky u nás a je mimoriadne aktuálny.

VSAV 1962, str. 288, brož. Kčs 18,—.

SLOVENSKÁ REČ

časopis Ústavu slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied
pre výskum a kultúru slovenského jazyka
Ročník 27, 1962, číslo 4
Vydáva Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied
Hlavný redaktor: prof. dr. Eugen Jóna
Výkonný redaktor: dr. Ladislav Dvonč
Redaktor časopisu: Andrej Keder
Technický redaktor: Vladimír Štefanovič
Vychádza šesťkrát za rok
Ročné predplatné Kčs 24,—, jednotlivé číslo Kčs 4,—

Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky a predplatné prijíma Poštový novinový úrad — ústredná administrácia PNS, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48/VII. Možno tiež objednať na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Objednávky do zahraničia vybavuje Poštový novinový úrad — vývoz tlače, Praha 1, Jindřišská ul. 14.
Vytlačili Tlačiarne Slovenského národného povstania, n. p., Martin
Výmer PK HSVZ, čís. 18163/50-II 3 — V-15*21229
© by Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1962

Kčs 4,—